

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ต้นฉบับตัวเขียน

1. กัณฑ์ศพพร มีทั้งหมด 11 เล่ม
  - 1.1 หมู่ราย ชื่อเรื่อง กัณฑ์ศพพร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 33
ตู้ 114 ชั้น - มัคที่ 3 ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
  - 1.2 หมู่ราย ชื่อเรื่อง กัณฑ์ศพพร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 34
ตู้ 114 ชั้น - มัคที่ 3 ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
  - 1.3 หมู่ราย ชื่อเรื่อง กัณฑ์ศพพร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 35 ตู้ 114
ชั้น - มัคที่ 3 ประวัติ ชื่อวันที่ 19/3/131.
  - 1.4 หมู่ราย ชื่อเรื่อง กัณฑ์ศพพร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 36 ตู้ 114
ชั้น - มัคที่ 3 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
  - 1.5 หมู่ราย ชื่อเรื่อง กัณฑ์ศพพร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 37 ตู้ 114
ชั้น - มัคที่ 3 ประวัติ ได้มาจากวัดจำปา.
  - 1.6 หมู่ราย ชื่อเรื่อง กัณฑ์ศพพร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 38 ตู้ 114
ชั้น - มัคที่ 3 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด. (ขาดตอนกลาง)
  - 1.7 หมู่ราย ชื่อเรื่อง กัณฑ์ศพพร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 39 ตู้ 114
ชั้น - มัคที่ 3 ประวัติ ชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคินธุ์ เมื่อ
พ.ศ. 2479.
  - 1.8 หมู่ราย ชื่อเรื่อง กัณฑ์ศพพร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 40 ตู้ 114
ชั้น - มัคที่ 3 ประวัติ ชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคินธุ์ เมื่อ
พ.ศ. 2479.

- 1.9 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์ศพร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 41 ตู้ 114
ชั้น - มัคที่ 3 ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
- 1.10 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์ศพร เลขที่ 42 ตู้ 114 ชั้น 4/2 มัคที่ 3
ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
- 1.11 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์ศพร เลขที่ 43 ตู้ 114 ชั้น 4/3 มัคที่ 3
ประวัติ คร.เคช บุญนาค หัวหน้ากองเอเชียตะวันออก กรมการเมือง
กระทรวงต่างประเทศ มอบให้ 4 เมษายน พ.ศ. 2517.
2. กัณฑ์หิมพานต์ มี 2 เล่ม
- 2.1 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์หิมพานต์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 43
ชั้น - มัคที่ 4 ประวัติ ชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคิษฐ์ เมื่อ
พ.ศ. 2479.
- 2.2 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์หิมพานต์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 44 ชั้น -
มัคที่ 4 ประวัติ ชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคิษฐ์ เมื่อ
พ.ศ. 2479.
3. กัณฑ์ทานกัณฑ์ มี 5 เล่ม
- 3.1 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์ทานกัณฑ์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 45 ชั้น-
มัคที่ 4 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
- 3.2 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์ทานกัณฑ์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 46 ตู้ 114
ชั้น - มัคที่ 4 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
- 3.3 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์ทานกัณฑ์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 47 ตู้ 114
ชั้น- มัคที่ 4 ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

3.4 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์ทานกัณฑ์ เล่ม 1 (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 48 ชั้น - มัคที่ 4 ประวัติ หอสมุดชื่อมาจากหม่อมหลวงแดง สุประคิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.

3.5 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์ทานกัณฑ์ เล่ม 2 (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 50 49 ชั้น - มัคที่ 4 ประวัติ หอสมุด ชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.

4. กัณฑ์วนประเวศน์ มี 6 เล่ม

4.1 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์วนประเวศน์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 50 114 ชั้น - มัคที่ 5 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.

4.2 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์วนประเวศน์ (มหาชาติคำหลวง กลอนสวด) เลขที่ 51 114 ชั้น - มัคที่ 5 ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

4.3 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์วนประเวศน์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 52 114 ชั้น - มัคที่ 5 ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

4.4 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์วนประเวศน์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 53 114 ชั้น - มัคที่ 5 ประวัติ หอสมุดชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.

4.5 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์วนประเวศน์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 54 114 ชั้น - มัคที่ 5 ประวัติ หอสมุดชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.

4.6 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์วนประเวศน์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 55 114 ชั้น - มัคที่ 5 ประวัติ หอสมุดชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.

5. กัณฑ์ชูชก มี 7 เล่ม แต่ในบัญชีว่ามี 8 เล่ม (เล่มที่ 58 ไม่มี)
- 5.1 หนุมราช ชื่อเรื่อง กัณฑ์ชูชก (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 56
 กุ 114 ชั้น 4/3 มัคที่ 6 ประวัติ หลวงพัฒนพงษ์ภักดี (ทิม)
 ถวาย วันที่ 24 กรกฎาคม ร.ศ. 112 พ.ศ. 2541.
- 5.2 หนุมราช ชื่อเรื่อง กัณฑ์ชูชก (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 57
 กุ 114 ชั้น 4/3 มัคที่ 6 ประวัติ หอสมุดชื่อจากหม่อมหลวงแดง
 สุประคินฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.
- 5.3 หนุมราช ชื่อเรื่อง กัณฑ์ชูชก (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 59
 กุ 114 ชั้น 4/3 มัคที่ 6 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
- 5.4 หนุมราช ชื่อเรื่อง กัณฑ์ชูชก (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 60
 กุ 114 ชั้น 4/3 มัคที่ 6 ประวัติ พระครูธรรมวิธานาจารย์
 (สอน) วัดมหาธาตุถวายหอสมุด พ.ศ. 2467.
- 5.5 หนุมราช ชื่อเรื่อง กัณฑ์ชูชก (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 61
 กุ 114 ชั้น 4/3 มัคที่ 6 ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการ
 คณะรัฐมนตรี.
- 5.6 หนุมราช ชื่อเรื่อง กัณฑ์ชูชก (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 62
 กุ 114 ชั้น 4/3 มัคที่ 6 ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการ
 คณะรัฐมนตรี.
- 5.7 หนุมราช ชื่อเรื่อง กัณฑ์ชูชก (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 63
 กุ 114 ชั้น 4/3 มัคที่ 6 ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการ
 คณะรัฐมนตรี.

6. กัณฑ์จุลพน มี 6 เล่ม
- 6.1 หมู่ราย ชื่อเรื่องกัณฑ์จุลพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 64
 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 7 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
- 6.2 หมู่ราย ชื่อเรื่องกัณฑ์จุลพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 65
 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 7 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
- 6.3 หมู่ราย ชื่อเรื่องกัณฑ์จุลพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 66
 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 7 ประวัติ หอสมุดชื่อจากหม่อมหลวง
 แดง สุประคินธุ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.
- 6.4 หมู่ราย ชื่อเรื่องกัณฑ์จุลพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 67
 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 7 ประวัติ ได้มาจากกระทรวงธรรมการ
 วันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2480.
- 6.5 หมู่ราย ชื่อเรื่องกัณฑ์จุลพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 68
 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 7 ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการ
 คณะรัฐมนตรี.
- 6.6 หมู่ราย ชื่อเรื่องกัณฑ์จุลพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 69
 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 7 ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการ
 คณะรัฐมนตรี.
7. กัณฑ์มหาพน มี 11 เล่ม
- 7.1 หมู่ราย ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 70
 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 7 ประวัติ หอสมุดชื่อจากหม่อมหลวงแดง
 สุประคินธุ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.

- 7.2 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 71
 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 7 ประวัติ หอสมุดชื่อจากหม่อมหลวงแดง
 สุประคิมรุ เมื่อ พ.ศ. 2479.
- 7.3 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 72
 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 7 ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการ
 คณะรัฐมนตรี.
- 7.4 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 73
 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 8 ประวัติ หอสมุดชื่อไว้ตั้งแต่วันที่ 1/4/
 126.
- 7.5 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 74
 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 8 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
- 7.6 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 75
 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 8 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
- 7.7 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 76
 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 8 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
- 7.8 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 77
 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 8 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
- 7.9 หมูราย ชื่อเรื่อง กัณฑ์มหาพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 78
 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 8 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
- 7.10 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 79
 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 8 ประวัติ สภานายกประธานหอสมุด
 เมื่อวันที่ 7/3/2456.

7.11 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพน (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 80
 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 8 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.

8. กัณฑ์กุมาร มี 16 เล่ม (มัคแรกมี 9 เล่ม มัคหลังมี 7 เล่ม)

8.1 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 1
 เลขที่ 81 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 9 ประวัติ สมบัติเดิมของ
 หอสมุด.

8.2 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2
 เลขที่ 82 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 9 ประวัติ สมบัติเดิมของ
 หอสมุด.

8.3 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 3
 เลขที่ 83 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 9 ประวัติ เสด็จสถานายก
 ทรงประทาน ณ วัน 2⁴ 7 คำ ปืชวค สัมฤทธิศก 2¹
 จ.ศ. 1250.

8.4 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 1
 เลขที่ 84 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 9 ประวัติ ชื่อวันที่ 19/3/131.

8.5 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2
 เลขที่ 85 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 9 ประวัติ ชื่อวันที่ 19/3/131.

8.6 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 3
 เลขที่ 86 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 9 ประวัติ ชื่อวันที่ 19/3/131.

8.7 หมูราย ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 1
 เลขที่ 87 กุ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 9 ประวัติ ชื่อจากหม่อมหลวง
 แดง สุประดิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.

- 8.8 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2
เลขที่ 88 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 9 ประวัติ ชื่อจาก
หม่อมหลวงแดง สุประคินธุ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.
- 8.9 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 3
เลขที่ 89 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 9 ประวัติ ชื่อจาก
หม่อมหลวงแดง สุประคินธุ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.
- 8.10 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 1)
เลขที่ 90 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 10 ประวัติ สมบัติเดิมของ
หอสมุด.
- 8.11 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 1)
เลขที่ 91 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 10 ประวัติ ได้มาจากกรม
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
- 8.12 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 1
เลขที่ 92 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 10 ประวัติ ขุนพิบูลย์สมบัติ
(โปะ สุนทรนิเทศ) ถวาย 7/2/70.
- 8.13 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2
เลขที่ 93 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 10 ประวัติ เสด็จสถานายก
ทรงประทาน.
- 8.14 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2
เลขที่ 94 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 10 ประวัติ สมบัติเดิมของ
หอสมุด.

- 8.15 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2 เลขที่ 95 ฎ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 10 ประวัติสมมติเดิมของ หอสมุด.
- 8.16 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์กุมาร (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 3 เลขที่ 96 ฎ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 10 ประวัติ ได้มาจากกรม เลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
9. กัณฑ์มัทรี มี 5 เล่ม
- 9.1 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มัทรี (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 97 ฎ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 11 ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี.
- 9.2 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มัทรี (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 98 ฎ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 11 ประวัติ ชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคินธุ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.
- 9.3 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มัทรี (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 99 ฎ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 11 ประวัติ ชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคินธุ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.
- 9.4 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มัทรี (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 100 ฎ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 11 ประวัติ หม่อมไผ่ชนัดเทพ (ม.ร.ว.พิน) ถวายวันที่ 8 กรกฎาคม ร.ศ. 127.
- 9.5 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มัทรี (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 101 ฎ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 11 ประวัติ หม่อมเจ้าปิยภักดีนารถ ถวาย ร.ศ. 127.

10. กัณฑ์สังกรบรรพ มี 2 เล่ม
- 10.1 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์สังกรบรรพ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 102 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 12 ประวัติ ชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.
- 10.2 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์สังกรบรรพ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 103 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 12 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
11. กัณฑ์มหาพรต มี 14 เล่ม (มัคที่ 1 มี 6 เล่ม มัคที่ 2 มี 8 เล่ม)
- 11.1 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพรต (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 104 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 12 ประวัติ ชื่อวันที่ 19/3/131.
- 11.2 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพรต (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 105 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 12 ประวัติ ชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.
- 11.3 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพรต (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 1 เลขที่ 106 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 12 ประวัติ ชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.
- 11.4 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพรต (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2 เลขที่ 107 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 12 ประวัติ หอสมุดชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2479.
- 11.5 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพรต (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 1 เลขที่ 108 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 12 ประวัติ พระครูธรรม-วิชานาจารย์ (สอน) ถวายหอสมุด พ.ศ. 2467.

- 11.6 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพรต (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2 เลขที่ 109 คู่ 114 ชั้น 4/4 มัคที่ 12 ประวัติ พระครูธรรม-วิธานจารย์ (สอน) ถวายหอสมุด พ.ศ. 2467.
- 11.7 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพรต (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 1 เลขที่ 110 คู่ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 13 ประวัติ หม่อมเจ้ารัตโนภาศประทาน วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2464.
- 11.8 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพรต (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2 เลขที่ 111 คู่ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 13 ประวัติ หม่อมเจ้ารัตโนภาศประทาน วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2464.
- 11.9 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพรต (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 1 เลขที่ 112 คู่ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 13 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
- 11.10 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพรต (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2 เลขที่ 113 คู่ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 13 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
- 11.11 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพรต (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2 เลขที่ 114 คู่ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 13 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
- 11.12 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาพรต (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 1 เลขที่ 115 คู่ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 13 ประวัติ หอสมุดชื่อ ศก 131.

- 11.13 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาราช (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2 เลขที่ 116 กุ 114 ชั้น 4/5 มัดที่ 13 ประวัติ หอสมุดศรีอศก 131.
- 11.14 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์มหาราช (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 117 กุ 114 ชั้น 4/5 มัดที่ 13 ประวัติ ชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคินรุ เมื่อ พ.ศ. 2479.
12. กัณฑ์กษัตริย์ มี 4 เล่ม
- 12.1 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์กษัตริย์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 118 กุ 114 ชั้น 4/5 มัดที่ 14 ประวัติ ชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประคินรุ เมื่อ พ.ศ. 2479.
- 12.2 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์กษัตริย์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 119 กุ 114 ชั้น 4/5 มัดที่ 14 ประวัติ ชื่อวันที่ 9/3/131 (กัณฑ์กษัตริย์อยู่หน้าคณ กัณฑ์นคร กัณฑ์อยู่หน้าปลาย).
- 12.3 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์กษัตริย์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 120 กุ 114 ชั้น 4/5 มัดที่ 14 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด. (กัณฑ์กษัตริย์อยู่หน้าคณ กัณฑ์นคร กัณฑ์อยู่หน้าปลาย)
- 12.4 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์กษัตริย์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 121 กุ 114 ชั้น 4/5 มัดที่ 14 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
13. กัณฑ์นครกัณฑ์ มี 10 เล่ม (อยู่หน้าปลายของกัณฑ์กษัตริย์อีก 2 เล่ม 12.2 และ 12.3 รวมเป็น 12 เล่ม).
- 13.1 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์นครกัณฑ์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 1 เลขที่ 122 กุ 114 ชั้น 4/5 มัดที่ 14 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.

- 13.2 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์ครกัณฑ์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2
เลขที่ 123 ๓ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 14 ประวัติ เสด็จสถานายก
ทรงประทาน ณ วันที่ 1๗ ค่ำ ปีมวค สมุทหิศก 21 1250 .
- 13.3 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์ครกัณฑ์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 1
เลขที่ 124 ๓ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 15 ประวัติ ได้มาจากกรม
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี .
- 13.4 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์ครกัณฑ์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2
เลขที่ 125 ๓ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 15 ประวัติ ได้มาจากกรม
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี .
- 13.5 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์ครกัณฑ์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 1
เลขที่ 126 ๓ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 15 ประวัติ ชื่อจาก
หม่อมหลวงแดง สุประดิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2479 .
- 13.6 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์ครกัณฑ์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2
เลขที่ 127 ๓ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 15 ประวัติ ชื่อจาก
หม่อมหลวงแดง สุประดิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2479 .
- 13.7 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์ครกัณฑ์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 1
เลขที่ 128 ๓ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 15 ประวัติ หอสมุดชื่อ
จากนายสุก วันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2461 .
- 13.8 หมายเหตุ ชื่อเรื่องกัณฑ์ครกัณฑ์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2
เลขที่ 129 ๓ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 15 ประวัติ สมบัติเดิมของ
หอสมุด .

- 13.9 หมายเหตุ หมายเหตุ 13.9 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์นครกัณฑ์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เล่ม 2 เลขที่ 130 กู้ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 15 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
- 13.10 หมายเหตุ 13.10 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง กัณฑ์นครกัณฑ์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 131 กู้ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 15 ประวัติ ชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประกิจรัฐ เมื่อ พ.ศ. 2475.
- หมายเหตุ 13.11 หมายเหตุ 13.11 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง ฉกษัตริย์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 119 กู้ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 14 ประวัติ ชื่อวันที่ 19/3/131.
(กัณฑ์ฉกษัตริย์อยู่หน้าตน กัณฑ์นครกัณฑ์อยู่หน้าปลาย)
- 13.12 หมายเหตุ 13.12 หมายเหตุ ชื่อเรื่อง ฉกษัตริย์ (มหาชาติคำหลวงกลอนสวด) เลขที่ 120 กู้ 114 ชั้น 4/5 มัคที่ 14 ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.
(กัณฑ์ฉกษัตริย์อยู่หน้าตน กัณฑ์นครกัณฑ์อยู่หน้าปลาย)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หนังสือ. วารสารและอื่น ๆ

กระแสร มาดยาภรณ์. วรรณคดีเปรียบเทียบเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2522.

กวีพจน์สุปรีชา, พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่น. มหาชาติคำฉันท์. พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.

การศาสนา, กรม. เทศน์มหาชาติ. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503.

เกษม บุญศรี. "ซาดก" สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน 10 (2512 -
2513) : 6178-6188.

_____ . เทศน์มหาชาติซุกต่างสำนวน. ชนมูรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์,
2507. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางน้อม บุญศรี 21
พฤศจิกายน 2507).

_____ . "วรรณคดีบาลี" ข้อฟ้า ปีที่ 8 ฉบับที่ 5 พฤษภาคม, 2506.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักพิมพ์
นายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. พระนคร : โรงพิมพ์
สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508.

_____ . ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายก-
รัฐมนตรี, 2513.

เคลาส เว้งค์. จิตรกรรมไทยเดิม. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิwap, 2511.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. มหาชาติ. พระนคร : โรงพิมพ์-
โสภณพิพรรฒธนากร, 2479.

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. ของคี่อีสาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2520.

จารุวรรณ ชรรวมวัตร. คติชาวบ้านอีสาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรวัฒนา,
(ม.ป.ป.)

จำนงค์ ทองประเสริฐ. ศาสนาปรัชญาประยุกต์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพร่-
พิทยา, 2517.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพิธีสิบสองเดือน.
พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2511.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. ศาสนาตอนที่ 1 : ศาสนาพุทธ. กรุงเทพฯ : คณะศิลป-
ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518.

ฉันทน์ ขาววิไล. มหาชาติคำฉันท์จบ 13 กัณฑ์. กรุงเทพฯ : ศรีเมืองการพิมพ์,
2521. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.อ. กิตติฉันท
รัตนชื่น ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 25 พฤศจิกายน 2521).

คำรกราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานเทศน์มหาชาติ.
ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2508.

ทอง ไชยชาติ (ผู้ตรวจชำระ). "มหาชาติคำอีสาน" วารสารศิลปากร ปีที่ 6
เล่ม 5-7 ตุลาคม - ธันวาคม 2495.

_____. (ผู้ตรวจชำระ). "มหาชาติคำอีสาน" วารสารศิลปากร ปีที่ 6
เล่ม 8-11 มกราคม - เมษายน 2496.

ทองพูน นวลประเสริฐ. แหล่งเทศน์เรื่องพระเวสสันดร. (ม.ป.ท.), 2516.
(พิมพ์แจกเป็นธรรมบรณาการเนื่องในงานอุปสมบท พ.อ.อ.บุญเขียว
นาคประเสริฐ วันที่ 7 กรกฎาคม 2516).

เทศน์มหาชาติ. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2462.

เทศน์มหาชาติ มหาเวสสันดรชาดก. พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2514. (พิมพ์
เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางอรุณ วีรพงศ์ วันที่ 21 สิงหาคม 2514).

ไทยอีสานบ้านเฮา. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์คนองสาร, 2520 (นิทรรศการ
วัฒนธรรมไทยอีสาน วิทยาลัยครูอุบลราชธานี วันที่ 5-9 ธันวาคม
2520).

ชนิด อยู่โพธิ์. "ตำนานเทศน์มหาชาติ" วารสารศิลปากร ปีที่ 6 เล่ม 4-7
กันยายน - ธันวาคม 2495.

_____ . "ตำนานเทศน์มหาชาติ" วารสารศิลปากร ปีที่ 6 เล่ม 8-10
มกราคม - มีนาคม 2496.

_____ . ตำนานเทศน์มหาชาติและแหล่งเครื่องเล่นมหาชาติ. พระนคร :
ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร, 2514. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานสถาปนากิจพ
นางสาธกชนสาร (สง่า หวังในธรรม) มกราคม 2514).

_____ . นิทานวรรณคดี. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร, 2508.

กรรมการ, กระหวง, กองวิชาการ. มหาเวสสันดรชาดก ฉบับมัธยมตอนปลาย.
พิมพ์ครั้งที่ 6. พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2480.

กรมโกศจารย์, พระ. ปริทัศน์เวสสันดรชาดก. พระนคร : เจริญชัยการพิมพ์,
2513.

กรมปรีชา (แก้ว), พระยา. ไตรภูมิโลกวิจยถก ฉบับที่ 2 (ไตรภูมิฉบับ
หลวง). 3 เล่ม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2520.
(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) เรียบเรียงขึ้นเมื่อ จ.ศ. 1164 (พ.ศ.
2345) กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ทรวงชำระ
กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2520).

ธรรมราชานุวัตร, พระ (ฟู อุตตลีโว ชูชำระตรวจสอบ). มหาชาติภาคพายัพ
สำนวนเอก ฉบับสร้อยสังกร. เชียงใหม่ : สงวนการพิมพ์, 2508.

ชวัช ปณโณทก. วรรณกรรมอีสาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พีระพัทธนา, 2522.

น. ๗ ปากน้ำ (นามแฝง). ศิลปะกับโบราณคดีในสยาม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
พีระพินา, 2520.

นราธิปพงศ์ประพันธ์, กรมหมื่น. วิทยาวรรณกรรม. พระนคร : แพร่พิทยา,
2515.

นิบาตชาดกเล่ม 19 มหานิบาต. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471.
(สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต โปรด
ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าพี่นางเธอพระองค์เจ้า
วรลักษณาวดี).

นิบาตชาดกเล่ม 20 มหานิบาต. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.

นิบาตชาดก เล่ม 21 มหานิบาต. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.
(พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พิมพ์พระราชทานในงานพระศพพระวิมาดาเธอ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ).

นิบาตชาดก เล่ม 22 มหานิบาต. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2474.

(พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราช-
ทานในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ สมเด็จพระบรม-
ชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมหาราชว-
ชิราษ).

บุญนพ สุวรรณมาตร. มหาเวสสันดร ฉบับสอบไล่. ชนบุรี : สำนักพิมพ์ชนบุรีศึกษา,
2501.

บานเย็น ลิ้มสวัสดิ์. มหาชาติคำกลอน. พระนคร : โรงพิมพ์จตุรมิตร, 2513.

บารามปรบักัน, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระยา. โคลงพระราชพิธีท้าวสมาศ.

พระนคร : โรงพิมพ์ศิรินสาร, 2499. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
ท่านผู้หญิงนางเยาว์ ชรรมาชิกรณาธิบดี ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลา
อิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 31 ตุลาคม พุทธศักราช 2499).

ปริมาณุติชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. มหาเวสสันดรชาดก.

พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2494. (โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปริมาณุติชิโนรส, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เจ้าพระยาพระคลังและคนอื่น ๆ).

เวสสันดรชาดก ฉบับ 5 กัณฑ์ สำหรับประโยคเตรียมอุดมศึกษา.

พิมพ์ครั้งที่ 5. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2497. (โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปริมาณุติชิโนรส, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เจ้าพระยาพระคลัง และคนอื่น ๆ).

ประคอง นิมมานเหมินท์. มหาชาติลานนา : การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น. งานค้นคว้าเสนอโครงการตำรา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย สยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อถวายพระเกียรติแด่ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, 2519.

วิเคราะห์มหาชาติภาคกลางและภาคเหนือ, งานวิจัยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และสยามสมาคม, 2518. (อัครสำเนา).

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย. พระนคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2500. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงสิน ภักดี-นรเศรษฐ์ วันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2500).

ประทีป ชุมพล. วรรณกรรมภาคใต้. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศึกษาสัมพันธ์, 2519.

ประเพณีมีเทศน์มหาชาติ และ เวสสันดรชาดกในมหานิบาต กัณฑ์ศพรและนิมพานต์.
พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, 2502.

ประยูร อรุณชาติ (น. ๗ ปากน้ำ นามแฝง). ศาสนาและศิลปะในสยามประเทศ และแหลมอินโดจีนในสมัยโบราณ. กรุงเทพฯ : โอเคียนส์โตร์, 2517.

ปรีชา กาญจนาคม และคณะ. จิตกรรมผาผนัง. ธนบุรี : การไฟฟ้าฝ่ายผลิต
แห่งประเทศไทย, 2523. (สมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม
การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนม-
พรรษาสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ครบ 4 รอบ วันที่ 12
สิงหาคม พ.ศ. 2523).

ปรีชา ศรีขลาลัย. "คำหลวง" วารสารศิลปากร ปีที่ 6 เล่ม 9-10 กุมภาพันธ์ -
มีนาคม, 2496.

แปลก สนธิลักษณ์. พระเจ้าสิบชาติ. พระนคร : โรงพิมพ์โอเคียนการพิมพ์,
2514.

พรหม จันทโสภโณ, คำตัน ปัญญาทิโป และ สวัสดิ์ เทพธานี. มหาเวสสันดรชาดก
ภาคอีสาน. พระนคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียงจงเจริญ, 2499.

พระมหาชาดก (ฉบับภัทรศีพิพิธภัณฑ วัคมัชฌิมาวาส สงขลา). สงขลา : โรงพิมพ์-
เมืองสงขลา, 2513. (วิทยาลัยวิชาการศึกษาสงขลา จัดพิมพ์ตาม
โครงการพิมพ์หนังสือเก่า).

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ สมเด็จพระมหา-
สมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และพงศาวดารเหนือ พระวิเชียร-
(น้อย) เล่ม 1. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

ไพโรธ เดิศวิริยกมล. คติชาวบ้านลานนาไทย. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.) (อัคราเนา).

พิมพ์ธรรม อาสภเถระ, พระ. พระสิริมังคลาจารย์. ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์,
2479. (คณะกรรมการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์
จัดพิมพ์ถวายเป็นมูทิตานุสรณ์แก่สมาชิกรัฐสภามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ผู้
ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ ในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา
วันที่ 5 ธันวาคม 2496).

มณี พยอมยงค์. ประวัติและวรรณคดีลานนา. พิมพ์ครั้งที่ 1. เชียงใหม่ : มูลนิธิ-
ศาสตราจารย์ ดร.หม่อมหลวงคู่ ชุมสาย, 2513.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. ชาติภักฎถาย สุตภโม ภาโค วีสติ-คีสติ-จตุทาสีสนิปาทวณณา.

พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2465.

____. ชาติภักฎถาย นวโม ภาโค มหานิปาทวณณา. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2465.

____. ชมมปภักฎถาย ปฐโม ภาโค สญชยสสวตตุ สยามภักฎสสุ ราชธานี
มหามกุฏราชวิทยาลัย เยน ปกาลิต พุทธปรินิพพานา. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2512.

____. สุตตนตปิฎเก ขุททกนิกายสสุ วิมานวตตุ-เปตวัตตุ-เอรคาธา-เอรีคาธา.
พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2502.

____. สุตตนตปิฎเก ทีฆนิกายสสุ ปาฎิกวคโค. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2502.

____. ในพระบรมราชูปถัมภ์. ประวัติวรรณคดีบาลี ตอนที่ 1. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2504. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด) กิตติโสภณมหาเถระ วันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2504).

____. ในพระบรมราชูปถัมภ์. ประวัติวรรณคดีบาลี ตอนที่ 2. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2504. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด) กิตติโสภณมหาเถระ วันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2504).

____. พุทธศาสนประวัติ. 2 เล่ม. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2524.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองแผนกเตรียมปริญญา. ปฐมสมโพธิกถา.

(ม.ป.ท., ม.ป.ป.).

มหาเวสสันดรชาดก. พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2480.

แยม ประพันธ์ทอง. พระคัมภีร์สุโขธาสังการ. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร : โรงพิมพ์-
รุ่งเรืองธรรม, 2512.

_____ . แยมบรรยาย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2523.
(บรรณาการสนองมูทิตาจิตในงานฉลองปริญญาอักษรศาสตรคุณภักดิ์-
กิตติมศักดิ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในความอุปถัมภ์ของมหาเถรสมาคม
และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ชุตินฺธรมหาเถร วัดสามพระยา วันที่
16 สิงหาคม 2523).

ระวี ภาวิไล. ศาสนากับปรัชญา. กรุงเทพฯ : คีกริตสยาม, 2520.

รัชฎการโกศล, หลวง. (ผู้แปลและเรียบเรียง). ชาคกมาลา. พระนคร : มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย, 2496.

ราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระ. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. พระนคร : มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย, 2508.

รายงานทางวิชาการลำดับ 1 (ชาคกอรรถกถา). พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรือง-
ธรรม, 2519.

เรื่องอุไร กุศลาลัย. ความรู้เรื่องอินเดียทางวัฒนธรรมหรือภารตวิทยา (Indology)
พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510.

_____ . "วรรณคดีสันสกฤต" จันทร์เกษม (ฉบับที่ 52 พฤษภาคม - มิถุนายน
2506).

ลิไท, พระญา. ไตรภูมิพระร่วง สำหรับชั้นเด็กหัดครูประถม. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2491.

_____ . ไตรภูมิพระร่วง. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา,
2506.

วัชรางกูร (นามแฝง). ศาสนวิสัย. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2498.

วชิราภรณ์ วรรณคดี. "ศัพทศาสตร์ในเรื่องพุทธจริต ของอัสวโชน" วิทยานิพนธ์อักษร-
ศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2522.

วรเวทย์พิสิฐ, พระ. วรรณคดีไทย. พระนคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2496.

วอลเคมาร์ คริสทีอัน ไฮเลอร์, ดร. "วัดหลวงและวัดราษฎร์ที่มีภาพเรื่องพระทศชาติ
และพระเวสสันดร". พุทธจักร (ปีที่ 29 ฉบับที่ 5 พฤษภาคม 2518).

วาคัญะ. อสังการศาสตร์ของวาคัญะ (ป.ส. ศาสตรีแปล). พระนคร : โรงพิมพ์
พระจันทร์, 2504. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพคุณหญิงวิ้ว เกษตรหิรัญรักษ์
ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2504).

วิจิตร เกิดวิสิษฐ์. "ศาสนาและปรัชญาในคัมภีร์ชาคก" อักษรศาสตร์. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา ลาดพร้าว, 2516.

วิจิตรวาทการ, หลวง. วรรณคดีชาคก. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา,
2499.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. ศิลปะชาวนาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปณายา, 2522.

วุฒิ อ่อนสมกิจ. นิทานคติจากชาคก. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงพิมพ์จรัสสินทวงศ์,
2513.

ศาสนา, กรมการ. พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่ม 1-5. พระนคร : โรงพิมพ์-
การศาสนา, 2500.

ศิลปะการ, กรม. กาพย์มหาชาติ. พระนคร : ไทยมิตรการพิมพ์, 2507.

_____. เจ้าฟ้าธรรมธิเบศพร่อมค้ายพระประวัติและพระนิพนธ์ทร้อยกรอง.
พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร, 2505.

_____. มหาชาติคำหลวง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2516.

- ศิลา, พระมหา. เวสสันดรชาดกค้ำกลอน ภาคอีสาน-เหนือ. พระนคร : โรงพิมพ์
 เลียงเชียงจงเจริญ, 2510.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง, กรมวิชาการ. เจ้าเรื่องทศชาติ. พระนคร : โรงพิมพ์
 ครุสภา ลาดพร้าว, 2513.
- ส.อ.ส. พระคัมภีร์ชาดกแปล ฉบับ ส.อ.ส. เล่ม 1 อรรถกถา เอกนิบาตภาค 1.
 พระนคร : โรงพิมพ์นิยมศรี, 2493.
- _____ พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. เล่ม 20 อรรถกถา มหานิบาต ภาค 10.
 พระนคร : โรงพิมพ์นิยมศรี, 2493.
- สงวน โชติสุภรัตน์. ประเพณีไทยภาคเหนือ. เชียงใหม่ : สงวนการพิมพ์, 2512.
- สมหมาย ปันพุทธศิลป์. มหาเวสสันดร. กุ๊กเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูภูเก็ต,
 2524.
- สมาน โชะเหม (ผู้ปริวรรตเป็นอักษรไทย). มหาชาติเมืองเพชร. เพชรบุรี : เพชร-
 บุรีการพิมพ์, 2523.
- สำรวจวิถีสมุทร, หลวง. มหาชาติคำฉันท์. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 2504.
- สิงหะ วรรณสัย. "กวีนิพนธ์ลานนาไทย" โบราณคดี 1. (มิถุนายน 2518) : 64-87.
 _____ วรรณกรรมลานนาไทย. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.) (เอกสารอัครสำนัก).
- สินชัย กระบวนแสง. "ประติมากรรมวิद्याภาพสลักบนใบเสมาจากอำเภอกงหราสมบุรณ์
 จังหวัดชัยภูมิ" วารสารโบราณคดี. ปีที่ 6 ฉบับที่ 2, 2518.
- _____ "ภาพชาดกในอุโมงค์วัดศรีชุมเมืองสุโขทัยเก่า" วารสารมหาวิทยาลัย-
ศิลปากร. ปีที่ 1 ฉบับที่ 1, 2520.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับประชาชน เล่ม 4. พระนคร : โรงพิมพ์บรรณาคาร,
 2510.

แสง มนวิฑูร์ (ผู้แปล). นาฏยศาสตร์ ตำราว่าของกรมนี้. พระนคร : ห้างหุ้นส่วน-
จำกัดศิวิลพร, 2511.

_____. (ผู้แปล). รสวานี่. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2513.
(กระทรวงศึกษาธิการ พิมพ์แจกในงานกฐินพระราชทาน ณ วัดอัมพวันเจติยาราม
อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม วันที่ 1 พฤศจิกายน 2513).

เสถียร พันธุรังษี. ศาสนาโบราณ. แผนกวิชาการคณะกรรมการบริหารกรรมการนิสิต
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2521.

อนงค์ นาคสวัสดิ์. "นานที" ในบทละครสั้นสกฤต" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต
ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

อนุমানราชชน, พระยา. การศึกษาเรื่องประเพณีไทย. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรือง-
ธรรม, 2502.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สัมภาษณ์

เกษม บุญศรี. ราชบัณฑิต (สาขาวรรณคดี), กรรมการชำระปทานุกรม ภูมิศาสตร์ไทยและ
กรรมการบัญญัติศัพท์ภาษาไทย ราชบัณฑิตยสถาน. สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2524.

จันดา ทันบัวดี, พระมหา. ท่านเจ้าอาวาสวัดสัมมาบุญญาวาส มีนบุรี. สัมภาษณ์, 12
เมษายน 2524.

ประเสริฐ ณ นคร. อธิการบดีมหาวิทยาลัย. สัมภาษณ์, 29 พฤศจิกายน 2523.

พิฑูร มลิวัลย์. อนุศาสนาจารย์ 6 ฝ่ายปริยัติปกครอง กงศาสนศึกษา กรมการศาสนา.
สัมภาษณ์, 3 มีนาคม 2525.

แย้ม ประพัฒน์ทอง. นาวาอากาศเอก (พิเศษ) (อ.ต.) (กิตติมศักดิ์). สัมภาษณ์,
30 พฤศจิกายน, 2 และ 8 ธันวาคม 2524.

สุชาติ ละออ. พนักงานศาสนการ ระดับ 3 กองศาสนูปถัมภ์ กรมการศาสนา.
สัมภาษณ์, 3 มีนาคม 2525.

อริยานุวัตร เขมจารีเถระ, พระ. ศิลปศาสตรคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์, ท่านเจ้าอาวาส
วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม. สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2525.

Albert Edirisinghe. Vice-President of the World Fellowship of Buddhists
and President of Sri Lanka Regional Centre of W.F.B. สัมภาษณ์,
1 มิถุนายน 2523.

Teh Thean Choo. Member of Executive Council of the World Fellowship of
Buddhists and President of Selangor Regional Centre of W.F.B.
สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2523.

ภาษาต่างประเทศ

- Ajarananda, Swami. The Story of Sanskrit Literature. Bangkok ::
Thai Bidhaya Press, Tanao Road, 1951.
- Anuman Rajadhon, Phya. The Maha Chat. Thai Culture New Series
No. 21. 2nd ed. Bangkok : Karnsasana Press, 1974.
- Apte, Vaman Shivram. The Practical Sanskrit English Dictionary.
3rd ed. Delhi : Motilal Banarsidass, 1965.
- Banerji, Sures. A Companion to Sanskrit Literature. 1st ed.
Delhi : Motilal Banarsidass, 1971.
- Bharata Muni. Nāṭyaśāstra. 2 Vols. Edited by Monomohan Ghosh.
Calcutta : The Asiatic Society, 1967.
- Bhatta-Nārāyaṇa. Veṇīsamhāranāṭakam. Translated by Sourindro
Mohan Tagore. Calcutta : G. Bose & Co. Stanhope Press,
1880.
- Cowell, E.B. (trans.). The Jātaka (Stories of the Buddha Former
Births). 3 Vols. London : The Pali Text Society, 1973.
- David, Rhys T.W. Buddhist India. Delhi : Motilal Banarsidass,
1971.
- Dhanamjaya. The Daśarūpa. A Treatise on Hindu Dramaturgy.
Translated by George C.O. Haas. Delhi : Motilal
Banarsidass, 1962.

- Dowson, John. A Classical Dictionary of Hindu Mythology, and Religion, Geography, History and Literature. 5th ed. London : Regan Paul, Trench, Trubner, 1913.
- Dwivedi, R.C. The Poetics Light : Kāvya-prakāśa of Mammata. Delhi : Motilal Banarsidass, 1970.
- Gerini, G.E. The Thet Maha Chat Ceremony. Bangkok : Thai Watana Panich Press & Ltd., 1976.
- Gowami, C.L. and his associates (trans.). The Bhagavadgītā or The Song Divine. Gorakhpur : Gita Press, 1966.
- Gupta, Chandra Bhan. The Indian Theatre. Delhi : Banarsidass, Hindu College University, 1954.
- Jha, Kalanath. Figurative Poetry in Sanskrit Literature. Delhi : Motilal Banarsidass, 1975.
- Jha, Gangānātha. The Kāvya-Prakāśa (of Mamata) A Treatise on Rhetoric. 2nd ed. Benares : The Medical Hall Press, 1918.
- Jones, J.J. (trans.). The Mahāvastu. 3 Vols. London : Lusaac & Company Ltd., 1956.
- Kane, P.V. (trans.). History of Sanskrit Poetics. 4th ed. Delhi : Motilal Banarsidass, 1971.
- _____. (trans.). The Sāhityadarpana of Visvanatīna. 6th ed. Delhi : Motilal Banarsidass, 1974.

- Keith, A. Berriedale. The Sanskrit Drama in Its Origin, Development Theory & Practice. London : Oxford University Press, 1924.
- _____. A History of Sanskrit Literature. Delhi : Oxford University Press, 1973.
- Lyons, Elizabeth. The Tosachāt in Thai Painting. Thai Culture New Series No. 22. Bangkok : Karnsasana Press, 1974.
- Macdonell, Arthur A. A History of Sanskrit Literature. 3rd ed. New Delhi : Munskiram Manoharla, 1972.
- Malalasekera, George P. Dictionary of Pāli Proper Names. 2 Vols. London : Pali Text Society, Routledge and Kegan Paul Ltd., 1974.
- _____. Encyclopaedia of Buddhism. Ceylon : The Government of Ceylon, 1971.
- _____. The Pali Literature of Ceylon. Colombo : M.D. Gunasena & Co. Ltd., 1958.
- Mammata, Mamata's Kāvyaṣrakāsa. Translated by Gajendragadkar. Bombay : C.K. Dhotre, 1970.
- Monier-Williams, Sir Monier. A Sanskrit-English Dictionary. London : Oxford University Press, 1964.
- _____. Nalopākhyānam : Story of Nala. Varanasi : Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1965.
- Poussin, L de la Vallée. "Mahāvastu" Encyclopaedia of Religion and Ethics. Edited By J. Hastings (1915) Vol. VIII.

- Renou, Louispet Jean Filliozat. L'Inde Classique : Manueth des Etudes Indiennes. Vol. II. Paris: Imprimerie Nationale, 1953.
- Sen, Benoychandra. Studies in the Buddhist Jātakas (tradition and Polity). Calcutta : Saraswat Library, 1974.
- Speyer, J.J. (trans). The Jātakamālā. Delhi : Motilal Banarsidass, 1971.
- Vijayavardhana, G. Outlines of Sanskrit Poetics. Varanasi : Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1970.
- Visvanāthkavirāja. Sāhityadarpana. Edited by Srimajjāvananda Vidyāsāgara-Bhattācarya. Calcutta : Vacaspatya, 1934.
- Warder, A.K. Indian Kāvya Literature. Vol. 2 : Origins and Formation of the Classical Kāvya. Delhi : Motilal Banarsidass, 1974.
- Wilson, Horace Hayman. (trans.). Selected Specimens of the Theatre of the Hindus. 3rd ed. London : Ballantyne & Company, 1871.
- Winternitz, M. A History of Indian Literature. 2nd ed. Vol. III : Classical Sanskrit Literature. Delhi : Motilal Banarsidass, 1977.
- Wray, Elizabeth, Clare Rosenfield and Dorothy Bailey. Ten Lives of the Buddha : Siamese Temple Paintings and Jataka Tales. 1st ed. New York : Weatherhill, 1972.

ภาคผนวก ก.

ประวัติและการแพร่กระจายของมหาชาติ

มหาชาติเป็นพระชาติสุดท้ายที่ปรากฏในนิบาตชาดก เรียกว่า เวสสันดรชาดก อันได้แก่พระชาติที่ทรงจุติจากสวรรค์มาเป็นพระเวสสันดร ชาดกเรื่องนี้ถือกันว่าเป็นชาดกเรื่องสำคัญยิ่งกว่าเรื่องอื่น ๆ ยี่. อี. เบรินหรือพันเอกพระสารสาสน์พลชั้นโท ได้กล่าวไว้ว่า

...พระโพธิสัตว์ในกำเนิดพระเวสสันดร ได้สร้างแบบของมนุษย์ผู้ก้าวขึ้นสูงสุดแห่งการดำเนินในทางวิวัฒนาการอันนำไปสู่ความเต็มเปี่ยมพระจริยธรรม ความรู้และเหมาะสมแก่การชามพน (ไอชะ) หวงสุดท้าย ซึ่งจะแยกออกเสียไต่จากการเกิดเป็นเทวดา เพราะเหตุนี้ กำเนิดสุดท้ายนี้จึง โคนามว่ามหาชาติ...¹

ดังนั้นคำว่า "มหาชาติ"² จึงเป็นคำที่ใช้เรียกกันในบรรดาพุทธศาสนิกชนคนไทยเท่านั้น มหาชาติคำหลวงหรือเวสสันดรชาดกเป็นพระชาติสุดท้ายของนิบาตชาดกสิบพระชาติสุดท้ายซึ่งรวมทั้งเวสสันดรชาดกด้วยนั้นเรียกรวมว่านิบาต บางทีก็เรียกว่า

---

¹ G.E. Gerini, The Thet Maha Chat Ceremony (Bangkok: Thai Watana Panich Press Co.Ltd., 2519), p.20

"In the Vessantara birth the Bodhisat typifies man reaching the zernith of his evolutional march towards moral and intellectual perfection, and fit to cross the last gap that separates him from divinity. Hence this last birth is styled the Great birth or Mahā Jāti (according to the system of Pali transliteration into Siamese this becomes Mahā Chāt, มหาชาติ)."

² นาวาอากาศเอก (พิเศษ) เข้ม ประพัฒน์ทอง ได้ให้ความคิดเห็นว่า คำว่า "มหาชาติ" น่าจะเขียนว่า "มหาชาติถ" หรือ "มหาชาติก" ซึ่งย่อมาจาก "มหาเวสสันดรชาดก" หรือ "มหาเวสสันดรชาดก"

ทศชาติหรือทศชาติค อินไคแก่ พระเทมีย์ พระชนก พระสุวรรณสาม พระเนมิราช พระ-
มโหสถ พระภริทัต พระจันทกุมาร พระนารท พระวิฑูร และพระเวสสันดร เราไม่เรียก
9 พระชาติแรกความหาชาติเหมือนพระชาติสุดท้าย

1. ประวัติมหาชาติ

เรื่องมหาชาติ หรือเวสสันดรชาดกนี้เดิมแต่งไว้เป็นภาษายาวดี 13 กัณฑ์ มี
ทั้งหมด 1,000 คาถา แต่ละกัณฑ์มีจำนวนคาถาไม่เท่ากัน ดังนี้

1. ทศพร	มี	19	คาถา
2. หิมพานต์	มี	134	คาถา
3. ทานกัณฑ์	มี	209	คาถา
4. วนประเวศน์	มี	57	คาถา
5. ชูชก	มี	79	คาถา
6. จุลพน	มี	35	คาถา
7. มหาพน	มี	80	คาถา
8. กุมาร	มี	101	คาถา
9. มัทรี	มี	90	คาถา
10. สักกบรรพ	มี	43	คาถา
11. มหาราช	มี	69	คาถา
12. ฉชติยบรรพ	มี	36	คาถา
13. นครกัณฑ์	มี	48	คาถา

ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 - 15 ซึ่งเป็นสมัยก่อนกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี
ได้มีหลักฐานปรากฏว่า คนไทยใคร่รู้จักและนิยมเรื่องชาดกแล้ว ได้แก่วรรณคดีหลายอย่าง
เช่นภาพจำหลักบนเสมาที่พบที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ มีอยู่ภาพหนึ่งซึ่งเป็นรูป
ข้างสองเข็อก เข็อกหนึ่งนอน เข็อกหนึ่งยืนพ่นน้ำให้เข็อกที่นอน น่าจะแสดงเรื่อง มาตุ-

โปสกซาดก และสี่ลวนาคในจริยาปิฎก¹

ใบเสมาที่เมืองฟ้าแดดสูงยางแห่งหนึ่ง แบ่งภาพเป็น 2 ส่วน ตอนบนเป็นภาพแสดงมโหสถซาดก ตอนล่างแสดงรูปพะและสุนัข เป็นเรื่องในมหานิบาตซาดกที่แสดงปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์²

ใบเสมาที่บ้านกุดโง้ง แสดงเรื่องพรหมนารทะ ในมหานิบาตซาดก เถมียซาดก วิชฐบัตติต มโหสถซาดก ฎริทัตซาดก เป็นต้น³

ศิลปวัตถุที่กล่าวถึงนี้ ถึงแม้ว่าจะไม่ปรากฏว่ามีเรื่องเวสสันดรซาดก แต่ภาพสลักเรื่องมโหสถซาดก เถมียซาดก วิชฐบัตติต และฎริทัตซาดกเป็นซาดกที่ปรากฏในสิบพระชาติสุดท้ายที่เรียกว่า ทศชาติ พระชาติสุดท้ายก็คือเวสสันดรซาดก จึงน่าจะเป็นหลักฐานแสดงว่าเรื่องพระเวสสันดรน่าจะเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในระยะนั้นแล้ว

เรื่องเวสสันดรซาดกเริ่มปรากฏเป็นหลักฐานชัดเจนในสมัยกรุงสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. 1888 ในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ดังปรากฏในหนังสือเตฎมิถตา ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระมหาธรรมราชาลิไท ได้กล่าวถึงผลของการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าที่บังเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ ในพระชาติที่เป็นพระเวสสันดรว่า

¹ลินชัย กระบวนแสง, "ประติมาณวิทยา ภาพสลักบนใบเสมาในอำเภอกษตร-สมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ" วารสารโบราณคดี ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 ธันวาคม 2518, หน้า 79.

²สุทธิลักษณ์ ไชยสุต และพรพรรณ เลหาศิรินาถ, "ประติมาณวิทยาใบเสมาที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง" วารสารโบราณคดี ปีที่ 5 ฉบับที่ 4 พฤศจิกายน 2517, หน้า 383.

³สุรัสวดี อิศูรัตน์, "ประติมาณวิทยามโนเสมาที่บ้านกุดโง้ง จังหวัดชัยภูมิ" สารนิพนธ์ประกอบการศึกษา ตามระเบียบปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี)มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2521, หน้า 36 .

... ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเรานี้สร้างสมภาร เป็นพระญาเวสสันดร
อันฉายทานชาวเขมรคือบัจจยนาเคนทรแกพราหมณ์ทั้ง
หลาย อันมาแต่เมืองกสิณคราฐควยใจ ตัวยาว ๑๖ ควยบุญ
สมภารบารมีตั้งนั้น ตูจึงไคมาเป็นพระรัศมีอันขาว แล
ตูไคไปก่อนหน้าทานควยบุญสมภารเราคั้งนี้แล

เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามายังประเทศไทย การสวมมหาชาติมีมาตั้งแต่
สมัยกรุงสุโขทัย ดังปรากฏในศิลาจารึกนครชุม หลักที่ 3 ซึ่งจารึกเมื่อ พ.ศ. 1900 ว่า

... ในเดือนหกบรูณมี ๖ จักนับควยวัน ไคเจ็คนหมื่นสี่
ร้อยหกสิบแปดวัน พระโคเป็นพระพุทธรูปในวันพุทธ
วันหนไทย วันเตาตี ๖ มีคนถามศาสนาพระเป็นเจ้ายัง
เทาคโคจักสิ้นอัน ไคแกวาคั้งนี้ แต่มีอันสถาปนาพระ
มหาชาตินี้เมื่อหน้า ไคสามพันเก้าสิบเก้าปีจึงจักสิ้นศาสนา
พระเป็นเจ้า อันหนึ่งโศค นับแต่ปีสถาปนาพระมหาชาตินี้ไป
เมื่อหน้า ไคเก้าสิบเก้าปี ถึงในปีนั้น อันว่าพระปิฎกไตร
ปิฎก หายและหาคนรูจักแท้ไคเลย ยังมีคนรูคั่นสเล็กสนอย
ไซร ธรรมเทศนาอันเป็นคณาว่า พระมหาชาติ หวคนสวม
แลมิไคเลย ธรรมชาตกอันอื่นไซร มีคนหาปลายมิไค
มีปลายหาตนมิไคเลย^๒

^๑ พระญาสิทธิ, ไทรภูมิพระร่วง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา,
2506), หน้า 254.

^๒ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราช-
ทานเพลิงศพคุณหญิงสิน ภักดีนรเศรษฐ์ ๒๗ สิงหาคม ๒๕๐๐. (พระนคร: โรงพิมพ์
ท่าพระจันทร์, ๒๕๐๐), หน้า 45.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพไต่ทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับ
การแปลมหาชาติภาษาบาลีเป็นภาษาไทยว่า คงจะมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว ไว้ในคำ
อธิบายของหนังสือกาพย์มหาชาติ ดังนี้

...หนังสือเวสสันดรชาดกคงจะไต่แปลออกเป็นภาษาไทยแต่
ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีของสยามประเทศ แต่เห็นจะไม่
ไต่แต่งเป็นกลอน และจะไม่ยาวนัก จึงมิไต่มีคำแปลครั้ง
นั้นเหลืออยู่ให้พบเลย!..

ในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยอีกหลายหลัก ที่กล่าวถึงเรื่องเวสสันดรชาดกหรือ
มหาชาติแสดงว่าในสมัยนั้น เรื่องมหาชาติเป็นเรื่องที่บุคคลทั่วไปสนใจของคนไทยในสมัยนั้น
ใ้หมั้นอยู่กับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ดังปรากฏในศิลาจารึกฐานพระพุทธรูปนั่ง หลักที่ 90
ซึ่งทำด้วยหินสีเขียว จารึกเป็นอักษรไทย ภาษาบาลีและภาษาไทยรุ่น พ.ศ. 1900 มี 4
บรรทัด ปัจจุบันนี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย และมีรูปพระเวสสันดร
ด้วย มีข้อความว่า

...สิทธิการ นโม รตนต-
ยวรรณ ชีพชาวเพสสัน-
ดรนี้ พระเทพาธิ(ราช)
หากให้ (บันดาล)-
มิแล ชีพ (ชาว) ...²

¹กรมศิลปากร, กาพย์มหาชาติ. (พระนคร: ไทยมิตรการพิมพ์, 2507),
คำอธิบาย หน้า 86.

²คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุม-
ศิลาจารึก ภาคที่ 4, (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513), หน้า 30.

ศิลาจารึกวัดหินตั้ง หลักที่ 95 เป็นหินชนวนสีเขียว จารึกด้วยอักษรไทย เป็นภาษาไทยรุ่น พ.ศ. 1900 ลงมา มีข้อความกล่าวถึงเรื่องมหาชาติว่า

...กลุ่ยสคัมมหาชาติแล้ว ผู้เป็นตัวจึงจักตาย
จากแล้วจึงโดยกสมวัด สังสการผู้งั้น แล้วจึง
จักกระทำพระพุทธรูปปลุกพระศรีมหาโพธิ์ จึงมา
ป็นอิฐหอมพระ...¹

จารึกหลักที่ 6 พ.ศ. 1905 จารึกเรื่องการออกผนวชของพระเจ้าลิไท มีข้อความสรรเสริญคุณธรรมของพระองค์ตอนหนึ่งว่า

"ทรงประกอบถวายทานบารมีคล้ายกับพระเวสสันดร"²

ศิลาจารึกภูเขาไกรลาส ส่วนซ้ายในพระบรมมหาราชวัง หลักที่ 102 เป็นหินชนวนสีเขียว จารึกไว้ 2 คำน คำนที่ 1 เป็นอักษรและภาษาไทย คำนที่ 2 เป็นอักษรขอมภาษาบาลี ศิลาจารึกนี้จารึกไว้เมื่อ พ.ศ. 1922 สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (พญ่วง) ข้อความในศิลาจารึกนี้ได้กล่าวถึงการฟังธรรมทั้งทศชาติ ซึ่งแปลออกไปจากศิลาจารึกหลักอื่น ๆ ที่มีแต่การฟังสวดมหาชาติเท่านั้น ข้อความที่กล่าวถึงเรื่องทศชาติในศิลาจารึกหลักนี้มีดังนี้

¹คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4: (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513), หน้า 30.

²ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย, กรมศิลปากรพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชประสิทธิคุณ ณ จังหวัดสุโขทัย, 2515, หน้า 120.

...บ้านางคำกระทำพระพิหารในปีมะแม มหาศักราชได้
 1301 ปี จุลศักราชได้ 741 ปี เดือน 11 แรม 2 ค่ำ
 หนขอมวันพุธ หนุไทยวันเปิดสัน อันตีหนักหนา
 กาลใดฤกษ์ดี ใหญ่ขุนแลบ้านางคำมีใจศรัทธา
 หนักหนายอ ศาสนาในพระเจ้าทั้งภิกษุสงฆ์ทรง
 จั้งหันแหงทาน ชีเธรธรรมวิสาร... สักวัน
 แลวจั้งหาภิกษุสงฆ์ เถรานูเถรทั้งเมือง
 หนาคนมาไหววันหนึ่ง ในอวาตังคาส
 จั้งหันฉลอง โอยทานไตรจีวรแลองคบริวาร
 ถวนสรรพ สดับพระธรรมทั้งทสชาติ อัน
 ไพเราะหนักหนา หา... พาทยพิณแตรสังข
 พัลล...¹

ในศิลาจารึกวัดเขมา หลักที่ 4 ซึ่งจารึกไว้เมื่อ พ.ศ. 2079 ว่า

"ลายปักดินนิงคำต่าสิ่งนิง อำแดงหอมชื่อไ้รองมหาเวส(นคอร)
 อำแดงเสนบุญขามหาเวสสันคอรจารสำหรับนิงบาทนิง"

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุม-
ศิลาจารึก ภาคที่ 4 (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513), หน้า 90-100.

² ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทาน-
 เพลิงศพคุณหญิงสิน ภักดีนรเศรษฐ 27 สิงหาคม 2500. (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์
 2500), หน้า 86.

อ่านว่า "ลายปักดินนิงคำต่าสิ่งนิงอำแดงหอมชื่อไ้รองมหาเวสสันคร
 อำแดงเสนบุญขามหาเวสสันครจารสำหรับนิงบาทนิง"

ลานจารึกที่ พระปรารักษ์ศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หลักที่ 41¹ เป็นลานเงินเรื่องขุนศรีรัตนากร หล่อสร้างพระพิมพ์ 76152 องค์ ในกรุใต้ชุมชนกุหาบ้านตะวันตก มีข้อความตอนหนึ่งว่า

...ขอมีศักดิ์เท่าท้าวมันธาตุ ขอปราถนุ้คุณพระมหोสด์
 อางโปรคท้าวกิ่งเจ้าสุทโสม ขอมีโอมอันนชญพระกาม
 เทียมรามควยหาญ อางโหนานเทพาพระเพสยันคร
 ขอรุชาติสมรทุกเมื่อ?...

เนื่องจากไม่ปรากฏหลักฐานมหาชาติฉบับแปลสมัยกรุงสุโขทัย เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้โปรดฯให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งมหาชาติคำหลวง เมื่อ พ.ศ. 2025 นั้น มหาชาติคำหลวงจึงเป็นหนังสือมหาชาติที่แปลเป็นภาษาไทยที่เก่าที่สุด และยังคงเหลืออยู่มาจนกระทั่งทราบเท่าทุกวันนี้

ศิลาจารึกวัดพระบรมธาตุชัยนาท หลักที่ 97 เป็นหินชนวนสีเขียว จารึกด้วยอักษรขอม ภาษาไทยรุ่น พ.ศ. 2262 มีข้อความกล่าวถึงเรื่องมหาชาติว่า

"มีแจงสังคายนายวันหนึ่ง มีพระไตรปิฎกวันหนึ่ง
 มีพระมหาชาติวันหนึ่ง แลตบแต่งเครื่องสักการบูชา
 แลราชวิถีตรขงคอกไม้ไต่เทียนมีประการต่างๆ"

¹ลานจารึกหลักที่ 41 นี้ไม่ปรากฏปีที่จารึก

²คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3 (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508), หน้า 48.

³คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513), หน้า 74.

พระมหากษัตริย์ที่กล่าวถึงในศิลาจารึกหลักนี้ ไม่ปรากฏว่าเป็นมหากษัตริย์คำหลวงที่ใช้ลวดกันมาตั้งแต่ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือ มหากษัตริย์คำหลวงที่นักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งใหม่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งต่อมาภายหลังเรียกว่า "กาศยมหากษัตริย์" เพราะศิลาจารึกหลักนี้จารึกเมื่อ พ.ศ. 2262 ซึ่งเป็นสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (พ.ศ. 2251 - 2275) ดังนั้นมหากษัตริย์คำหลวงจึงมีปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรอยู่ 2 ส่วน

ประเพณีนิยมการเทศน์เรื่องเวสสันดรชาดก หรือมหากษัตริย์ มิได้นิยมกันแต่ในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทยภาคกลางเท่านั้น ชาวไทยภาคเหนือก็นิยมการเทศน์เรื่องนี้ด้วย ดังปรากฏว่ามีหนังสือภาษาบาลีเรื่องหนึ่งชื่อว่า เวสสันดรที่ปนิ เป็นหนังสือว่าด้วยเรื่องศัพทและวิธีแบ่งคาถาในเวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นหนังสือชั้นฎีกา แต่งอธิบายความในอรรถกถาชาดกซึ่งพระสิริมังคลาจารย์ พระภิกษุชาวเชียงใหม่รูปหนึ่งแต่งเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2060

กาศยมหากษัตริย์ซึ่งแต่งเมื่อ พ.ศ. 2170 มีเหลืออยู่เพียง 2 กัมภ์ ได้แก่กาศยกุมารบรรพ และกาศยสักกรบรรพ แต่ในหนังสือกาศยมหากษัตริย์ที่ได้รับการตีพิมพ์นั้นมีอยู่ 3 กัมภ์ คือ มีกัมภ์วนประเวศน์ที่พระอัครกษัตริย์รัชกาลที่ 1 ได้แต่งไว้ด้วย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าผู้แต่งได้ใช้ส่วนวนตัดเชื่อมกันกับส่วนวนเกา ดังคำอธิบายเรื่องหนังสือมหากษัตริย์ว่า

กาศยมหากษัตริย์ฉบับเดิมเห็นจะสูญหายมากควมมหากษัตริย์คำหลวงโคพบส่วนวนครั้งกรุงเก่าที่แน่ใจ แต่กัมภ์กาศยกุมารบรรพที่พิมพ์แล้วนั้น กาศยวนประเวศน์ที่พิมพ์ในเล่มนี้ หอพระสมุดฯ ได้ค้นฉบับหลวง ครั้นรัชกาลที่ 1 มีบานแผนกเขียนไว้ว่า "วัน 4๖3 คำ จุลศักราช 1114 ปีชวด จัตวาศกษาพระพุทธรูปเจ้าพระอัครกษัตริย์แต่ง ขาพระพุทธรูปเจ้านายชำนาญอักษรเขียน" ดังนี้ สันนิษฐานความตามบานแผนกเขาใจว่าเห็นจะมีรับสั่งให้พระอัครกษัตริย์แต่งเพิ่มเติมกัมภ์ที่ขาดพระอัครกษัตริย์คนนี้แต่งในทางข้างศาสนาไว้หลายเรื่องทั้งที่เป็นบทกลอนแลความเรียง โคความว่าตัวชื่อ บุญจัน สังเกต

ดูสำนวนที่แต่งกันพวกนี้ แต่งดีถึงสำนวนครึ่ง
กรุงเก่าพอเขากันได้...

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการที่พระอาทิตย์สามารถแต่งได้ก็เหมือนสำนวนกรุงเก่า
นั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้เพราะคนต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์คือชาวอยุธยาตัวเอง ท่านคงเคยได้
ยินหรืออาจจะท่องมหาชาติจนขึ้นใจมาตั้งแต่ครั้งที่อยู่ที่อยุธยา

ส่วนกาพย์สี่กรบรรพนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ
ได้ประทานคำอธิบายว่าคงจะเป็นสำนวนครึ่งกรุงเก่า เช่นเดียวกับกาพย์กุมารบรรพ ดัง
ปรากฏในหนังสือกาพย์มหาชาติว่า

...ในขณะเมื่อกรรมการตรวจพิมพ์หนังสือเรื่องกาพย์กุมาร
บรรพให้เจ้าภาพงานศพพระยาวังจืดยารักษ์นั้น กรม
หมื่นภูวณัฐบริรักษ์ คุนพบหนังสือกาพย์สี่กรบรรพที่พิมพ์
ในเล่มนี้อีกก็ทบทวนอ่านตรวจดูเห็นเป็นหนังสือแต่งดี
สำนวนแลลักษณะเรียงความเป็นอย่างเดียวกับกาพย์กุมาร
บรรพ เชื่อว่าเป็นหนังสือชุดเดียวกัน ซึ่งของเดิมคงจะมี
ครบทั้ง 13 กัณฑ์ หากพิมพ์แค่ 2 กัณฑ์ แลยังไม่แน
ใจว่าจะหาต่อไปได้อีกสักกี่กัณฑ์...

ในการรวบรวมกาพย์กุมารบรรพ คณะกรรมการตรวจพิมพ์หนังสือได้พิมพ์รวม
เอากาพย์วนประเวศน์ที่แต่งสมัยรัชกาลที่ 1 ไว้ด้วยกันนั้นเมื่อ พ.ศ. 2459 หลังจากนั้น
มาก็คงจะยังไม่พบกัณฑ์อื่น ๆ จนกระทั่งถึงวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 อันเป็นวันที่
มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พระองค์ได้เสด็จออกนอกประเทศไปประทับอยู่ที่ปารีสเป็น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กรมศิลปากร, กาพย์มหาชาติ (พระนคร: ไทยมิตรการพิมพ์, 2507), คำอธิบาย
หน้า 2 - 3.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

เวลา 10 ปี ได้เสด็จกลับประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2485 และสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2486 ภาพยนตร์มหาชาติสมัยพระเจ้าทรงธรรมจึงมีอยู่เพียง 2 ก๊อปปี้ที่พระองค์ทรงรวบรวมไว้ได้

สาเหตุที่ภาพยนตร์มหาชาติกระจัดกระจายอยู่ไม่ครบทั้ง 13 ก๊อปปี้ นั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าคงจะเป็นเพราะภาพยนตร์แต่ละเรื่องยาวยาวนาน มีความมุ่งหมายจะให้เข้าใจภาษาไทยเป็นสำคัญ ด้วยการยกคำถาภาษาบาลีเป็นท่อนยาว ๆ ไว้ส่วนหนึ่ง แล้วแต่งเป็นร้อยยาวไปเรื่อย ๆ โดยมีคำบาลีแทรกอยู่บ้างเล็กน้อยและศัพท์ก็ไม่ยากเหมือนมหาชาติคำหลวงจึงทำให้ดูไม่ขลังหรือศักดิ์สิทธิ์เหมือนมหาชาติคำหลวง คนทั่วไปไม่ใคร่นิยม จึงไม่ได้รับรวบรวมกันไว้เป็นหลักฐาน เพียงแต่ให้พระเทศน์และก็คงจะเทศน์ให้จบทั้ง 13 ก๊อปปี้ในวันเดียวไม่ได้ ทำให้นักปราชญ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาชั้นหลังนำเอาภาพยนตร์มหาชาติมาตัดความภาษาไทยให้สั้นลง ให้เทศน์ทั้งคำถาและแปลจบได้ในวันเดียว จึงทำให้เกิดมีหนังสือเทศน์มหาชาติขึ้นหลายสำนวนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา-คำวรางราชนูปถัมภ์ได้ประทานคำอธิบายไว้ว่า

...มาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ก็ยังแต่งความใหม่เพิ่มเติมกันต่อมาอีก แต่หนังสือเทศน์มหาชาติที่มีอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณเดี๋ยวนี้ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวัญจนะสุพรรณิภาโคเคยลองตรวจดูที่สำนวนต่าง ๆ กัน กัณฑ์เทศน์มี 8 สำนวน กัณฑ์พินพานต์มี 10 สำนวน กัณฑ์พานกัณฑ์มี 7 สำนวน กัณฑ์วนประเวศน์มี 13 สำนวน กัณฑ์ชูชกมี 14 สำนวน กัณฑ์จุลพนมี 16 สำนวน กัณฑ์มหาพนมี 8 สำนวน กัณฑ์กุมารมี 6 สำนวน กัณฑ์มัทรีมี 11 สำนวน กัณฑ์สักรบรรพมี 9 สำนวน กัณฑ์มหาธาตมี 7 สำนวน กัณฑ์กษัตริย์มี 5 สำนวน กัณฑ์นครกัณฑ์มี 7 สำนวน เป็นส่วนนุฎกาบาง ไหมบาง แต่สังเกตรวมมีสำนวนครั้งกรุงเก่าทุกกัณฑ์...

¹ กรมศิลปากร, ภาพยนตร์มหาชาติ (พระนคร: ไทยมิตรการพิมพ์, 2507), คำอธิบาย หน้า 91 - 92.

ต่อมาเกิดมหาชาติกลอนเทศน์อีกสำนวนหนึ่ง เพื่อพระเทศน์ให้จบภายในวันเดียวได้ เพราะกาพย์มหาชาตินั้นแต่งไว้นานมาก พระเทศน์ไม่จบในวันเดียว จึงขัดกับความเชื่อของพุทธศาสนิกชน ที่เชื่อกันว่าฟังมหาชาติจบในวันเดียวจะได้กุศลแรง ครั้นจะเทศน์คาถาพันที่เป็นภาษายาวลีล้วน พุทธศาสนิกชนก็ฟังไม่รู้เรื่อง มหาชาติกลอนเทศน์จึงเกิดขึ้นเพราะต้องการให้พุทธศาสนิกชน ฟังรู้เรื่องและจบภายในวันเดียวด้วย ฉะนั้นมหาชาติกลอนเทศน์จึงแต่งรวบรัดให้สั้นเข้า จึงมีผู้คิดแต่งกันเอง แล้วแต่ว่าผู้ใดจะชอบกัณฑ์ใด บางคนก็แต่งกัณฑ์เดียว บางคนก็แต่งหลายกัณฑ์ และบางที่ช่วยกันแต่งเป็นกัณฑ์ ๆ ก็มี ดังนั้นแต่ละกัณฑ์จึงมีหลายสำนวนซึ่งไฟเพราะบ้างไม่ไฟเพราะบ้าง

ต่อมาในปีพ.ศ. 2449 ในสมัยที่พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เป็นเจ้ากรมศึกษาธิการ ได้จัดการให้มีการเลือกมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนที่ดีที่สุดจนครบ 13 กัณฑ์ เรียกว่าฉบับของกรมศึกษาธิการ ปัจจุบันนี้เรียกว่ารายยาวมหาเวสสันดรชาดก ใช้เป็นแบบเรียนภาษาไทยกันตามโรงเรียนต่าง ๆ สืบมาจนทุกวันนี้ ในปี 2462 คณะกรรมการหอพระสมุดฯ ได้จัดให้มีการชำระและรวบรวมมหาชาติกลอนเทศน์ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ให้ชื่อรวมมหาชาติฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ มหาชาติกลอนเทศน์ทั้งสองฉบับนี้ต่างกันบ้าง เพราะต่างก็เลือกเอาสำนวนที่ตนเห็นว่าไฟเพราะมารวบรวมไว้

นอกจากมหาชาติกลอนเทศน์ 2 สำนวนนี้แล้ว ยังมีลิลิตมหาชาติ มหาชาติคำฉันท์ และมหาชาติคำกลอน ลิลิตมหาชาตินั้นมีฉบับอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติรวม 8 กัณฑ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราฐนฤพิต 2 กัณฑ์ ส่วนอีก 6 กัณฑ์ พระสงฆ์แต่ง ส่วนมหาชาติคำฉันท์ในหอสมุดแห่งชาติมีฉบับเกือบครบทุกกัณฑ์ เป็นสำนวนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีทั้งมีพริคำฉันท์ ซึ่งเป็นสำนวนแต่งในรัชกาลที่ 2 และที่ 3 มหาชาติคำฉันท์

¹ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์.

มีทั้งพระนิพนธ์ พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา และของ น.อ.หลวงสารวรกิจ-
สมุหฺร มหาชาติคำเนียงซึ่งใช้เทศน์กันทางภาคอีสาน มหาชาติภาคใต้มีพระมหาชาคก มหาชาติ
เมืองเพชรเป็นมหาชาติที่ใช้เทศน์กันในจังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น และยังมีหนังสือมหาชาติ
ที่แต่งเป็นเทศน์ธรรมวัตรและเป็นความเรียงอีกหลายสำนวน เช่นฉบับที่ราชบัณฑิตยสภาเคย
อาราธนาสมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะช่วยกันแปลอรรถกถาภาษาบาลีเป็นภาษาไทย
ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2474

ผู้วิจัยใครจะนำวรรณคดีพระพุทธศาสนาเหล่านี้ที่มีปรากฏเป็นหลักฐานมากแล้วเรียง
ลำดับดังต่อไปนี้

1. มหาชาติคำหลวง เป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาเรื่องมหาชาติ หรือเวสสันดร
ชาคกที่แปลเป็นภาษาไทยฉบับเก่าที่สุด ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อ พ.ศ.
2025
2. กายมมหาชาติ เป็นวรรณคดีที่พระพุทธศาสนาเล่มเก่าเป็นที่สองรองจากมหา-
ชาติคำหลวง แต่งขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เมื่อ พ.ศ. 2170
3. มหาชาติพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ 5 กัณฑ์ กัณฑ์สักร-
บรรพ เมื่อ พ.ศ. 2409 ส่วนอีก 4 กัณฑ์ คือ กัณฑ์วนประเวศน์ กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน
และกัณฑ์กษัตริย์ เมื่อ พ.ศ. 2411
4. มหาชาติกลอนเทศน์ แต่งทำนองเกี่ยวกับกายมมหาชาติแต่สั้นกว่า สำนวน
คล้าย ๆ กันกับรายยาวมหาเวสสันดรชาคก มีหลายความ แต่งกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา
จนกระทั่งถึงกรุงรัตนโกสินทร์
5. เทศน์มหาชาติ 11 กัณฑ์ บทพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ-
ปรมาภิชาติโกศล ทรงนิพนธ์ในรัชกาลที่ 3
6. รายยาวมหาเวสสันดรชาคก ใช้เป็นแบบเรียนภาษาไทย หนังสืออ่านกวี-
นิพนธ์กันตามโรงเรียนต่าง ๆ สำนวนแตกต่างจากกลอนเทศน์เล็กน้อย
7. มหาชาติฉบับหอสมุดวชิรญาณ สำนวนแตกต่างจากรายยาวมหาเวสสันดร
ชาคกบ้าง เพราะรวบรวมจากคนละสำนวน

8. มัทธิคำฉันท์ ส่วนวางแต่งเป็นส่วนวางในรัชกาลที่ 2 และที่ 3
9. มหาชาติคำฉันท์ พระนิพนธ์ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวัญสุปริชา
ในหอสมุดแห่งชาติมีฉบับเกือบครบทุกกัณฑ์ เป็นส่วนวางสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
10. สีสันทมหาชาติ มีฉบับอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ 8 กัณฑ์ สมเด็จพระเจ้าบรม-
วงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาดลา กรมพระยาบวรราชมณี ทรงนิพนธ์ 2 กัณฑ์ อีก 6 กัณฑ์พระสงฆ์แต่ง
11. มหาชาติคำกลอน ของนายบานเย็น ลีมสวัสดิ์ แต่งระหว่าง พ.ศ. 2492-

2496

12. มหาชาติคำฉันท์ ของน.อ. หลวงสารวรกิจสมุทร แต่งเมื่อ พ.ศ. 2504
13. มหาชาติภาคเหนือ แต่งเป็นภาษาภาคเหนือ ไพโรธ เลิศวิริยภมล ได้
กล่าวไว้ในคติชาวบ้านลานนาไทยว่า "ส่วนมากกระจัดกระจายอยู่ตามวัด มีไม่ครบทั้ง 13
กัณฑ์ ท่านองแต่งใช้ภาษาพื้นเมืองล้าน นับว่าเป็นวรรณกรรมที่ถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดของ
ชาวบ้าน ตลอดจนความเป็นอยู่ของชาวลานนาทั้งหลาย มหาเวสสันดร (ฉบับภาคพายัพ)
กัณฑ์ต่าง ๆ ส่วนมากไม่ทราบว่าเป็นผู้แต่ง บางที่ไม่ทราบว่า เป็นของสำนักสงฆ์ใดด้วย¹
14. มหาชาติคำเฉียง แต่งเป็นภาษาอีสานเขียนด้วยตัวอักษรธรรม ซึ่งเป็น
อักษรโบราณของอีสานใช้เทศน์กันอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน เพราะเหมาะกับท่านองล่าอีสาน
พระอธิการนุวัตร เขมจารี² วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม ได้ให้ความเห็นวามหาชาติอีสาน
น่าจะมี 3 ฉบับคือ

¹ไพโรธ เลิศวิริยภมล, คติชาวบ้านลานนาไทย, เอกสารอัครดำเนิน, หน้า 619.

²ได้รับปริญญาเอกคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาศิลปศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทร-
วิโรฒ เมื่อ พ.ศ. 2523.

14.1 ฉบับชั่วคราว คือฉบับพิสดารมีการขยายความอย่างมากมาย โดยเฉพาะตอนพรรณนาความ หรือชนนักรัชมัยไม้ ได้แกฉบับที่ใช้กันอยู่ที่จังหวัดชุมพรราชธานี และจังหวัดใกล้เคียงในสมัยก่อน

14.2 ฉบับกลาง คือฉบับที่สำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี นำมาพิมพ์เป็นอักษรไทยเมื่อ พ.ศ. 2504 ชื่อว่า "ล้ามหาชาติ" ฉบับที่ใช้เทศน์กันอยู่ทั่วไปแถบจังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดใกล้เคียง

14.3 ฉบับก้อม คือฉบับย่อ ภายหลังเห็นว่าใช้เวลามากในการเทศน์มหาชาติ กล่าวคือเริ่มตั้งแต่ย่ำรุ่งจนถึงเที่ยงคืน แล้วยังเทศน์ไม่จบเรื่อง จึงนิยมเทศนาແຫລ່ງกับແຫລ່ງสุดท้ายของกัณฑ์ หรือนิมนต์พระภิกษุหลายรูปมาเทศน์ในกัณฑ์เดียวกัน คือ แบ่งรูปละตอน พระท่านมักเทศน์เพียง 2 - 3 แຫລ່ງเท่านั้น ภายหลังมีผู้ลอกเฉพาะແຫລ່ງที่สำคัญแต่ละกัณฑ์ เพื่อใช้สำหรับเทศน์ในบุญพระเวสส์เท่านั้น จึงกลายเป็นมหาชาติฉบับก้อมไป¹

15. พระมหาชาคก เป็นมหาชาติของภาคใต้

16. มหาชาติเมืองเพชร เป็นมหาชาติที่ใช้เทศน์กันที่จังหวัดเพชรบุรี

17. มหาชาติที่แต่งเป็นเทศน์ธรรมวัตร² และเป็นความเรียงอีกหลายสำนวน

2. การแพร่กระจายของมหาชาติ

มหาชาติหรือเวสสันดรชาคกเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีค่าสูงยิ่ง และเป็นเรื่องที่น่าสนใจพุทธศาสนิกชนคนไทยเป็นอย่างมาก เพราะแก่นของเรื่องนี้อยู่ที่การให้ทานของพระโพธิสัตว์ที่เรียกว่าทานบารมี อันที่จริงชาคกเรื่องนี้มุ่งสอนเรื่องทศบารมี คือบารมีทั้ง 10 ของพระโพธิสัตว์ พระชาตินี้จึงเป็นพระชาติที่ยิ่งใหญ่ ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้พระทานคำอธิบายเรื่องหนังสือมหาชาติไว้ในตอนต้นของกาพย์มหาชาติ ดังนี้

¹ชวีช ปุณโณทก, วรรณกรรมอีสาน (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระโพธิ์ชนา, 2522) หน้า 138.

²เทศน์ธรรมวัตร คือเทศน์เป็นทำนองธรรมวัตร คืออ่านเดินเรื่องไป อาจใช้ระดั้มเสียงสูงต่ำบ้างเพื่อความไพเราะ.

... ค่ายเรื่องมหาเวสสันดรชาดกเป็นเรื่องที่นับถือกันมาแต่โบราณทั้งในประเทศนี้ และประเทศอื่น บรรดาที่นับถือพระพุทธศาสนา ถือกันว่าวิเศษยิ่งกว่าชาดกอื่น ๆ ค่ายรวมยารมี 10 ของพระโพธิสัตว์มีอยู่ในเรื่องนี้ทุกอย่าง...

ชาวไทยทุกภาคนิยมทั้งการสวดและการเทศน์มหาชาติมาเป็นเวลาช้านาน นับตั้งแต่ไทยได้ตั้งรกรากเป็นหลักแหล่งแน่นอนที่กรุงสุโขทัยเป็นต้นมา ดังปรากฏในหลักศิลาจารึกนครชุม หลักที่ 3 ซึ่งจารึกในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท เมื่อ พ.ศ. 1900 ว่า "ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่าพระมหาชาติ หากคนสวดแลมิได้เลย" แสดงว่าชาวสุโขทัยนิยมฟังการสวดมหาชาติมากมาก่อน พ.ศ. 1900 ครั้นในพ.ศ. 1900 หากคนสวดมหาชาติไม่ได้ จึงต้องจารึกไว้ในศิลาจารึกหลักนี้

ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งพระองค์โปรดฯ ให้จารึกเมื่อ พ.ศ. 1835 นั้น ไม่มีกล่าวถึงมหาชาติเลย ได้แต่กล่าวว่าชาวสุโขทัยชอบให้ทาน ถือศีลกันเคร่งครัดทุกคน มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา เช่นมีการทอดกฐินเมื่อออกพรรษา ดังปรากฏข้อความในศิลาจารึกหลักนี้ด้วย

...คนในเมืองสุโขทัยนี้มักทาน มักทรงศีล มักโอบอุ้ม พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ทวยบัวทวยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฝูงทวยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากرانกฐินเคื่อนหนึ่งจึงแล้ว เมื่อกรานกฐินมีพนมเบี๋ย มีพนมหมาก มีพนมคอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนนอน บริหารกฐินโดยทานแลปีแลญิบล้าน ไปสวดอุทิศกฐินถึงอริยัญญิกพูน...

¹ กรมศิลปากร, ภาพยัมมหาชาติ (พระนคร: ไทยมิตรการพิมพ์, 2507), หน้า 4.

² ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ 1 และคำอธิบายของศาสตราจารย์นำ ทองคำวรรณ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2519), หน้า 17.

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าในขณะที่มีการจารึกศิลาจารึก ในพ.ศ. 1835 นั้น ยังไม่มีการสวมมหาชาติ ต่อเมื่อได้อาราธนาพระมหาเถระ สังฆราช ปราชญ์ที่เรียนรู้อาณาจักรไตรปิฎก จบแล้วไปจากเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อไปทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาที่กรุงสุโขทัย จึงได้มีมหาชาติเกิดขึ้น และต่อมาจึงได้นิยมการฟังสวมมหาชาติกันมาก จนกระทั่งถึง พ.ศ. 1900 เมื่อมีการจารึกหลักศิลาจารึกนครชุม หลักที่ 3 นั้น หากคนสวมมหาชาติไม่ได้เลย ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การสวมมหาชาติที่เกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยกรุงสุโขทัยนั้น คงอยู่ในช่วงพ.ศ. 1835 - 1900

ตั้งแต่ พ.ศ. 1900 เป็นต้นมาจนกระทั่งกรุงสุโขทัยได้รวมกับกรุงศรีอยุธยา อย่างเด็ดขาดเมื่อ พ.ศ. 1981 พุทธศาสนิกชนชาวไทยก็นิยมฟังสวมมหาชาติกันเรื่อยมา เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ได้ทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 1893 การสวมมหาชาติก็คงจะเป็นที่นิยมฟังกัน จนกระทั่งถึงพ.ศ. 2025 สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อมีมหาชาติคำหลวงเกิดขึ้น จึงเปลี่ยนมาใช้มหาชาติคำหลวงฉบับนี้ สวดให้พุทธศาสนิกชนฟัง มหาชาติที่สวดกันเป็นร้อยแก้วภาษาไทย มาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย จึงสูญหายไป

ต่อมาใน พ.ศ. 2170 ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เมื่อมี มหาชาติ คำหลวง ฉบับที่ 2 (กาพย์มหาชาติ) เกิดขึ้น ก็คงใช้มหาชาติคำหลวงฉบับนี้เทศน์กันเรื่อยมา ถ้าจะกล่าวถึงความนิยมในการสวมมหาชาติและการเทศน์มหาชาตินั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การสวมมหาชาติที่นำมหาชาติคำหลวงในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งแต่งด้วยคำประพันธ์หลายชนิด ได้แก่ โคลง ฉันท์ กาพย์ และร่าย มาสวด และการเทศน์มหาชาติที่นำมหาชาติคำหลวง ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (กาพย์มหาชาติ) มาเทศน์นั้น พุทธศาสนิกชนคงจะนิยมมหาชาติคำหลวงฉบับที่ 2 (กาพย์มหาชาติ) มากกว่า เพราะแต่งด้วยร่ายยาวล้วน และไม่ค่อยมีคาถาภาษามาสี่สลับมากเหมือนมหาชาติคำหลวงฉบับที่ 1 เพราะพระภิกษุคงจะใช้กาพย์มหาชาติเทศน์มาตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา ถ้าหากว่าจะใช้สวดหรืออ่านสู่กันฟัง เวลาไปทำบุญทำทานในงานนักขัตฤกษ์ก็คงจะใช้มหาชาติคำหลวงฉบับที่ 1

ในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงกอบกู้เอกราชจากพม่า และทรงสร้างกรุงธนบุรีขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2310 และครองราชย์จนถึงพ.ศ. 2325 นั้น ในรัชสมัยของพระองค์มีกวีท่านหนึ่ง คือ หลวงสรวิหิต(หน)¹ ได้แต่งมหาชาติกัณฑ์มัทรี และกัณฑ์กุมารขึ้นชื่อของเก่า และฟังกันต่อมาจนสิ้นกรุงธนบุรี

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้นักปราชญ์บัณฑิตแต่งมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ที่หายไป 6 กัณฑ์ ซ่อมขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2358 ต่อมา มหาชาติกถอนเทศน์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงนิพนธ์เทศน์มหาชาติ 11 กัณฑ์ เว้นกัณฑ์มัทรี และกัณฑ์หาพน ต่อมา มีรายวามหาเวสสันดรชาดกซึ่งรวบรวมจากสำนวนต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีมหาชาติที่แต่งเป็นลิลิตบ้าง ฉันทบ้าง กลอนบ้าง เทศน์ธรรมวัตร และความเรียงสำนวนต่าง ๆ อีกมากมาย

ผู้วิจัยได้กล่าวถึงการแพร่กระจายของมหาชาติทางค่านววรรณกรรมในแต่ละสมัย เพื่อเป็นการสนับสนุนว่าเรื่องมหาชาติหรือเวสสันดรชาดกได้แพร่หลายอยู่ในหมู่ของพุทธศาสนิกชนทุกยุคทุกสมัย และนอกจากจะแพร่หลายอยู่ในภาคกลางแล้ว ยังแพร่หลายอยู่ตามภาคต่าง ๆ ด้วย เช่น มหาชาติลานนา หรือมหาชาติของภาคเหนือ ซึ่งนิยมกันมากเท่าที่ถึงชะ วรรณสัย² ค้นคว้าตามวัดต่าง ๆ ในลานนาไทย พบว่ามีอยู่ 61 สำนวน ต่อมาได้ค้นคว้าร่วมกับศูนย์วัฒนธรรมเยอรมันพบว่ามีมหาชาติทั้งหมดน้อยกว่าสำนวน ประคองนิมมานเหมินท์ ได้รวบรวมรายชื่อสำนวนมหาชาติจากการสำรวจ 4 ครั้ง ว่ามี 72 สำนวน

¹ ต่อมาคือเจ้าพระยาพระคลัง (หน).

² สิงชะ วรรณสัย, วรรณกรรมลานนาไทย, เอกสารอัครสาเนา, หน้า 2 - 3.

นอกจากนี้ยังมีมหาชาติคำเนียง หรือมหาชาติของภาคอีสาน พระมหาชาคก หรือ มหาชาติภาคใต้

เรื่องมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกนี้แพร่หลายและแพร่กระจายไปในทุกภาค จนเกือบจะเรียกว่าเป็นวรรณคดีชาวบ้าน วรรณกรรมเรื่องนี้ถ้าปรากฏอยู่ในภาคใดก็จะสะท้อนสภาพสังคมและวัฒนธรรมของภาคนั้นไว้ เช่นความสัมพันธ์ของคนในสังคม ค่านิยมของสังคม การแต่งกาย ที่อยู่อาศัย เครื่องใช้ไม่สอย อาหารการกิน ยาพื้นบ้าน และการรักษาโรคต่าง ๆ ประเพณีงานศพ ความเชื่อ เป็นต้น นอกจากนี้รูปแบบและภาษาที่ใช้ในการแต่งก็จะแตกต่างกันไปตามภาคต่าง ๆ ด้วย

มหาชาติลานนา

มหาชาติที่แพร่หลายกระจายอยู่ในภาคต่าง ๆ นั้น ที่แพร่กระจายมากที่สุด เพราะมีหลักฐานจากการรวบรวมได้หลายสำนวน ได้แก่มหาชาติลานนา มหาชาติลานนา คงจะเกิดขึ้นเมื่อไทยได้รับพระไตรปิฎกที่เข้ามาพร้อมกับพระสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 - 17 มหาชาติฉบับภาษาบาลีก็คงเข้ามาในช่วงนี้ ซึ่งเป็นตอนเริ่มต้นการตั้งอาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรลานนาไทย คราวนั้นพระพุทธรูปในลานนาไทยเจริญรุ่งเรืองยิ่งกว่าชาติใดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1985 - 2030) ถึงกับมีการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ที่เชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 2020 อีกทั้งพระภิกษุชาวเชียงใหม่ก็นิยมไปศึกษาพระพุทธรูปศาสนาจากลังกา และมีความสามารถในภาษาบาลีเป็นอันมาก จึงได้แต่งวรรณกรรมพระพุทธรูปศาสนาเป็นภาษาบาลีไว้มากมายหลายเล่ม เช่น จามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำรานมุตศาสนา เป็นต้น ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2060 ในสมัยพระเมืองแก้ว พระสิริมังคลาจารย์เถระ ได้รจนาคัมภีร์ทางพระพุทธรูปศาสนาไว้ 4 คัมภีร์ ได้แก่

1. เวสสันดรที่ปณี ว่าด้วยเรื่องและกัณฑ์ และวิธีแบ่งคาถาในเวสสันดรชาดก รจนาเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2060
2. จักรวาลที่ปณี ว่าด้วยจักรวาลและสรรพสิ่งที่อยู่ในจักรวาล คือ ต้นฐานโลก ความพินาศของโลก รจนาเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2063
3. ฎีกาสังขยาปกาสก ว่าด้วยเครื่องนับและเครื่องทวง 6 อย่าง รจนาเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2063

4. มังคศัตถ์ที่ปณี อธิบายขยายความในมงคลสูตรให้พิสดาร รจนสำเร็จเมื่อ

พ.ศ. 2067

ในเวสสันดรที่ปณี ที่พระสิริมังคลาจารย์เถระรจนานั้น ท่านได้แสดงข้อคิดเห็นเกี่ยวกับมหาชาติไว้อย่าง การแปลมหาชาติออกมาเป็นภาษาลานนาไทยก็คงทำกันในคราวนั้น และคงจะนิยมกันมาก กวีจึงได้นำมาแต่งเป็นร้อยยาวไว้มากมายหลายสำนวน สำหรับเทศน์ในวันอุโบสถ เท่าที่ดิฉันจะ วรรณสัย ไต่คนคว้าตามวัดต่าง ๆ ในลานนาไทยร่วมกับศูนย์วัฒนธรรมเขอร่มโพธิ์ว่ามีมหาชาติทั้งหมดร้อยกว่าสำนวน

ประการ นิมมานเหมินท์ ได้กล่าวไว้ใน "มหาชาติลานนา: การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น" เกี่ยวกับมหาชาติของลานนาสำนวนต่าง ๆ ที่พบในการสำรวจแต่ละครั้งในหนังสือประมวลรายชื่อคัมภีร์ใบลานและสมุดข่อย ซึ่งพิมพ์ออกแพร่หลายแล้ว 4 เล่ม ดังนี้

ในการสำรวจครั้งที่ 1 ซึ่งเป็นการสำรวจวัดต่าง ๆ 4 วัด ได้แก่วัดผาหิน วัดสวนดอก วัดพระสิงห์ และวัดทุ่งมู พบมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดก 23 สำนวน ดังต่อไปนี้

1. มหาเวสสันดรชาดกฉบับป่าซางเหล่า
2. มหาเวสสันดรชาดกฉบับวิงวอนนกน้อยของบี
3. มหาเวสสันดรชาดกฉบับแสนยกแสนมอง
4. มหาเวสสันดรย่อ
5. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหิงแก้ววิงวอน
6. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแป้น
7. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหมื่นล้าน
8. มหาเวสสันดรชาดกฉบับนกของบี
9. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสร้อยสังกร
10. มหาเวสสันดรชาดกฉบับจรียา
11. มหาเวสสันดรชาดกฉบับไซเลม

12. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแพ้นริมคง
13. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหอฟู
14. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหิ้งหอย
15. มหาเวสสันดรชาดกฉบับลาวล้านช้าง
16. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหิ้งแก้วโคมคำ
17. มหาเวสสันดรชาดกฉบับชะตาเหล่า
18. มหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษายาวลี
19. มหาเวสสันดรชาดกฉบับล้านช้าง
20. มหาเวสสันดรชาดกฉบับเมกุ
21. มหาเวสสันดรชาดกฉบับเมืองปาย
22. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระงาม
23. มหาเวสสันดรชาดกฉบับเหล่าใหม่¹

ในการสำรวจครั้งที่ 2 จากวัดต่าง ๆ 7 วัด ได้แก่วัดผาของ วัดปราสาท
วัดหมื่นสาร วัดขวงสิงห์ วัดป่าแดง วัดตโปทาราม วัดเจ็ดยอด และวัดพวกแต่ม
พบมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกอีก 19 ส่วนวน ดังต่อไปนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร

¹ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
ประมวลรายชื่อคัมภีร์ใบลานและสมุดข่อย ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ภาค 2,
หน้า 2 - 3.

1. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระเมืองแก้ว
2. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแพ้น้อย
3. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระยาเคียน
4. มหาเวสสันดรชาดกฉบับปากด้วยมีด
5. มหาเวสสันดรชาดกฉบับวอนน้อย
6. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าชาย
7. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแพ้นหลวง
8. มหาเวสสันดรชาดกฉบับมะโอคำ
9. มหาเวสสันดรชาดกฉบับแมวของปี.
10. มหาเวสสันดรชาดกฉบับอุโมงค์คำ
11. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสิ่งส้อย
12. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระยาพื้น (ฉบับผ้าขาวเหลา ก็เรียก)
13. มหาเวสสันดรชาดกฉบับคอนกลาง
14. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสี่มดง
15. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหิ้งแก้วอินตา
16. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระเกษ
17. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสำเภาน้อย
18. มหาเวสสันดรชาดกฉบับข้างแตร
19. มหาเวสสันดรชาดกฉบับราชครู¹

---

¹ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ประมวลรายชื่อคัมภีร์โบราณและสมุดข่อย ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ภาค 2, หน้า 2 - 3.

ในการสำรวจครั้งที่ 3 จำนวน 8 วัด ได้แก่ วัดเมธัง วัดหมื่นเงินทอง
วัดพวกหงส์ วัดพระเจ้าเม็กราบ วัดพันแขวน วัดศรีเกิด วัดชัยพระเกียรติ วัดทรายมูล(เมือง)
พระมหาชาติ หรือมหาเวสสันดรชาดก 14 ส่วนวน ดังต่อไปนี้

1. มหาเวสสันดรชาดกฉบับไชยา
2. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพุก่า
3. มหาเวสสันดรชาดกฉบับไม้ไผ่แจ้เรียวแดง
4. มหาเวสสันดรชาดกฉบับวิงวอนหลวง
5. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแพ้นริมคง
6. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพร้าวหนุม
7. มหาเวสสันดรชาดกฉบับฟ้ามาน
8. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสำเภาน้อยเชียงใหม่
9. มหาเวสสันดรชาดกฉบับน้ำคันทอ
10. มหาเวสสันดรชาดกฉบับวิงวอนกลาง
11. มหาเวสสันดรชาดกฉบับป่าเจ้าหลายหิน
12. มหาเวสสันดรชาดกฉบับเมืองหาง
13. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสิ่งส้อยเชียงแสน
14. มหาเวสสันดรชาดกฉบับแมงกุเสียงชะชะ¹

---

¹ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
ประมวลรายชื่อคัมภีร์ใบลานและสมุดข่อย ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ภาค 3,
หน้า 4.

ในการสำรวจครั้งที่ 4 เป็นการสำรวจ 3 วัด ได้แก่ วัดดวงดี วัดเชียง-
มั่น และวัดนันทาราม พบมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดก อีก 16 ส่วนวน ดังนี้

1. มหาเวสสันดรชาดกฉบับร้อยกร (กลอน)
2. มหาเวสสันดรชาดกฉบับลังกาทวีปพุ่มมาเชียงใหม่
3. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหิงแก้วมโนเนื่อง
4. มหาเวสสันดรชาดกฉบับปราสาทสร้อย วังวอนสร้อยก็ว่า
5. มหาเวสสันดรชาดกฉบับมหาป่าซางหลวง
6. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสมเด็จพระเจ้าชาวพวน
7. มหาเวสสันดรชาดกฉบับมิ่งทรา
8. มหาเวสสันดรชาดกฉบับช่างยี่ด
9. มหาเวสสันดรชาดกฉบับป่าแดง
10. มหาเวสสันดรชาดกฉบับลับแล
11. มหาเวสสันดรชาดกฉบับเขาสีมหัด
12. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแพนกลาง
13. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระยาปัญญาเหล่า
14. มหาเวสสันดรชาดกฉบับส้อย
15. มหาเวสสันดรชาดกฉบับปากกล้วย
16. มหาเวสสันดรชาดกฉบับแสนเขา¹

---

¹ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
ประมวลรายชื่อคัมภีร์โบราณและสมุดข่อย ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ภาค 4,
หน้า 4 - 5.

มหาเวสสันดรชาดกที่ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สํารวจพบทั้ง 4 ครั้ง เป็นจำนวนถึง 72 ส่วนวน

นายสิงฆะ วรรณสัย ได้กล่าวถึงมหาชาติไว้ใน "วรรณกรรมลานนาไทย" ซึ่งเป็นเอกสารอัตคํานาว่า เท้าที่ค้นพบมี 61 ส่วนวน และได้ให้ความคิดเห็นว่ "เข้าใจว่ามีมากกว่านี้" ได้ให้ชื่อส่วนวนไว้ดังนี้

1. วังวอนน้อย
2. วังวอนหลวง
3. พร้าวกวโบ
4. ไม้ไผ่แจ้เรียวแดง
5. พุก้า
6. สามเมือง
7. อุโมงค์
8. พระยาพื้น
9. จรียา
10. สร้อยสังกร
11. อินทร์ลงเหลา
12. เหล้าเจ็ดไท
13. แผ่นดินไหว
14. วงกต
15. วงสา
16. ป่าซ่าง
17. มิ่งทรา
18. ท่าแป้นริมคอง
19. แทนแก้ว
20. พระสิงห์โคมคํา

21. กำแพงพินขึ้น
22. พร้าวพินดี
23. ป่ากั
24. เฒ่านั่งรุ่ง
25. เฒ่าลี้มหลับ
26. เชื้อยทอง
27. หิงแกวมโนวอน
28. ยอดสร้อย
29. ซอมือเหล็ก
30. ฟาขาว
31. ขาพาน
32. เมืองทาร์
33. นานเกา
34. กำแพงชั้นใน
35. เมืองสอง
36. มุกมุนทรายมูล
37. สุนทรา
38. อินทราแกวงซ้อน
39. พระหินภู
40. เชียงแสน
41. ไทเหล่า
42. ยอดสร้อยเมืองมาง
43. ปะคอนกว้าง
44. ป่าเชียงแรงพี
45. ป่ากล้วยเมืองบัว

46. นันทังกร
47. ท่าช้าง
48. ไชเลม
49. เมืองเลน
50. ลานช้าง
51. นันทเสน
52. นกของปดี่
53. สองแสนโมง
54. ป่าเหิงน้อย
55. แสนยอด
56. เขา 49 กอน
57. วังวอนคอนกลาง
58. แสนตานอย
59. สร้อยคอกพราว
60. พันนาเชียงรุ่ง
61. พระยอดสร้อย¹

ในบัญชีรายชื่อคัมภีร์จากจังหวัดต่าง ๆ ในลานนาไทยซึ่ง ดร.ฮาร์ลด์ สุนดีอุส และนายสิงขะ วรรณสัย ยืมมาถ่ายไมโครฟิล์มตามโครงการวิจัยไทย-เยอรมัน เรื่อง วรรณกรรมลานนาไทย ในความอุปถัมภ์ของมูลนิธิเยอรมัน รีเซอรัช เฟอันเคชัน มีมหาชาติ หรือ เวสดินครชาดก 7 ฉบับ ดังนี้

---

¹สิงขะ วรรณสัย, วรรณกรรมลานนาไทย, เอกสารอัครสำเนา, หน้า 2 - 3.

1. ฉบับอินทร์ลงเหล่า
2. เวสสันดรนกแก้ว
3. เกดดาเวสสันดร
4. ราสีอัศตถกดาเวสสันดรชาดก
5. ชูชกฉบับถวายพราหมณ์ลอกคองทำ
6. ตำนานเวสสันดร
7. มีที่รับพระยาพื้น

ประกอบ นิมมานเหมินท์ ได้สรุปเกี่ยวกับมหาชาติลานนาสำนวนต่าง ๆ
ไว้ในผลงานวิจัยเรื่องมหาชาติลานนา: การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น ดังนี้

...เมื่อนำรายชื่อสำนวนต่าง ๆ ที่ได้จากการสำรวจของศูนย์วิจัยอานนา 4 ครั้ง
กับที่นายสิงฆะ วรรณสัยพบเองและคนควารวมกับนายฮาโรลด์ ฮุนคือส
มาเปรียบเทียบกันและคัดสำนวนที่ซ้ำกันออกแล้ว จะได้มหาชาติลานนา
ถึง 122 สำนวน (รวมทั้งฉบับย่อ และฉบับแปลลาวานช้าง) มหาชาติที่
สำรวจพบนี้บางสำนวนก็มีครบ 13 กัณฑ์ เช่นสำนวนไม้ไผ่แจ่วเรียวแดง
สำนวนอินทร์ลงเหล่า และสำนวนพระยาพื้น เป็นคน ส่วนมากมีไม่ครบ
ที่มีไม่ครบอาจเป็นเพราะหายไปบาง ผู้แต่งหรือผู้เกดดาสำนวนตั้งใจทำเฉพาะ
กัณฑ์บาง ในค่านอายุยังยากที่จะคำนวณได้ มีบอกปีที่จารึกไว้ไม่กี่สำนวน
และปีที่จารึกนี้ อาจเป็นปีที่แต่งหรือเกดดาใหม่ หรือมีที่เพียงแต่คัดลอกอีกครั้ง
หนึ่งเท่านั้น จะเห็นได้จากบางสำนวนบอกปีที่จารไม่ตรงกันทั้ง ๆ ที่เป็นสำนวน
เดียวกัน เช่นสำนวนทาแปนริมดง เป็นต้น¹

¹ประกอบ นิมมานเหมินท์, มหาชาติลานนา: การศึกษาในฐานะวรรณคดีท้องถิ่น
งานค้นคว้าเสนอโครงการตำราสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย สยามสมาคมใน
พระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อถวายพระเกียรติแด่พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร,
หน้า 159.

มหาชาติอีสาน

จากการศึกษาค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์ ภาคอีสานของไทยทั้งหมดขึ้นอยู่กับอาณาจักรลานช้างมาตั้งแต่โบราณกาล ดินแดนแถบนี้อยู่ในความปกครองของไทยในสมัยที่สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกยกกองทัพไปปราบกรุงศรีสัตนาคนหุต และได้ประเทศลาวเป็นประเทศราช นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นต้นมา

วัฒนธรรมของลานช้างทั้งทางด้านภาษา วรรณกรรม และศาสนาที่ถ่ายทอดให้กับภาคอีสานนั้นล้วนแต่ถ่ายทอดสืบมาจากลานนาไทย โดยเฉพาะทางด้านพระพุทธศาสนา พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตได้แต่งราชทูตไปขอพระสงฆ์จากลานนาไทยในสมัยพระเจ้าเมืองแก้ว หรือพระคิลกป็นคาคิราช ไปสืบพระพุทธศาสนา ดังปรากฏข้อความในพงศาวดารโยนกว่า

...อนึ่ง ปีมะแม เบญจศก จุลศักราช 885 พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต แต่งทูตเชิญราชสาสนมายังเมืองนครเชียงใหม่ ขอพระสงฆ์และพระไตรปิฎก ไปสืบศาสนาในมะลาประเทศ พระเจ้านครเชียงใหม่จึงให้อาชาวนาพระเทพมุงคลเถร กับพระภิกษุ พอคณะสงฆ์นำพระไตรปิฎก 60 พระคัมภีร์ ไปยังกรุงศรีสัตนาคนหุต พระเทพมุงคลได้ออกจากพระนครพิงค์เชียงใหม่ ไป ณ วันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น 15 ค่ำ ในปีมะแมเบญจศก¹

พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตแห่งลานช้างองค์นี้ก็คือสมเด็จพระเจ้าโพธิสารราช ได้ทูลขอพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา 60 คัมภีร์จากพระเจ้าเมืองแก้วแห่งลานนาไทย พระเทพมุงคลเถรพร้อมกับบริวารได้เป็นผู้นำไปถวาย แสดงว่าวัฒนธรรมต่าง ๆ ของอาณาจักรลานนาไทยได้แพร่ขยายจากลานนาไทยสู่ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงนั้นคงจะแพร่ลงสู่ตอนใต้ของดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงด้วย

¹พระยาประชาภิจักรจักร, พงศาวดารโยนก, หน้า 375.

ต่อมาในสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชโอรสของพระเจ้าโพธิสารราช
ครองเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2089 (จ.ศ. 908) และกลับเมืองล้านช้างในปี
พ.ศ. 2090 (จ.ศ. 909) พระองค์ให้นำตำราติดกลับไปล้านช้างด้วย พร้อมทั้งพระแก้ว
มรกต และพระแทรกคำ แสดงว่าอาณาจักรทั้งสองนี้มีความสัมพันธ์กันแนบแน่นทางด้าน
ประวัติศาสตร์มาตั้งแต่สมัยโบราณ ศิลปวัฒนธรรมของคนไทยทางแถบลุ่มแม่น้ำโขงจึง
มีลักษณะคล้ายคลึงกันกับวัฒนธรรมภาคเหนือของไทย

วรรณกรรมพระพุทธศาสนาของล้านนาไทยก็คงจะได้แพร่ขยายสู่ดินแดน
ลุ่มแม่น้ำโขงด้วยการเข้าไปในล้านช้าง และผ่านเข้ามาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ของไทย วรรณกรรมพระพุทธศาสนาที่นิยมอ่านและฟังกันมากได้แก่ "ล้ามหาชาติ" หรือ
พระมหาเวสสันดรชาดกนั่นเอง ต้นฉบับมหาชาติอีสานมีอยู่หลายสำนวน หลายฉบับ เช่น
เดียวกับมหาชาติล้านนา แต่ถ้าวัดเทียบสำนวนของมหาชาติล้านนากับมหาชาติอีสานใน
ปัจจุบันนี้ สำนวนของล้านนามีมากกว่าของอีสาน แต่มหาชาติอีสานยังมิได้มีผู้ใดสืบทอด
กันอย่างเอาจริงเอาจังเหมือนมหาชาติล้านนา นอกจากมีผู้สนใจค้นคว้ารวบรวมไว้เป็น
ส่วนตัว มิได้เป็นผลงานรวบรวมเป็นกลุ่มเหมือนภาควิชาดังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ล้ามหาชาติหรือพระมหาเวสสันดรชาดกมีที่มาจากชาดกเรื่องสุดท้ายของ
นิบาตชาดก คือเวสสันดรชาดก เช่นเดียวกับมหาชาติฉบับต่าง ๆ ต้นฉบับมหาชาติอีสาน
มีหลายฉบับ และหลายสำนวน แต่ละวัดก็ไ้ฉบับที่เป็นสำนวนของตนเองด้วยการแต่ง
สำนวนใหม่บ้าง บางที่มีผู้แต่งไว้แล้วคัดลอกกันต่อ ๆ มา ในการคัดลอกก็มีการต่อเติม
เสริมแต่งบ้าง ย่อให้สั้นบ้าง

มหาชาติอีสานคงได้ต้นฉบับมาจากล้านช้าง แล้วมีการต่อเติมเสริมแต่งจึง
ทำให้มหาชาติมีหลายสำนวน พระอริยานุวัตรธรรมจารี เจ้าอาวาสวัดมหาชัย จังหวัด
มหาสารคาม ได้ให้ความเห็นว่ามหาชาติอีสานน่าจะมี 3 ฉบับคือ ฉบับชัว ฉบับกลาง
และฉบับกอม

มีมหาชาติอีกฉบับหนึ่งซึ่งเขียนขึ้นใหม่เมื่อ ปี 2496 คือ "พระเวสสันดร
ชาคกภาคอีสาน" ซึ่งพระภิกษุชาวอีสานเป็นผู้แต่ง และคงจะแต่งเมื่อเข้ามาศึกษาใน
กรุงเทพฯ และคงจะมีความประสงค์ใช้ในการเทศน์คัดคำบาลีออกหมด เพื่อสันกะห์ครึก
และเทศน์จบไ้ภายในวันเดียว

นายชวีช ปุณโณทก ได้กล่าวถึงมหาชาติอีสานส่วนต่าง ๆ ที่หลงสำรวจ
อยู่ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ของภาคอีสานว่ายังมีอีกมากมาย เพราะบางที่ได้ไปพบต้นฉบับ
เดิมที่เป็นภาษาไทยแต่จารึกด้วยตัวอักษรขอม ได้แก่ มหาชาติฉบับโคราช กับที่จุลพน
พบที่วัดหนองจอก อำเภอมือง จังหวัดนครราชสีมา บางทีก็ได้พบกันทีเดียวกันแต่มี
ส่วนต่าง ๆ หรือบางทีก็จากคำบอกเล่าของผู้ที่เคยเทศน์กันที่ต่าง ๆ ว่าในสมัยที่ยัง
บวชอยู่นั้นเคยเทศน์คนละส่วนกับฉบับ ส. ธรรมภักดี แต่ยังหาต้นฉบับไม่ได้ จำได้
เฉพาะบางแหล่งเท่านั้น แสดงว่าเรื่องมหาชาติที่ใช้เทศน์กันในจังหวัดนครราชสีมาและ
จังหวัดใกล้เคียงนั้นมีส่วนต่างไปจากฉบับ ส. ธรรมภักดี อยู่หลายพันตัว น่าจะได้มีการ
สำรวจมหาชาติอีสานกันที่ต่าง ๆ และส่วนต่าง ๆ ไว้เป็นหลักฐานเช่นเดียวกับมหา
ชาติลานนา และคงจะได้พบอีกมากมายหลายส่วน

พระอริยานุวัตร เขมจารี เจ้าอาวาสวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม ได้
รวบรวมมหาชาติอีสานไว้หลายส่วน เดิมท่านเป็นผู้ริเริ่มในการเก็บรวบรวมและอนุ
รักษ่มหาชาติอีสาน และวรรณกรรมอีสานอย่างอื่น ๆ แต่ลำพัง จึงทำไม่ได้กว้างขวาง
เท่าที่ควร แต่ในัจจุบันนี้ท่านเป็นหัวหน้าศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ผลงานการรวบรวมมหาชาติอีสานส่วนต่าง ๆ คงจะปรากฏสูญหายตาประชาชนในเวลา
อีกไม่ช้านัก

ชวีช ปุณโณทก, รายงานการศึกษาค้นคว้าวรรณกรรมโคราช เรื่องมหาชาติฉบับ
โคราชกับที่จุลพน เสนอต่อที่ประชุมชมรมโพธิ์เยี่ยม 2519 วันที่ 24 - 26 มีนาคม 2520
ที่คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 2.

มหาชาติภาคใต้

ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 เป็นเวลาที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองที่สุดในหมู่เกาะอินโดเนเซียและพระพุทธศาสนาได้เข้ามาในภาคใต้ของไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 - 14 นั้นเอง ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 ทางภาคใต้ได้รับพระพุทธศาสนาตั้งแต่วังศ์เข้ามาโดยมีนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลาง ในระยะนั้นพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก คัมภีร์พระพุทธานุศาสน์ที่สำคัญเช่น พระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่น ๆ เช่น คัมภีร์มหาเวสสันดรชาดกคงจะเข้ามาตั้งแต่สมัยนั้นแล้ว

ภายหลังต่อมา ภาคใต้ของไทยขึ้นตรงต่อกรุงศรีอยุธยา อารยธรรมของอยุธยาทางด้านศิลปวิทยาไปนครศรีธรรมราชอีกต่อหนึ่ง จึงทำให้การกำหนดผลงานที่กวีทางใต้แต่งลำบาก งานบางชิ้นไม่ทราบว่ายุขยารับไปจากนครศรีธรรมราช หรือนครศรีธรรมราชรับไปจากอยุธยา

มหาชาติภาคใต้หรือพระมหาชาดกเป็นหนังสือเก่ามากเล่มหนึ่งในคำนำของหนังสือเล่มนี้ "สืบได้ว่ามีอายุกว่า 100 ปี" ส่วนในคำชี้แจงเกี่ยวกับหนังสือมหาชาดกนั้น พระราชศรีสังวร วัดมณีนิมิตวาาส จังหวัดสงขลา ได้ชี้แจงว่า

...หนังสือ "พระมหาชาดก" นี้คือเวสสันดรชาดกรับกันว่าเป็นฉบับที่นักปราชญ์สงขลาแต่ง มีอายุจากการคัดลอกสืบกันมา 118 ปี แต่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง แต่งที่ไหน ครั้งใดไม่ทราบ!

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
อภิลักขณ์มหาวิทยาลัย

¹พระมหาชาดกฉบับภทศิพิพิธภณฑ วัดมณีนิมิตวาาส สงขลา, คำชี้แจงเกี่ยวกับหนังสือพระมหาชาดกของพระราชศรีสังวร วัดมณีนิมิตวาาส สงขลา (สงขลา: โรงพิมพ์เมืองสงขลา, 2513), หน้า ง.

การคัดลอกพระมหาชาคกตอ ๆ กันมานั้นมักจะมีการผิดพลาดเกิดขึ้น บางที่ไม่เข้าใจวิธีการเขียนการสะกดการันต์ตามระบบเก่า มีความบรรพบุรุษทำผิดเขียนผิดก็แก้ไขของเดิมให้เป็นอย่างที่เราเข้าใจบ้างจึงทำให้หนังสือเก่าโบราณที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันนี้ไม่เป็นแบบเดิม และบางที่ความหมายก็ผิดพลาดไปด้วย

พระมหาชาคกเล่มนี้ พระภิกษุฉิมเข้ เป็นผู้คัดลอกลงสมุดข่อยไว้เมื่อ พ.ศ. 2395 ซึ่งเป็นปีที่ 2 ในรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นายสุภัทร บุญโสภณ (ฉินไฉ่) นางสุคนธ์ บุญโสภณ (กิมเพียง) เป็นผู้รับมรดกมหาชาติเล่มนี้ ได้มอบไว้ให้ภักตร์ศิพพิชฌันท์ วัคมีชฌิมาวาส สงขลา¹

รูปแบบการแต่งของพระมหาชาคกนี้แตกต่างออกไปจากมหาชาติฉบับอื่นๆ ซึ่งส่วนมากจะแต่งด้วยรายยาว ไม่ว่าจะเป็นมหาชาติภาคกลาง มหาชาติลานนา หรือมหาชาติอีสาน มหาชาติคำหลวงซึ่งเป็นมหาชาติภาคกลางฉบับหนึ่งถึงแม้จะแต่งด้วยคำประพันธ์หลายชนิดคือ โคลง ฉันท์ ทาพย์ และราย ก็ยังมีรายเป็นส่วนใหญ่ บางตอนก็เป็นรายยาว บางตอนก็เป็นรายสุภาพ และบางตอนก็เป็นรายแบบโบราณ²

พระมหาชาคกทั้ง 13 กัณฑ์แต่งด้วยรูปแบบต่าง ๆ คือ กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉบัง 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 และมีมาลีฉันท 15 อยู่ในกัณฑ์หิมพานต์ อยู่ 15 บท ถ้าหากจะเรียกชื่อหนังสือตามรูปแบบของการประพันธ์และพระมหาชาคกเล่มนี้เหมาะที่จะเรียกว่า กาพย์มหาชาติเป็นที่สุด

¹พระมหาชาคก (ฉบับภักตร์ศิพพิชฌันท์ วัคมีชฌิมาวาส สงขลา) (สงขลา: โรงพิมพ์เมืองสงขลา, 2513), หน้า ช.

²ในที่นี้หมายความว่า เป็นรายที่ไม่เข้าแบบแผน.

ตอนท้ายของพระมหาชาติกัณฑ์ออกชื่อผู้คัดลอก และวันเดือนปีที่คัดลอก
พร้อมกับการอธิบายในกาที่ตั้งใจคัดลอกเพื่อเป็นพหุบุชชาด้วย ดังนี้

...พระมหาเวศสุวรรณชาฎกสัทศคาถา นิธิตา ศุภมัสคฺ พระพุทธศักราช
พระศาสนาฉวจุฉบัฉวไค 2395 พระจุฉวบัฉวฉว จัฉวฉว
เศฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ
ไปหฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ
ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ

ทาน	ทำเพียรเลิก	เหลือหลาย
ฉฉฉ	ยอพระมหาสุวรรณบรรยาย	ออกแจ้ง
เศฉ	เชื่องสุทธิทรงกาย	เกินเข้ ฉฉฉ
เศฉฉ	ขึ้นพื้นกฉฉฉฉฉ	กฉฉฉฉฉฉฉฉ
	แมนเกิดชาฉฉฉ	พพไคย
	ใหม่หรรพกรรใหญ่	ยิงฉฉ
	มีปัญาครทรรุใน	ธรรมทุก ชาฉฉฉ
	ยิงฉฉฉฉฉฉฉฉ	ทร้าบเหฉฉฉฉฉ

ปรุศุคเศฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ
ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ
ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ
ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ
ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ
ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ
ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ
ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ
ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ

¹พระมหาชาติก (ฉบับภทรรศฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉ) (ฉฉฉฉฉฉฉฉ :
โรงพิมพ์เมืองฉฉฉฉฉฉฉฉ 2517), หน้า 249 - 250.

อำนาจ

...พระมหาเวสสันดรชาดกสหัสคาถานิยมิตา ศุภมัสสุ พระพุทธศักราช
พระศิวสตาลวงดับแล้วโค 2395 พระวสาปีชวด จิตวาศก
เดือนยี่ แรมห้าค่ำ วันพฤหัสบดีพอสำเร็จ ขออุทิศแด่กุศลบุญไป
ให้ถึงครูอุปัชฌาย์อาจารย์ ปิตามารคาญาติกาเทวามนุษย์ทั้งปวง
แลสรรพสัตว์ทั่วอนันตจักรวาล

ท่าน	ทำเพียรเลิศ	เหลือหลาย
ฉิม	ขอพระมหาสันตบรมขยาย	ออกแจ้ง
เช่า	เชื่องอุทิศร่างกาย	เกินเขต นะพอ
เขียน	ขึ้นพื้นกลันแก่ง	กลับกลายหายงาม

แม่นเกิดชาติใด	ภพใด
ให้มีทรัพย์กระฉกใหญ่	ยิ่งหล้า
มีปัญญาตรัสรู้ใน	ธรรมทุก ชาทินา
ยิ่งมนุษย์เทพย์เมืองฟ้า	ตราบเท่านิรพาน

ประสะกเต้า ลิกาปราง จี...มผู้หลานพร้อมใจกันสร้างเรื่องคาถาพัน
อันทานแต่งเป็นคำไขย ถวนทั้งสิบสามกัณฑ์ เป็นลำดับเรื่องราว
ใน พึงใจไม่แคลงใจ ในเรื่องราวมหาชาติ ฯ เศษะชาสร้างไว้
ขอให้พบสบพระบาท เมตไทยอย่าแคล้วคลาด ตาม(ป)นิชานชา
ปรารถนา ถ้าวาดูโค ยืมไปฟังแล้วทานนา อญา
นูนสวดพระธรรมมา ตายูเป็นงู คูมิควูร ฯ อ्यानอนฟังพระธรรม
ชาจะสอนให้ถิถวน สวดอ่านแล้วอยากวย ตั้งที่ควรพนอันตรายฯ
ถ้ามน้ำไฟใหม่หมักหนูกัก เป็นวิบัติเสียสลาย ท่านตี
ราคาไว้ ไคถึงหาตำลึงทอง...

มหาชาติเมืองเพชร

มหาชาติเมืองเพชรเป็นมหาชาติภาคกลางฉบับหนึ่งที่ยังมีต้นฉบับครบทั้ง 13 กัณฑ์ เดิมเป็นคัมภีร์ใบลาน จารด้วยตัวอักษรขอม เป็นของวัดเพชรพลี ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง เพชรบุรี คัมภีร์หนึ่ง อีกคัมภีร์หนึ่งเป็นของวัดเกาะ ตำบลท่าราบ อำเภอเมืองเพชรบุรี ซึ่ง สมาน โชะเหม¹ ได้พบโดยบังเอิญและได้นำมาเปรียบเทียบกันดูปรากฏว่าคัมภีร์ของวัดเกาะคงจะเป็นคัมภีร์แม่บท คือมหาชาติวัดเพชรพลี คงจารไปจากคัมภีร์ของวัดเกาะ เพราะสำนวนโวหารคล้ายกันเป็นส่วนใหญ่ มีเพียงกัณฑ์จุดพนกัณฑ์เดียวเท่านั้นที่แตกต่างออกไปเป็นกัณฑ์ที่แต่งขึ้นใหม่ การจารตัวอักษรขอมในคัมภีร์ของวัดเกาะประณีตกว่าของวัดเพชรพลีและดูเก๋ากว่ามาก ในกัณฑ์กุมารของคัมภีร์วัดเกาะได้บอกวันเดือนปีที่จารไว้ว่า "เขียนจบเมื่อวันศุกร์ แรม 4 ค่ำ เดือนสิบเอ็ด ปีกะกา เบญจศก (จุลศักราช 1235) ตรงกับ พ.ศ. 2416 ตอนต้นรัชกาลที่ 5 ส่วนคัมภีร์ของวัดเพชรพลีนั้นจารไว้เมื่อ พ.ศ. 2465 สมาน โชะเหม ได้นำมาปริวรรตเป็นอักษรไทย และได้บอกจุดมุ่งหมายของการปริวรรตไว้ดังนี้

...เพื่อรักษาคันคว้าเปรียบเทียบกับฉบับหลวงที่มีอยู่ และเพื่อเสนอเพชรแห่งวรรณคดีเม็ดนี้ให้เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายออกไป คัมภีร์มหาชาติเมืองเพชรนี้มีลักษณะเด่นที่ผิดแผกไปจากฉบับหลวงอยู่หลายประการ อาทิรายละเอียดและขอปลื้ยก้อยต่าง ๆ สมบูรณ์กว่าฉบับภาคกลาง สำนวนภาษาและโวหารก็คมคาย ไพเราะสละสลวย เป็นเอกลักษณ์ของเมืองเพชรบุรีโดยเฉพาะ?²

¹สมาน โชะเหม, มหาชาติเมืองเพชร จากคัมภีร์ใบลานอักษรขอมของวัดเพชรพลี และวัดเกาะ ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี กระทรวงศึกษาธิการพิมพ์ (กรุงเทพฯ: เพชรบุรีการพิมพ์, พ.ศ. 2523), หน้าคำนำ (2).

²เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

คัมภีร์มหาชาติเมืองเพชร เมื่อเปรียบเทียบกับรายยาวมหาเวสสันดรชาดกฉบับที่กระทรวงศึกษาธิการใช้เป็นแบบเรียน ส่วนนวนโวหารผิดแปลกกันอยู่มาก มีอยู่เพียงกัณฑ์เดียว คือกัณฑ์ทานกัณฑ์เท่านั้นที่คล้ายกันกับฉบับหลวงมาก ฉบับหลวงของผู้แต่งว่าเป็นของสำนักวัดถนน สมาน โชะะเหม ได้สันนิษฐานว่า "กัณฑ์ทานกัณฑ์ฉบับหลวงนั้นบอกว่าเป็นของสำนักวัดถนน ซึ่งไม่ได้บอกว่าพระจากวัดถนนเป็นผู้แต่งอาจจะมีผู้แต่งจากที่อื่นก็ได้ หรือบางทีอาจเป็นมหาชาติของเมืองเพชร แต่ต้นฉบับอยู่วัดถนนก็ได้"

คัมภีร์มหาชาติวัดเกาะเป็นคัมภีร์ที่นิยมยกย่องกันมาก ใช้สำหรับเทศน์กันทั่วไปในเมืองเพชรบุรีและได้มีการคัดลอก หรือที่ในสมัยโบราณเรียกว่า "สร้าง" ไปถวายวัดต่าง ๆ ในเมืองเพชรบุรี เช่น ที่วัดนาพรม ตำบลนาพันสาม อำเภอเมืองจังหวัดเพชรบุรี

ตัวอย่างสำนวนทานกัณฑ์ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดกฉบับหลวง และทานกัณฑ์ในมหาชาติเมืองเพชร เพื่อเปรียบเทียบกันให้เห็นว่าคล้ายกันมาก

ทานกัณฑ์ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับหลวง

...ผู้สสตี ปิ โข เทวี ปางเมื่อสมเด็จพระผู้สสตีศรีสุนทรราชมารดา
กฏกาสาน์ สุตว่า พระนางไคสคืบสาสนคคีว่า พระมิ่งไม่สิ้นฤเบศ
จะเนรเทศเจ้าเวสสันดรเสียจากวัง เพียงพระทรงเชอจะกินทังพันทเวศ
พระอัสสูชลดเนตรเชอไหลอุ้งทรงพระโศกา จินตฤตว่า พระเสาวนีย์นิง-
จินจินิกุในพระทัย วาดอกเออเออก็เป็นกรรมไฉน นานอยใจชาวเมือง
มาทำวนขุนเคื่องนาแคนนิก จำจะไปเยี่ยมพระดูกรักทั้งสองศรี สมเด็จพระ-
พันปีคาวีพลาง พระนางประจงจับสะไบพลัน สะพักพระถันปทุมเศ
สมเด็จพระอัครเศเวสสันดรราชมารดาเสด็จทรงสิวิภากร ก็รับรอนมาโดยควน

¹สมาน โชะะเหม, มหาชาติเมืองเพชร จากคัมภีร์โยลานอักษรขอม ของวัดเพชรพลี และวัดเกาะ ตำบลทวารวดี อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี กระทรวงศึกษาธิการ จัดพิมพ์(กรุงเทพฯ: เพชรบุรีการพิมพ์, พ.ศ. 2523), หน้า 3.

ตามท้องฉนวนหลวงสนามใน บัดเดียวใจก็ถึงซึ่งพระค่านักพระโอรส
รักยอดสงสาร ฆ่าเปตุว่า นางพระยาใหญ่ประทับสี่วิภากาญจนกับเกษมาศ
พระบุตรก็ลีลาคุณเจ้าสูงของ ไคศับเสียงสองราชโอรส เขอทรงพระ-
กำสรวลโศกา อยู่ในหอนิทรา นั้นแล¹..

ทานกัมที่ในมหาชาติเมืองเพชร

...บุตรศีกี บิ โข เทวี ป่างเมือสมเหตุเจ้าพระบุตรศีกีสุนทร เทพกัลยา กุฎกาสาน
สุตวา พรนางไคศับสานสุนทรคคี วาพรมิ่งโมลีนิธู-
เบต จเนเรเขตเจ้าเวสสันดรเสียจากวัง เพียงพรทรงนางจพองพัง
พุนทเวต นำพรอสุชลลเทอใหญ่สูงขรุงพรโสกา จินเตตวา
พรเสาวนีนิกในนำพรไทย วากอเอยเป็นกำไเหนานอยใจด้วย-
ชาวเมียง มันมาท้าวคนเคียงหน้าแคนัก จำไป
เยือนพรดูรักทั้งสองดี สมเด็จพระพันปีคำวิพรนางปรจงจับ-
สไบพุดัน สภักพรถันปรหมมเมต พรอัครเรตราชกัลดยา
เสดจขรงสี่วิภาก่อนรับรอนมาโคยควน ตามทงถนหลวงสะหนามใน
ประเดียวใจก็ถึงพระค่านักพรโอรสรักยอดสงสาร ฆ่าเปตุว่า
นางพระยาใหญ่ประทับสี่วิภากาญจนกับเกษมาศ พระบุตรศีกีสุนทร
ไคศับเสียงสองพระราชโอรส เขอทรงพรกำสรวลโศกา
อในหอนิทรานั้นแล²..

¹ มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ 13 กัณฑ์ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ,
2512), หน้า 47.

² สมาน โส๊ะเหม, มหาชาติเมืองเพชร จากคัมภีร์ใบลานอักษรขอม ของวัด
เพชรพลี และวัดเกาะ ตำบลหาราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี กระทรวงศึกษา-
ธิการจัดพิมพ์(กรุงเทพฯ: เพชรบุรีการพิมพ์, 2523), หน้า 46.

गृध्रो माजरीश्च

अज्ञातकुलशीलस्य वासो देयो न कस्यचित् ।
माजरीस्य हि दीषेण हतो गृध्रो जरद्वयः ॥

तद्यथा—अस्ति यागीरणीतीरे गृध्रकुरनाग्निं पर्वते मक्षान् पर्वटीवृक्षः । तस्य कोटरे जराजीर्णो गलिनमखनयनो जरद्वयनामा गृध्रः प्रतिवसति । अयं कृपया तज्जावनाय तद्गृध्रवासिनः पक्षिणः स्वाहारात् किञ्चित्किञ्चिदुद्धृत्य तस्मै ददति । तेनासौ जीवति । शावकानां च रक्षणं करोति ॥

अथ कदाचिर्दीर्घकणनामा माजरीः पक्षिशावकान् भक्षयितुं तत्रागतः । तत्रापान्तं दृष्ट्वा पक्षिशावकैर्धर्मार्तैः कोलाहलः कृतः । तच्छ्रुत्वा जरद्वयनोक्तम्—कोऽयमायाति ? दीर्घकर्णो गृध्रमवलोक्य स्वयं सभयमाह—‘हा हतोऽसि ! अधुनास्य सन्निधाने पलायितुमक्षयः । तद्यथा भवितव्यं तथा भवतु । तावद्विश्वासयुत्याशास्य सर्वापसुषणच्छामि’—इति ॥

एवमालोक्योपश्रुत्यामवीत्—अर्थ ! त्वापधिवन्दे । गृध्रोऽवदत्—कस्त्वम् ? सोऽवदत्—माजरीऽयम् । गृध्रो ब्रूते—हूरमपसर, नो चेदन्तव्योऽसि मया । माजरीऽवदत्—भूयतां तावदस्मद्गृध्रम् । ततो यद्यहं वध्यस्तदा हन्तव्यः । गृध्रो ब्रूते—ब्रूहि, किमर्थमागतोऽसि ? सोऽवदत्—अहमत्र गङ्गातीरे नित्यस्नानी ब्रह्मचारी चान्द्रायणव्रतधार्तरिष्ठ्यामि । गृध्रं धर्मज्ञानरता इति विश्वासभूमयः पक्षिणः सर्वे सर्वदा मयाये प्रस्तुवन्ति । अतो मत्कुर्यावो विधावयोवृद्धेभ्यो धर्मं श्रोतुमिहागतः । भवन्वश्चेतादृशा धर्मज्ञाः, यस्यामतिथिं हन्तुमुच्यताः । मयापि धर्मशास्त्राण्यर्थातानि । गृध्रस्यधर्मक्षेपः—यदि वा धर्मं नास्ति तदा श्रुतिवचसाप्यतिथिः पूज्य एव ॥

गृध्रोऽवदत्—माजरी हि मांसरुचिः । पक्षिशावकाश्चात्र निवसन्ति । तेनाहमेवं ब्रवीमि । तच्छ्रुत्वा माजरी भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णौ स्पृशति । ब्रूते च—मया धर्मशास्त्राणि श्रुत्वा वातसामेजेदं दुष्करं व्रतं चान्द्रायणमध्यवसितम् । परस्परं विवदमानानामपि धर्मशास्त्राणाम् ‘अहिंसा परमो धर्मः’ इत्यत्रैकमत्यम् । एवं विश्वासयुत्याद्य माजरीस्तत्कोटरे न्यवसत् ॥

ततो दिनेषु गच्छत्सु पक्षिशावकानाम्बन्धु कोटरेषानीय प्रत्यहं खादति । येषामपत्यानि खादितानि तैः शाकतैः विरुथिन्निरितस्ततो मवेयजा सधारब्धा । तत् परिहाय माजरीः कोटराजिस्थित्य बहिः पलायितः । पश्चात् पक्षिभिरितस्ततो निरुषयान्नस्तत्र तत्कोटरे शावकास्थानि प्राप्तानि । अतन्तरपनेनैव जारद्वयेनास्माकं शावकाः खादित्वा इति सर्वैः पक्षिभि-

ภาคผนวก ค.

คำอธิบายและตัวอย่างของอนุปราศ

1. วาคภฏะ¹ ไค้กล่าวถึงอนุปราศว่า อนุปราศคือการไขอักษรที่มีเสียงคล้ายกันมาซ้ำกัน ซึ่งมีคุณอันรุ่งโรจน์ และแบ่งออกเป็น 2 ชนิดคือ
  1. เจกานูปราศ (chekānuprāsa)
  2. ลาฏานูปราศ (Lātānuprāsa)
    1. เจกานูปราศ เป็นการซ้ำอักษรซึ่งนักปราชญ์นิยมใช้ ตัวอย่าง "อลงกตงกตงกตกร . กรปรุสรเหอยา
จนุทร จตติศนิรมาลยมลิตี นสุปรุศมรหสิลา"
    2. ลาฏานูปราศ เป็นการกล่าวซ้ำเพียงคำเดียวและการกล่าวซ้ำทั้งบาท ตัวอย่าง
      - 2.1 การกล่าวซ้ำเพียงคำเดียว "รณ รมวิโทททวา ทานวานุ ทานวทุวิษา
นีคินิษเรน ฎปาด ฎริยม ฎสุทวยา กฤตารา"
      - 2.2 การกล่าวซ้ำทั้งบาท "ตุวม ฎริยา เจจุโกรากษ สวรคโลกสุเชน กิมา
ตุวม ฎริยา ยทิ น สยาม สวรคโลกสุเชน กิมา"
2. มัมภฏะ²ไค้กล่าวถึงอนุปราศว่า อนุปราศคือการที่มีตัวอักษรเหมือนกัน ซึ่งหมายความว่าซ้ำพยัญชนะ แม้ว่าสระจะต่างกัน มี 2 ชนิด คือ
  1. เจกานูปราศ (Chhekānuprāsa)
  2. วฤคตยอนุปราศ (Vṛtṭyanuprāsa)

¹วาคภฏะ, อสังการศาสตร์ของวาคภฏ (ป.ส.ศาสตรีแปล), พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในการณานกิจศพ คุณหญิงวิ้ว เกษตรศิริวัชรภักษ์ 23 พฤศจิกายน 2524, หน้า 17-18.

²Dr. Ganganath Jha (translator), Kāvya prakāśha of Mammata, Vol. II (Varnasi : Bharatiya Vidya Prakashan, 1967). p. 319-322.

1. เจกานุปราส เป็นการซ้ำพยัญชนะหลายตัว (กลุ่มพยัญชนะ) เพียงครั้งเดียว ตัวอย่าง

'Tato' runaparispandamandīkrtavapuh shashī

Dadhre kāmāparikṣāmakāminīgandapandutaṃ'.

ตัวอย่างนี้เป็นเจกานุปราส คือการซ้ำพยัญชนะหลายตัวเพียงครั้งเดียวได้แก่ nd กับ nd และ nd กับ nd

2. วุตตคยนุปราส เป็นการซ้ำพยัญชนะตัวเดียวหลายครั้ง
ตัวอย่าง

'Apasāraya ghanasāraṇi kuru hāraṇi durameva
kim kamalah

Alamalamali mṛṇālairiti vadati divānishaṃ
bālā'

ตัวอย่างนี้เป็นวุตตคยนุปราส คือการซ้ำพยัญชนะตัวเดียวหลายครั้งได้แก่ตัว r 5 แห่ง ตัว k 3 แห่ง ตัว l 5 แห่ง และตัว m 3 แห่ง

หมายเหตุ ใน Kāvyaṭprakāsha of Mammata

มีนิมิตะโคกถาวรถึงอนุปราสว่ามี 2 ชนิด คือ เจกานุปราส และวุตตคยนุปราสก็จริง แต่ท่านโคกถาวรถึง "ลาฏานุปราส" ไว้ในตำราของท่านด้วยว่า "ลาฏานุปราส เป็นการกล่าวซ้ำคำในความหมายเดียวกัน (ไม่ใช่การซ้ำตัวพยัญชนะเดียวกันหรือกลุ่มพยัญชนะเหมือนเจกานุปราสและวุตตคยนุปราสที่กล่าวแล้วนั้น) บางคนเรียกว่า การสัมผัสคำ (alliteration of words)
ตัวอย่าง

'Yasya na sa vidhe dayitā davadahanastuhinadī-
dhitistasya

Yasya cha sa vidhe dayitā davadahanastuhinadi-
dhitistasyā'

ตัวอย่างนี้มีการซ้ำคำหลายคำ ได้แก่ Yasya-savidhe dayitā และ davadahanah -tuhinadīdhitih - tasya

3. วิศวานาถ¹ ได้กล่าวถึงอนุปราสไว้ว่า อนุปราสคือการซ้ำหัวพยางค์
ที่เหมือนกัน ซึ่งจะกล่าวซ้ำเป็น 3 วิธีด้วยกันคือ

1. พยางค์หนึ่งตัวเดียวกันอาจจะกล่าวซ้ำ 2 ครั้ง
2. พยางค์หลายตัวจากกล่าวซ้ำเพียงครั้งเดียว
3. พยางค์หนึ่งตัวเดียวกัน อาจกล่าวซ้ำหลาย ๆ ครั้ง

สรุปแล้ว อนุปราสแบ่งออกเป็น 5 ชนิดคือ

1. เจกานุปราส ได้แก่อข 2 คือ พยางค์หลายตัวจากกล่าวซ้ำ
เพียงครั้งเดียว
2. วฤตตยอนุปราส ได้แก่อข 1 และข 2 คือ พยางค์หนึ่งตัวเดียวกัน
จากกล่าวซ้ำ 2 ครั้งหรือหลายๆ ครั้ง
3. ลาฎานุปราส เป็นคำเดียวกันถูกกล่าวซ้ำในความหมายเดียวกัน
แต่นำไปใช้ในที่ต่างกัน ที่ชื่อเช่นนี้เพราะกวีชาวลาฎานิยมใช้ อุทกฐะ
และมีมณฑะได้กล่าวถึงเรื่องนี้มาก
4. ศรุตตยอนุปราส เป็นการซ้ำเรื่องพยางค์ที่อยู่ในฐานที่เกิดอันเดียวกัน
5. อันตยานุปราส เป็นการซ้ำหรือเล่นคำสัมผัสของพยางค์สุดท้าย
ของบรรทัด

หมายเหตุ เจกานุปราสใน Kāvyaṅprakāṣha of Mammata เขียน
Chhekaṅnuprāsa ส่วนอสังการศาสตร์เล่มอื่น ๆ เขียน Chhekaṅnuprāsa

¹P.V.Kane (translator), The Sāhityadarpaṇa, (Delhi :
Motilal Banarsidass, 1974), p. 28, 109, 324, 329.

ภาคผนวก ข.

คำอธิบายและตัวอย่างของยมก

ยมก (Yamaka)

ในตำราอสังกการศาสตร์ของวาทกฏะกล่าวซ้ำเบื้องต้น
ตอนกลางและเบื้องปลาย ดังต่อไปนี้

1. การกล่าวซ้ำเบื้องต้น ตัวอย่าง

"ทยา จกเร   ทยาจกเร

สตามุ บสุมาทุ - ภวานุ วิตุคมุ ฯ"

2. การกล่าวซ้ำตอนกลาง ตัวอย่าง

"ยศสุเต สมุทรานุ (สทา'ปฺนุ - นคาเร: ฯ)

(สทา ปฺนุนคา:) สมานางุคกานุเต: ฯ"

3. การกล่าวซ้ำเบื้องปลาย ตัวอย่าง

"ทุวิษามุทุชานกมุ- นิสสิ ตุวมินุทรา

มุทฺม โภ ชรณา- มุทฺมโภชราณามุ ฯ"

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวซ้ำในบาทต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ข้อความกล่าวซ้ำในบาทที่ 1 และบาทที่ 2 และในบาทที่ 3
และบาทที่ 4 ตัวอย่าง

"วิภา'คิรามา ปรมา รณฺสย   วิภาติ รามา ปรมารณฺสยา

สฺสฺสฺส ไท เต'โชรชิต ราชมาน   สฺสฺส ไท เต'โชรชิตราชมานา"

2. ข้อความกล่าวซ้ำในบาทที่ 1 และบาทที่ 3 ตัวอย่าง

"สารุ ควยส์านุนิชฺย   ราชิกานนฺมครต: ฯ

สารุควยส์า นิชฺย - ทารุณฺม คฺชเร คิร: ฯ"

3. ข้อความกล่าวซ้ำในบาทที่ 1 และบาทที่ 4 ตัวอย่าง
"อาสนนเทวา-นรรราชราชิ- รุจิสุตถุณานนิมมตฺร นาทุเวาฯ
 กรีทาฤฤโตยตฺร ทิคคนาคา- อาสนน-นเท วานรรราชราชิ:๑๑" 1
4. ข้อความกล่าวซ้ำในบาทที่ 2 และบาทที่ 4 ตัวอย่าง
"อมรนครสุเมรากุณีณาม ปฺรปฺพญยติ สฺมรต-
สุตฺตฺรจฺเย กุรวาณานาม พลกฺขม รหฺสม ฯ
 อิท สหฺสุโรรายานุสีนํ นเวศ นเคนวหฺม-
สุตฺตฺรจฺเย กุรวาณานาม พลกฺขม รหฺสม ๑๑
5. ข้อความบทเดียวเอามากกล่าวซ้ำถึงสามครั้ง ในบาทที่ 2 ที่ 3 และ
 ที่ 4 ตัวอย่าง
"รมภารามา กรทก กมลลา- รมภา รามา กรทกมลลา ฯ
รมภารามา กรทกมลลา- รมภารามา กรทกมลลา ๑๑ "
6. การกล่าวซ้ำเพียงบาทละคำ และเรียงคำซ้ำไว้ติดๆกัน คำกล่าวซ้ำ
 อยู่ตอนต้นบาททุกบาท ตัวอย่าง
"หารีคหารี ตต เมษตฺเต เสวาลเสวาล สหฺสมมฺภ: ฯ
ขมพาลขม พาลมลนุทธานุ มนทารมุนทาร วาวุรหฺริยะ ๑๑ "
7. การกล่าวซ้ำเพียงบาทละคำ และเรียงคำซ้ำไว้ติดๆกัน คำกล่าวซ้ำ
 อยู่ตอนกลางบาททุกบาท ตัวอย่าง
"เนมิรุวิศาลนยโนนยโนทิตฺตฺรี- ทุพฺพิชฺวิวิกไววิกไว ๑ ญะ ๑
 ปฺราปฺตฺสฺตฺเตติ นคฺรานนคฺรา ชิตฺตฺร สุเทณ จารุ ชคเท ชคเท กณนาคะ ๑๑"
8. การกล่าวซ้ำเพียงบาทละคำ และเรียงคำซ้ำไว้ติดๆกัน คำกล่าวซ้ำ
 อยู่ปลายบาททุกบาท ตัวอย่าง
"ยทุปานฺติเกษุ สรลา ๑ ยทฺนุจฺจนฺติ หรินา ทฺริณาว ๑
ตฺทิพฺพ วิภาติ กมฺล กมฺล มฺทเมตฺย ยตฺร ปฺรมา ปฺรมา ๑๑"

"ขุ พฺร วสน เท สร ลี น ว าร ณ า พ ล ร บ ิ ก าน าม ม ข ร าน ว าร ณ า ะ า
ร ลี น ก า โม ห น โก วิ ท า ร ก ม ว ิ ล อ ก ย น ที พ ก ด าน ว ิ ท ร ก ม า า"

15. มีคำที่กล่าวซ้ำบาทละ 1 คำ และเรียงคำนั้นๆไว้ทั้งตอนต้นและ
 ตอนปลายบาท ดังตัวอย่าง

"ว ร ณ า ป ุ ร ส น น ิ ก ร ว ร ณ า ม ล ิ น ำ ว ท น ุ ค ิ ป ฏ ส ิ ม ล ิ น ำ ม า
ท ร ว ส ท า ศ ร ค ิ ร ิ ช า ท ร ว ส ร ส ศ ล ภ า ติ น ิ ก เ ว ส ร ส ร า า"

16. มีคำที่กล่าวซ้ำเพียงคำเดียว และคำนั้นปรากฏตอนปลายบาทที่ 2
 แห่งหนึ่ง และปลายบาทที่ 4 แห่งหนึ่งเท่านั้น ดังตัวอย่าง

"ย ถ ว ย ถ ว ห ุ วิ ช ิ ห ส ว ย ว ิ ภ ว ะ ส ย าน ม ม ห ต ต ม ะ า
ต ถ า ต ถ า ส ย ช า ย ศ ส ป ร ุ ท ุ ช เ ว ม ห ต ต ม ะ า า"

17. มีคำที่กล่าวซ้ำ 2 คำ แต่ซ้ำ 3 แห่ง คำหนึ่ง ๆ เรียงคำที่กล่าวซ้ำ
 นั้นไว้ติดกันด้วย และห่างกันด้วย สองคำแรกซ้ำติดๆกัน คำที่กล่าว
 ซ้ำเป็นคำที่ 3 จะมีคำอื่นมาแทรกๆคำ ดังตัวอย่าง

"ท า ส ย ติ ท า ส ย ติ โก ป า ท า ส ย ติ ส ติ ก ร ก ร า น ุ ศ า ป ม า
ภ า ติ ภ า ติ ห ย ห ร โก ภ า ติ มิ ต ส เ ต น พ ก ท ุ ม า า"

18. มีคำกล่าวซ้ำทั้งบาท คือในบาทที่ 2 และ 3 ด้วยการสับเปลี่ยนคำ
 ตอนต้นและตอนท้ายบาทนั้นให้เป็นคนละอย่างกันกับลำดับเดิม
 ดังตัวอย่าง

"ก ุ ล ค ิ มิ ร า ย า ท ก ร เ ณ น ำ น ท ิ ว ย ติ า
น ท ิ ว ย ติ ก เร อ ณ าม ป ร า ณ ิ น ำ ค ณ น า ปี ก า ร า"

ภาคผนวก ง.

คำอธิบายและตัวอย่างของวโกรกติ

วโกรกติ (Vakrokti)

วโกรกติแบ่งเป็น 2 ชนิดคือ

1. เศษวโกรกติ (Ślesā-vakrokti)

2. กากวโกรกติ (Kāku-vakrokti)

1. เศษวโกรกติ (Ślesā-Vakrokti)

เศษวโกรกติ เกิดจากการใช้คำพ้องรูปและพ้องเสียง ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเข้าใจความหมายผิดไปจากเจตนาของผู้พูดหรือผู้แต่ง อาจจะเนื่องมาจากผู้ฟังหรือผู้อ่านวิเคราะห์องค์ประกอบของคำหรือไม่วิเคราะห์องค์ประกอบของคำก็ตาม เศษวโกรกติมี 2 ชนิด คือ สกัณคเศษวโกรกติ (Sabhangaślesā-vakrokti) และอังกคเศษวโกรกติ (Abhangaślesā-vakrokti)

1.1 สกัณคเศษวโกรกติ

สกัณคเศษวโกรกติ เป็นวโกรกติที่เกิดขึ้นจากที่ผู้ฟังหรือผู้อ่านตีความผิดจากเจตนาของผู้พูดหรือผู้แต่งโดยการแยกคำนั้นออกเป็น 2 คำ
ตัวอย่าง

"นาถ มยุโร นฤตยติ

ตุรคานนวกษสะ กุโตนฤตยมา

มยุ กถยามิ กลาปิน-

มิห สุขลาปี บริเย โก 'สุตีา"¹

"แน ที่ฟัง มยุรร่าแพน"

"อกของกินนรปิกการร่ามาแต่ไหน"

"นี่ฉันพูดถึงกลาปี"

"แนะ ที่รัก ที่นี้มิใครพูดถึงความสุข"²

¹วาทกะ, อสังการศาสตร์ของวาทกะ (ป.ส. ศาสตร์แปล), พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณหญิงวีร์ เกษตรนิรันดรภักดิ์ 23 พฤศจิกายน 2504, หน้า 76.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

ตัวอย่างนี้เป็นตัวอย่างของคำสนทนาระหว่างหญิงชายคู่หนึ่ง และเป็น
ตัวอย่างของศัพท์ศัลยวาทกรรม ซึ่ง เป็นคำที่ไม่ได้พูดตรงไปตรงมา หญิงใช้คำ
"มยุร" หมายความว่าถึงนกงู แต่ชายแกล้งเข้าใจคิดว่า "มยุร" คือ อูระ (อก) ของ
"มยุระ" (กิงนร) หญิงก็พยายามแก้ความเข้าใจผิดของชาย ด้วยการกล่าวยั่วว่า
ตนได้พูดถึงนกงูต่างหาก เพราะนางใช้คำว่า "มยุระ" ทำให้ฝ่ายชายเข้าใจความหมาย
ผิดไป นางจึงเปลี่ยนเป็นใช้คำว่า "กลาปี" ซึ่งเป็นคำไวพจน์ของคำว่า "มยุร" แต่
ฝ่ายชายก็แกล้งเข้าใจผิดอีกว่า "กลาปี" คือ "ลาปี" (ผู้พูด) ถึง ก (ความสุข) คือ
ผู้พูดถึงความสุข เช่นนี้เป็นการแปลความหมายผิดระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ด้วยการตัด
วรรคผิด หรือการแบ่งคำผิด ด้วยความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจของผู้ฟัง

1.2 อภังคศัลยวาทกรรม

อภังคศัลยวาทกรรม เป็นวาทกรรมที่เกิดจากการที่ผู้พูดหรือผู้
อ่านตีความผิดเจตนาของผู้พูดหรือผู้แต่ง โดยอาศัยความหมายอีกนัยหนึ่ง ซึ่งผู้พูดหรือ
ผู้แต่งไม่ได้หมายถึงนัยนั้น ตัวอย่าง

"ภรรยาปราวัติ นาม ก็รูปน น เจต ทว่า ตาพิชิตยามุขม

กริษาพเชน ศิเวติ สตุยมนมฺหิ ก็ เท สตุถาคละ ชาติ: ๗

โน สุธานุ: กิมุ ก็ลโก นหิ ปศุสวามี ตุ โคปตา ความ

โกลาเชตนกรุมฉิต วิชเหคารโยริศร ปานตุ ว: ๗๑"¹

"นี่แน่ะ อูมา จงบอกนามสามี มิฉะนั้นจะตีหลอนด้วยคอกบัวที่
หลอนถือเลน

"ชื่ออะไร"

"สามีของหลอนเป็นสุนัขจึงจอกจริงๆหรือ" "ไม่ใช่ชื่อ "สุธานุ"

"เป็นเสารี"

"ไม่ใช่ ชื่อ ปศุสวามี" ก็เป็นโคบาลนะสิ" - คำพูดของนางวิชยา

¹วาทกรรม, อสังการศาสตร์ของวาทกรรม (ป.ส. ศาสตราจารย์แปล), พิมพ์เป็นอนุสรณ์
ในงานฌาปนกิจศพ คุณหญิงวิภา เกษตรศิริวิทยากร ๒๓ พฤศจิกายน 2504, หน้า 76.

และพระนางอุมา ขณะเล่นชิงช้า ทั้งนี้จึงปกป้องท่านทั้งหลาย"¹
 คำว่า "สิวะ" "สุธามะ" และ "ปศุสวามี" มักจะว่า "ปศุบดี:" ทั้ง
 สามคำนี้แปลว่า "พระอิศวร" ตามความหมายของพระนางอุมาก็ได้ แปลว่า
 "สุนัขจึงจอก" "เสา" และ "โคบาล" อย่างที่นางวิद्याแสวงเข้าใจผิดก็ได้อีก
 ตัวอย่างนี้เป็นตัวอย่างของการแปลความหมายผิดระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง
 ด้วการอาศัยคำที่มีความหมายเป็นสองแง่ ด้วความตั้งใจ หรือไม่ตั้งใจของผู้ฟังก็ตาม

2. กาฎวโกรกติ (Kāka - vakrokti)

วโกรกติชนิดที่ 2 นี้ เกิดขึ้นเพราะผู้อ่านตีความหมายของคำผิดไป
 จากผู้แต่งต้องการ เพราะผู้อ่านอ่านสำเนียงหรือท่านอง(กาฎ) ของข้อความนั้น
 ผิดไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ที่แสดงออกทางเสียงเช่น รัก โกรธ เสียใจ ก้าว เป็นต้น
 ตัวอย่าง

"gurujanaparatantratayādūretaram désamudvate gutum/
 slikulakokilalalite naisyati sakhi surabhisamaye'sāu"/²

ข้อความตรงที่ขีดเส้นใต้ขึ้นนี้ ผู้แต่งตั้งใจให้อ่านเป็นประโยคปฏิเสธที่เป็น
 คำถาม มีความหมายว่า "เขาจะไม่มาในฤดูใบไม้ผลิหรือ" เพราะคำว่า naisyati
 แยกไว้เป็น na-isyati คำ "na" มีความหมาย 2 อย่าง ความหมายแรก
 หมายถึง "ไม่" อีกความหมายหนึ่ง หมายถึง "แน่นอน" ซึ่งเป็นการแสดงความมั่นใจ
 ตั้งมั่นในประโยคนี้ถ้าผู้อ่าน อ่านเน้นเสียงเป็นประโยคบอกเล่าธรรมดา ผู้ฟังก็เข้าใจ
 เป็นการย้ำความแน่นอน แต่ถ้าอ่านหรือพูดให้เสียงเป็นแบบประโยคคำถาม ก็ทำให้
 ผู้ฟังเข้าใจว่า "ไม่" เป็นการปฏิเสธได้³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

² Kāv. IX, p. 346.

³ Kāv. IX, p. 347.

ภาคผนวก ๑.

คำอธิบายและตัวอย่างของจิตร

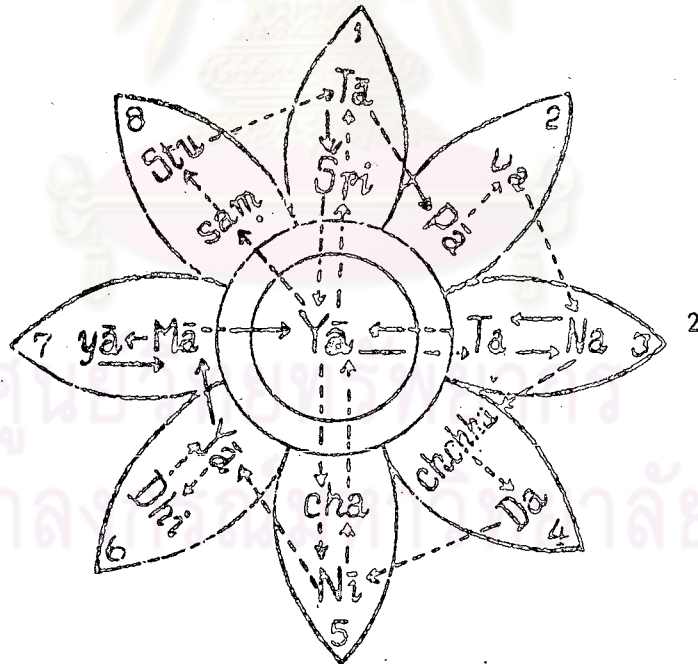
จิตร

ในตำราอรรถศาสตร์ของมัมมภูและวากภฏะกล่าวถึงจิตรชนิดต่าง ๆ
ไว้ดังต่อไปนี้

1. ใช้อักษร เรียงรูปประกอบกัน เข้าเป็นรูปชนิดต่าง ๆ

1.1 จิตรรูปดอกบัว (Padma)

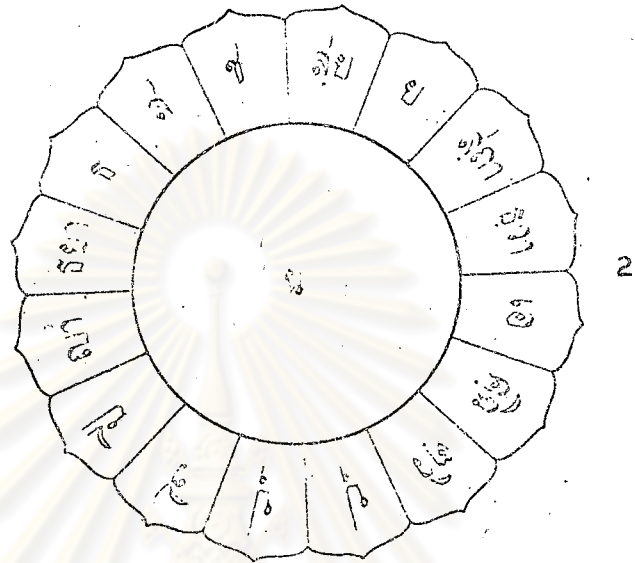
1.1.1 yāśritā pāvanatayā yātanacchadanīcayā /
yācanīya dhiyā māyā yāmāyasaṁstutāsriyā //¹

¹Kalanath Jha, Figurative Poetry in Sanskrit Literature.

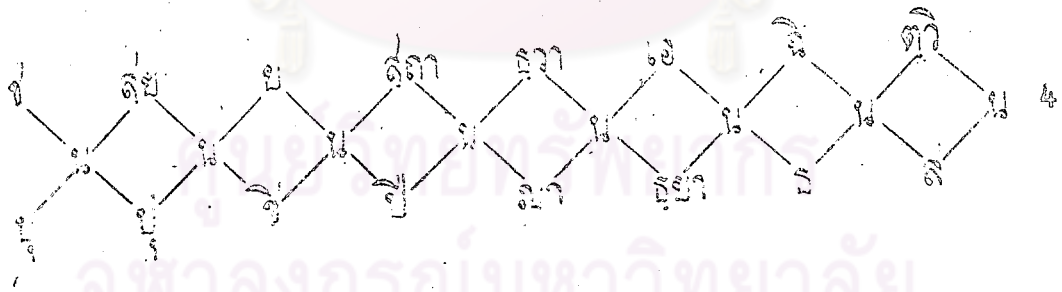
(Delhi : Motilal Banarsidass, 1975), p. 62.

1.1.2 ขยสย คยนศถาน- ขวานเอนศุนินศวินะ ๗
 ปุนปุนรุฉินะ ปีน- ฉานชยานชนะ สนะ ๗¹

1.2 จิตรชื่อ "โคมตรีกาพนธ" (น้ำมูกรวี)

ขยสย คยนศถาน- ขวานเอนศุนินศวินะ ๗
 ปุนปุนรุฉินะ ปีน- ฉานชยานชนะ สนะ ๗³

¹วาทกรรม, อสังการศาสตร์ของวาทกรรม (ป.ส.ศาสตร์ แปล), พิมพ์เป็นอนุสรณ์
 ในงานฉาปนกิจศพคุณหญิงวีว เกษตรศิริวัชรกัม 23 พฤศจิกายน 2504, หน้า 14.

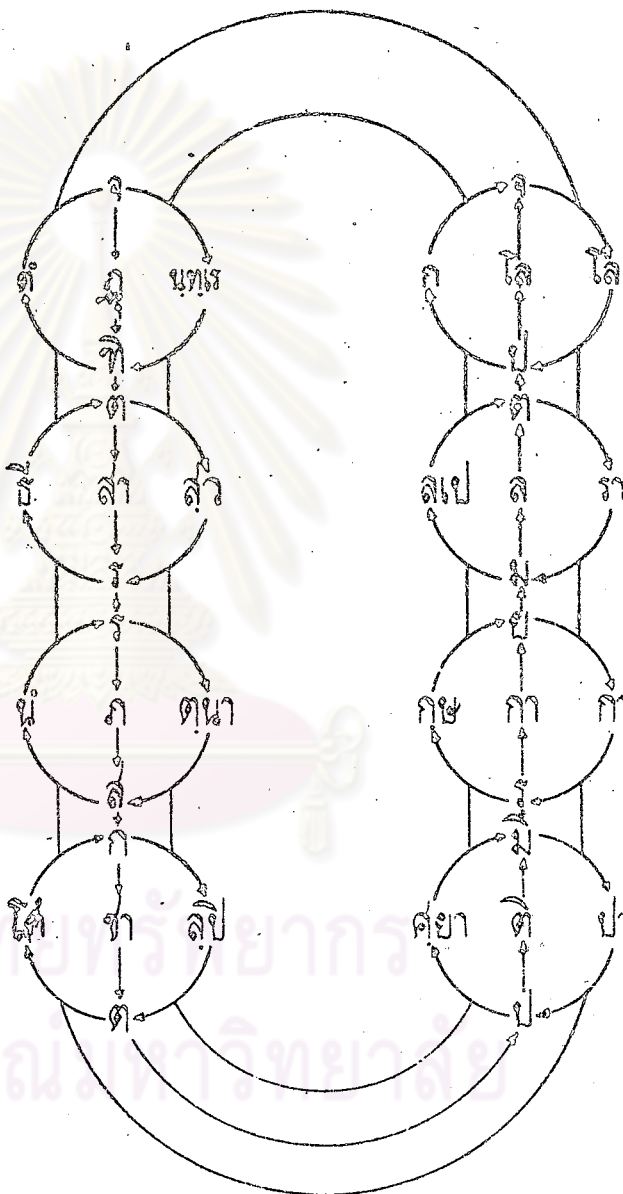
²เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

1.3 จิตรรูปดวงมาลัย ชื่อว่า "हारपुञ्जचित्र"

จนุทเรทิต์ จภูทิตสูวรัชิตสาร รทุนาสน์ รกสกลูปิตโศกชาติ ๑
ปศุยามิ ปาปติมิรทษการกาย- มลูปेतรามลตปะกจโธปโธจ ๑๑¹

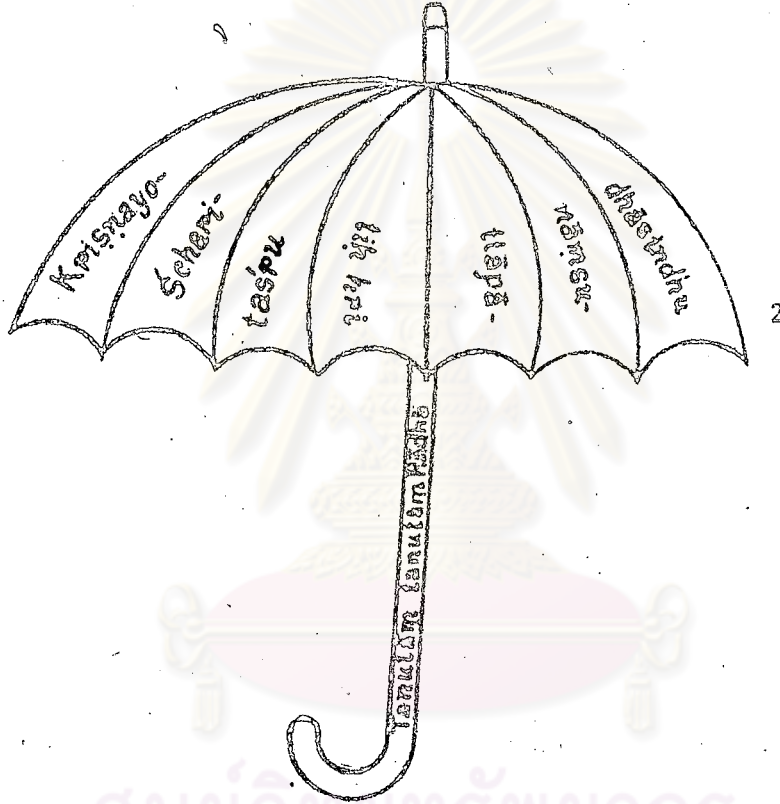

¹ วาคภฏะ, อธิงการศาสตรของวาคภฏ (ป.ศ. ศาสตรวี แบล), นิมิต์เป็นอนุสรณ์
ในงานฉาปนกิจศต คุณหญิงรีว เกษทรพิริฐุรักษ์ 23 พฤศจิกายน 2504, หน้า 3.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

1.4 चित्ररूपचित्रहीरम (Chazra) श्री नृपणुचित्र

1.4.1 tanutām tanutām rādhākriṣṇayoścharitaśrutih /
hr̥ttāpānām sudhāsindhuhārā tām nu tatām nuta //¹

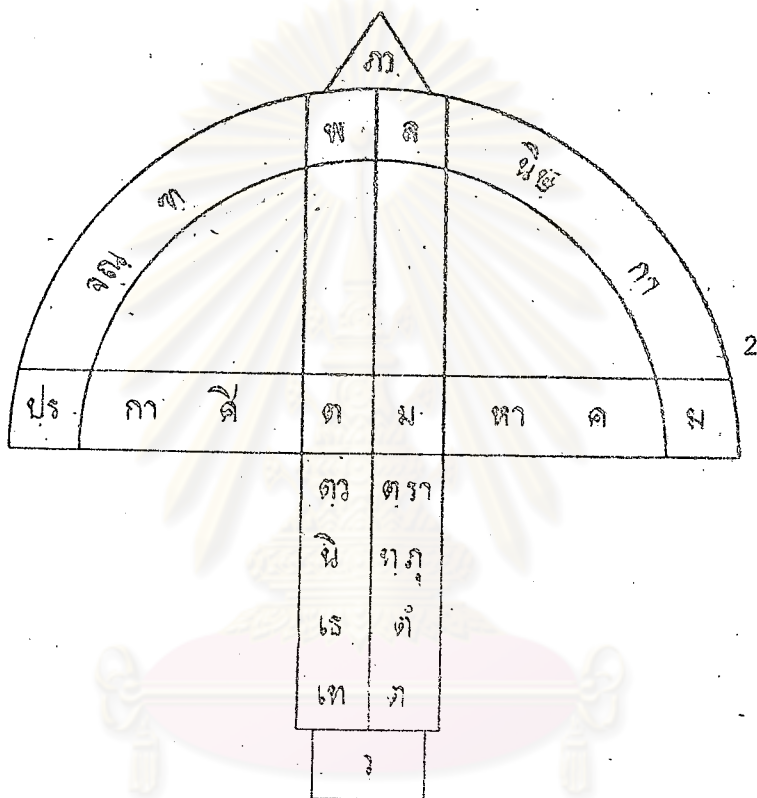

कुन्यरिथत्रप्याकर
जुपालगर्णमहाविद्यालय

¹Kalanath Jha, Figurative Poetry in Sanskrit Literature
(Delhi : Motilal Banarsidass, 1975), p. 64.

²Ibid., p. 199.

1.4.2 ปฐมบท นิทาน ปุจฉาภิณฑล ๑
 ภาวตฺวานิเช เทว ภาณมคฺราราณฺตี ทว ๑๑¹

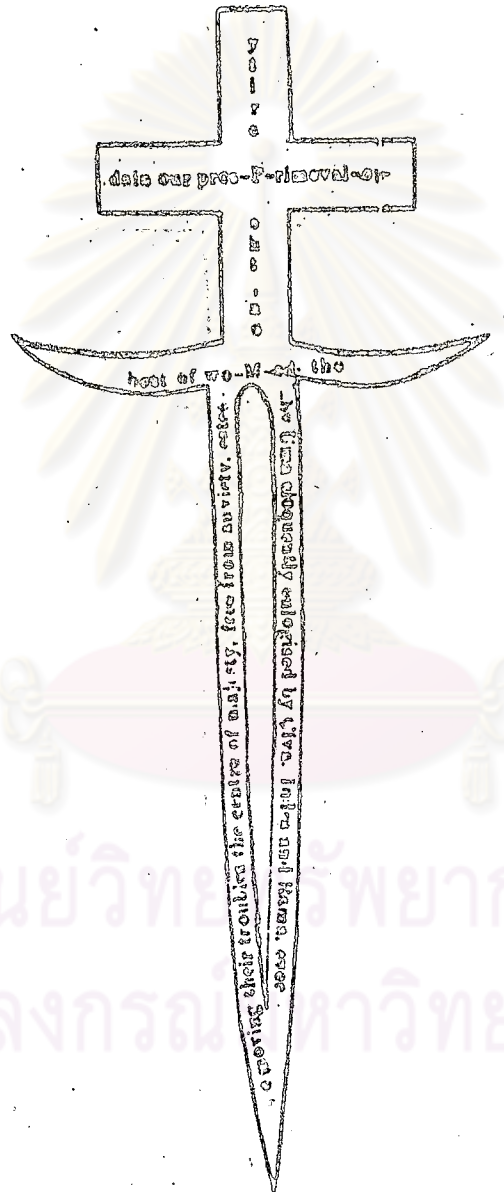
ศูนย์วิทยพัชกร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹วาคภฺฐ, อสังการศาสตร์ของวาคภฺฐ (ป.ส. ศาสตรี.แปล), พิมพ์เป็นอนุสรณ์
 ในงานฉาปนกิจศพ คุณหญิงรีว เกษศรีวิทยุรักษ์ 23 พฤศจิกายน 2504, หน้า 5.

²เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

1.5 จิตรรูปดาบ (Khadga)

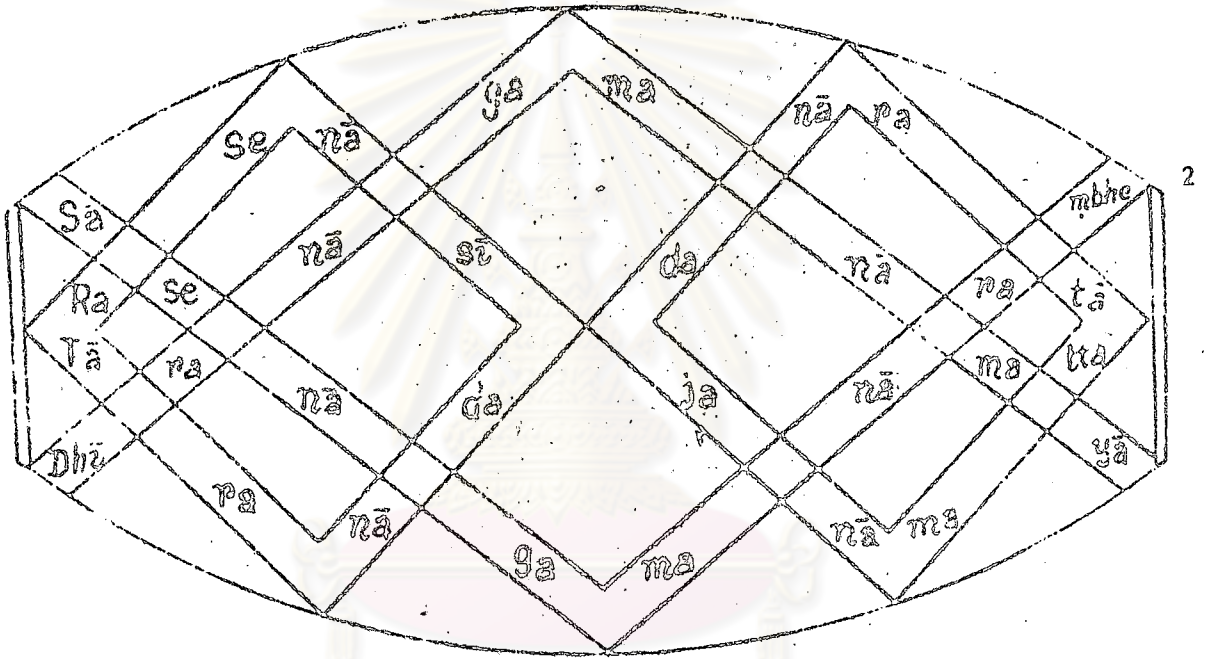
"May Umā, -eloquently eulogised by Çiva, Indra and Rama, ever removing their troubles, the centre of majesty, free from anxiety, esteemed the best of women the primeval, -ordain our prosperity."

¹Mammata, The Kāvya-prakāśa, tr. Gangānātha Jhā, 2d ed.

1.6 จิตรรูปกรอง (Murja)

sā senā gamanārambhe rasenāsīdanārata /
tāranādajana mattadhīranāgamanāmaya //¹

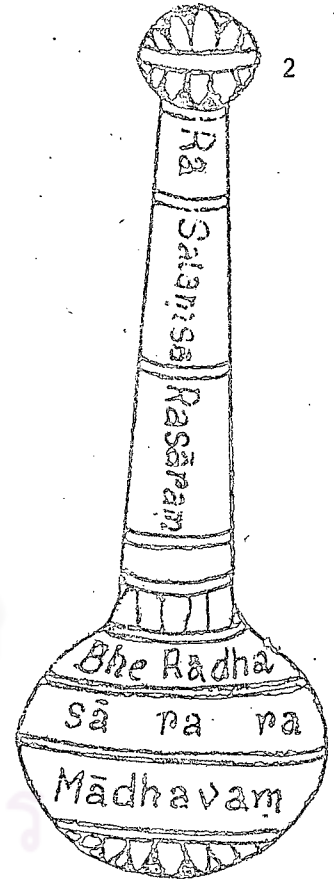
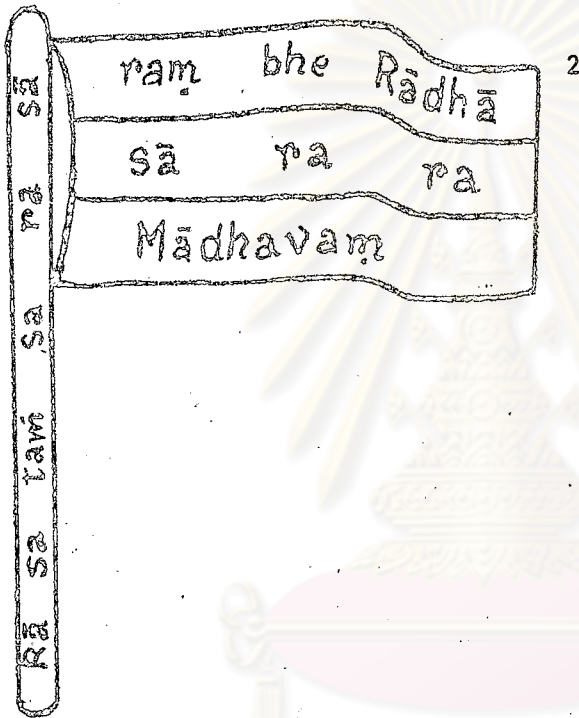
ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹Kalanath Jha, Figurative Poetry in Sanskrit Literature
(Delhi : Motilal Banarsidass, 1975), p. 66.

²Ibid., p. 201.

1.7 จิตรรูปธง (Paṭāka) และ จิตรรูปกระบอกหรือคทา

rāsataṁsarasārambhe rādhā sā'raramādhavam /
bandhamārarasādhārābhe'raṁ sārāsataṁsara //¹

¹Kalanath Jha, Figurative Poetry in Sanskrit Literature.

(Delhi : Motilal Banarsidass, 1975), p. 65.

²Ibid., p. 200.

2. การร้อยกรองอันทำให้รู้สึกประหลาดใจ มี 5 อย่างคือ

2.1 จิตรประเภท "เอกสวรมุ" คือใช้สระอย่างเดียวกันตลอดบท ตัวอย่าง
 คณวร คณวรกรทจรณ ปรมปทศรณคชนปดกถก ฯ
 อมทน คตมท คชกรยมล คมมย ชย ภยขนวนททน ฯ

2.2 จิตรประเภท "มาตุราชยุตกมุ" คือ ลบ "มาตรา" ได้แก่สระที่อยู่
 เบื้องบนเส้นชี้คหัว เมื่อเขียนตามแบบอักษรเทวนาครี ลบสระ อิ ออกจาก "วิฏะ" ที่
 แปลว่า เจ้าชู้ แล้วคำนั้นจะกลายเป็น "วฏะ" แปลว่า ต้นไทร และข้อความทั้งหมดก็
 เปลี่ยนไปตามนั้น ตัวอย่าง

มุลสติคิมชะกรวณ มุคไรรุชชโฏกตากุชะไระ ฯ
 วฏะ เสวยะ กุสิ้นสุย ติษุจทะ ปถิ กสุยะ สะ ฯ

2.3 จิตรประเภท "พินทุยุตกมุ" คือลบนิคหิตออกจาก "วจัน" ที่แปลว่า
 การโกง แล้วคำนั้นจะกลายเป็น "วจน" แปลว่า คำพูด ตัวอย่าง

ชรมาชรุมวิทะ สาธุ- ปกุษปาคสมุทษตารุ ฯ
 คุณนาม วังเน นิษจา- นรเก ยานติ ทุชะติตามุ ฯ

2.4 จิตรประเภท "เอกวัญชนมมุ" คือใช้พยัญชนะชนิดเดียวกันตลอดบท
 ตัวอย่าง

กกาฤกกเกก้าก- เกกิกโกไกกูะ กโก ฯ
 กุกเกากกาการุก กุกกาฤ กโกกักุ ฯ

2.5 จิตรประเภท "อักษรยุตกมุ" คือลบอักษร ได้แก่ ลบอักษร ก
 ออกจาก กเรณู ที่แปลว่า ช้าง แล้วคำนั้นจะกลายเป็น "เรณูะ" แปลว่า ฝุ่น ตัวอย่าง

กรวณู ทิวา กราศุเจษมุ ทจรจรมพมพรมุ ฯ
 เทว เขษมากเสนายาะ กเรณูะ ปุรัสตยเสธา ฯ

ภาคผนวก ฉ.

อรรถาสังการในสาहितยทรรปณะของวิศวานาด

ปริจเจทที่ 10 อรรถาสังการ (Figures of sense)

1. อูปมา (Simile)
2. อุนนุวย (Self-comparison)
3. อูปเมโยปมา (Reciprecal Comparison)
4. สุมรณฺญ (Reminiscence)
5. รูปกฺญ (Metaphor)
6. ปริณาม (Commotation)
7. สนุเทห (Doubt)
8. ฎรานฺติมานุ (Error)
9. อุลฺเลข (Representation)
10. อูปหฺนุติ (Concealment)
11. นิศฺจย (Certainty)
12. อุตฺตฺเปรฺกฺษา (Peetical Fancy)
13. อติศฺโยกฺติ (Hyperbole)
14. อุตฺตฺโยคิตา (Equal Pairing)
15. ทีปก (Illuminator)
16. ปฺรตีวสฺสฺตฺอุปมา (Typical Comparison)
17. ทฺตฺตฺฎานฺนฺก (Exemplification)
18. นิทฺรฺศนา (Illustration)
19. วุยฺติเรก (Contrast, Dissimilitude)
20. สฺโทกฺติ (Connected Description)

21. วิโนคติ (Speech of Absence)
22. สมาสคติ (Speech of Brevity)
23. ปรีกร (Insinuator, The Significant)
24. เศลษ (Paronomasia)
25. อปฺรสุตตปฺรศํสา (Indirect Description)
26. วุยาชสุตฺติ (Artful Praise)
27. ปฺรยาโยกฺตมฺ (Periphrasis)
28. อรฺตนาทรนฺยาส (Corroboration)
29. กาวุยฺดิงคฺมฺ (POetical Cause)
30. อณฺมามฺ (Inference)
31. เหตุ (Cause)
32. อณฺกุลมฺ (Favourable)
33. อากุเชป (Paralepsis)
34. วิกาวนา (Peculiar Causation)
35. วิเศโษกฺติ (Peculiar Allegation)
36. วิโรธ (Contradiction)
37. อสงฺกตฺติ (Disconnection)
38. วิษมฺ (Incongruity)
39. สมมฺ (Equal)
40. วิจิตฺรมฺ (Strange)
41. อธิกมฺ (Exceeding)
42. อณฺโยนฺยมฺ (Reciprocal)
43. วิเศษ (Extraordinary)

44. วุยาฆาต (Frustration)
45. การณมาลา (Garland of Causes)
46. มาลาที่ปนกัน (Serial Illuminator)
47. เือกาวลี้ (Necklace)
48. สार (Climax)
49. ยถาสงฺขมฺ (Relative Order)
50. ปรุยาย (Sequence)
51. ปริวาตุติ (Barter)
52. ปริสงฺขยา (Special Mention)
53. อุตฺตรมฺ (Reply)
54. อรุทายาตุต (Presumption or Necessary Conclusion)
55. วิกल्प (Alternative)
56. สมฺจฺย (Conjunction)
57. สมาริ (Facilitation)
58. ปรุตยนิมฺ (Rivalry)
59. ปรุตีปนฺ (The Converse)
60. นีลิตมฺ (Lost)
61. สามีกันยมฺ (Sameness)
62. ตทฺคฺณ (Borrower)
63. อตทฺคฺณ (Non-borrower)
64. สุกฺษมฺ (Subtle)
65. วุยาโชกฺติ (Dissembler)
66. สฺวภาโวกฺติ (Natural Description)
67. ภาวิณฺ (Vision)

68. อุพาทุตมฺ (The Exalted)
69. รัสวตุ (Impassioned)
70. เปรยตุ (Devoted)
71. อุมฺมตฺตฺวิ (Impetuous)
72. สสมาหิตมฺ (Allayment)
73. ภาโวทฺตฺย (Excitement of a mood)
74. ภาวสนฺนฺธิ (Conjunction of moods)
75. ภาวศฺพล (Commixture of moods)
76. สํสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส (Conjunction)
77. สํสฺสฺสฺส (Commixture)

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ช.

คำอธิบายและตัวอย่างของอุปมา

อุปมา

คือ

ในตำราอสังการศาสตร์ของวาทุภฏ กล่าวถึง อุปมาชนิดต่าง ๆ ไว้ 7 ประการ

1. ปุรตโยปมา
2. อวโยปมา
3. ตุขยารุโถปมา
4. สมาสโยปมา
5. อุปเมโยปมา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อนุโยนโยปมา
6. อุปเมยสมุจโยปมา
7. อุปมานสมุจโยปมา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มาโลปมา

ตัวอย่างอุปมา 4 ประเภทแรกพร้อมทั้งตัวอย่าง

...คตฺยา วิภฺรณมนฺทยา ปฺรติปทึ ยา ราชนํสํายเต
ยสฺสยา: ปฺรณศฺสงฺกมณฺทลมิว สฺริมตฺสทิวานนมา
ยสฺสยาศฺจानุกโรติ เนตรยฺคลํ นีโลตฺถ ปฺลานิ สฺริยา
คํ กุณฺทาครทฺที คฺยชนฺ ชินปฺตีราชมตีปาทฺ ว: ฯ...

(อสังการศาสตร์ของวาทุภฏ หน้า 79)

...ขอพระเนมินาถชินเจ้า ผู้ทรงสละนางราชินีอันแสงดวงตัวเป็นนาขหงส์
ทุกก้าวที่เดิน เพราจะลีลาสวยงาม มีใบหนูประกอบควยศรีเหมือนดวง
จันทร์เพ็ญ มีตาคูหนึ่งอันอนุวรรตนี้ลบลในเรืองความงาม และมีพินงาม
อย่างตุ้มคอกมะลิเช่น "กุนท์" นั้น จงทรงปกป้องทานทั้งหลาย"

(อสังการศาสตร์ของวาทุภฏ หน้า 24)

1. ปุรตยโยปมา คืออุปมาที่ใช้อักษรหรือคำที่ต่อเติมไว้ก่อนท้ายคำ ในเมื่อต้นรูปให้ได้" ความหมายแปลกออกจากเดิม เช่นคำว่า "ราชหัตถ์ลายเศ" ซึ่งแปลว่า "ประพตติเหมือนราชหงส์" เพราะเปรียบเทียบนางราชสีมดื่กับราชหงส์ โดยเพิ่มความหมายของ "อายเศ" ซึ่งเป็นปัจจัยที่แปลว่า "ประพตติเหมือน" ลงท้าย "ราชหัตถ์"
2. อวยโยปมา คืออุปมาที่คำว่า "อิว" ที่แปลว่า เพียงดัง ไว้ท้ายวลี เช่น "ปุรุณศศางกณฺฑมฺ อิว" ซึ่งแปลว่า "ประหนึ่งว่าเป็นดวงจันทร์เพ็ญ" เป็นการเปรียบเทียบใบหน้าของนางกับดวงจันทร์เพ็ญ โดยใช้ "อวยย" ว่า "อิว"
3. ตุดุยารุโถปมา คืออุปมาที่ใช้ "อนุกโรติ" ที่แปลว่าทำตามประกอบกับ "นิโลตฺปฺลานิ" ซึ่งแปลว่า "ซึ่งคอกนินูลบทั้งหลาย" เพราะเปรียบเทียบนัยน์ตาของนางกับคอกนินูลบ โดยใช้คำที่มีความหมายทำนองว่า "เหมือน"
4. สมาสโยปมา คืออุปมาที่ใช้คำสมาสซึ่งแปลแล้วสามารถแถมความว่า "เหมือน" ให้แก่ความหมายของคำที่เข้าสมาสอยู่นั้นได้ เช่นคำว่า "กุนฺทศรทศิม" ซึ่งแปลว่า "ซึ่งนางคนมีพินงามเหมือนคอกกุนฺท" เพราะเปรียบเทียบพินอันงามของนางกับคอก "กุนฺท"
5. อุปเมโยปมา คืออุปมาที่มีอุปไมยเป็นอุปมา ดังตัวอย่าง"ท่านทั้งหลายฟังนอมน์อมพระชินเจ้า องค์ปราศจากราคะ ปราศจากกิเลสอันเหนียวยิ่ง ทรงมีพระกายใสเหมือนพระทัย และพระทัยใสเหมือนพระกาย" มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "อนุโยนุปมา" เพราะอุปมาแก่กันและกัน เพราะกล่าวว่าพระชินเจ้ามีพระกายเหมือนพระทัย และพระทัยเหมือนพระกาย
6. อุปเมยสมจฺจโยปมา คืออุปมาที่กล่าวอุปไมยหลาย ๆ อย่างไว้รวมกัน ดังตัวอย่าง

...การพยุพุดและกอดกับผู้หญิงพวกใด เธอนี้กว่ามีรสเหมือนน้ำอมฤตแล้วผอมลงไป เพื่อนเอยล่องคิดเห็นร่างกายของหญิงงามพวกนั้นเป็นภาชนะบรรจุเนื้อเลือดและชีแล้ว ไมหมคอาทูลคอกหรือ...

7. อุปมานิส มุจฺจโยปมา คืออุปมาที่กล่าวอุปมานหลาย ๆ อย่างไว้
รวมกัน ดังตัวอย่าง

...พระองค์พระชินเจ้ายอมปราศจากมลทินเหมือนเสี้ยวพระจันทร์ประกอบ
ควยคุณอันใหญ่ เหมือนสร้อยไข่มุกประกอบไปควยคุณ(คือเสนาทนาย) เสนาใหญ่
และประสาธน์ที่ทองการให้แกชาวลโลกทั้งสามเหมือนเงา "กุดปลดตา" อุปมา
เช่นนี้มีลักษณะเหมือนพวงมาลัย บางทีก็เรียกว่า "มาโลปมา"...

ในพระคัมภีร์สุโทชาสังการแบ่ง ชนิดย่อยของอุปมาไว้ละเอียดมาก
มีอุปมาที่ฟังรู้ควยศัพท์มี อิว เป็นต้น มี 11 ประเภท เรียกว่าอฎาทสวิชา อิวาติ
สพทคมุมา อุปมาที่ฟังรู้ควยอรรถมี 4 ประเภท เรียกว่า อิมมา จตสุโส อฎุถคมุมุปมา
และอุปมาต่าง ๆ ที่เป็นอุปมาอันเป็นโทษ ดังนี้

1. อุปมาที่ฟังรู้ควยศัพท์มีอิว เป็นต้น มี 11 ประเภท ดังนี้

1.1 ชมฺโฆปมา เปรียบชกรรม

1.2 ชมฺมทึโนปมา เปรียบทรมจากชกรรม

1.3 วิปริโตปมา เปรียบวิปริต

1.4 อญฺญมญฺโญปมา เปรียบกันและกัน

1.5 อพฺภูโตปมา เปรียบด้วยสิ่งนำอัสจรรย

1.6 สีเลโสปมา เปรียบด้วยบทสละสลวย

1.7 สนฺตานิปมา เปรียบต่อกัน

1.8 นนฺโทปมา เปรียบเชิงคำทนิ

1.9 ปฏฺิเสโฆปมา เปรียบเชิงปฏฺิเสช

1.10 อสาชาโรปมา เปรียบไม่ทั่วไป

1.11 อญฺุโตปมา เปรียบด้วยวัตถุที่ไม่มี

2. อุปมาที่ฟังรู้ควยอรรถ มี 4 ประเภท ดังนี้

2.1 สรุโปปมา เปรียบสมรูป

2.2 ปริกัปปโปปมา เปรียบเชิงคำริ

- 2.3 สัมโยปมา   เปรียบอย่างสงสัย
- 2.4 ปฐิวตฤปมา   เปรียบด้วยวัตถุเทียบ
3. อุปมาต่าง ๆ ที่เป็นอุปมาอันเป็นโทษ มี 7 ประเภทดังนี้
- 3.1 ภินุทสิงโคปมา   อุปมาต่างดิ่งค
- 3.2 วิชาติญจโนปมา   อุปมาด้วยวจนะฉิศชาติ
- 3.3 อธิโกปมา   อุปมาเกินตัว
- 3.4 ทินโนปมา   อุปมาทรม
- 3.5 อญฺจตุโกปมา   อุปมาความไม่เคน
- 3.6 เปกคินีอุปมา   อุปมาเพ่งเล็ง
- 3.7 ชันฑูโตปมา   อุปมากระทอนกระแทน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ฅ

คำอธิบายและตัวอย่างของเหตุ

เหตุ

ในพระคัมภีร์สุโขธาสังการไค้จำแนกเหตุว้าสังการไว้เป็น 2 ประเภท คือ

1. ชนกเหตุ
2. ฃฎาปกเหตุ

1. ชนกเหตุ เหตุใ้เกิด หมายความว่า เหตุที่ใ้เกิดสิ่งหนึ่งสิ่งใคตามสภาพ เช่น ข้าวสาดีเป็นผล หนอข้าวสาดีเป็นเหตุ ชนกเหตุมี 2 ชนิด คือ

1.1 ภาวกิจจชนกเหตุว้าสังการ

...พระธรรมเทศนาใ้ ของพระจอมมุณีมีกิจใ้เกี่ยว คือประกาศประโยชน์ใ้ อย่างขดคยใ้ จบัใจคนทั้งปวง ยอมขงใจของข้าวเจ้าใ้ยินคใ้โดยแท้...

(พระคัมภีร์สุโขธาสังการ หน้า 205)

ชนกเหตุคือพระธรรมเทศนา กิจใ้ปรากฏคือทำให้ใ้ยินคใ้ หมายความว่าพระธรรมเทศนาสร้างคามยินคใ้อันไมเคยมใ้ใ้มีขึ้น เช่นใ้เรียกว้า "ภาวกิจจชนกเหตุว้าสังการ"

1.2 อภาวกิจจชนกเหตุว้าสังการ

...ความเข้าไปสงบทุกขใ้มี เพราะการอยูรวมกับนักปราชญ์ทั้งหลาย 1 เพราะคิคคนพระสั้ทธรรม 1 เพราะชมอินทรีใ้ทั้งหลาย 1...

(พระคัมภีร์สุโขธาสังการ หน้า 206)

ในคานาใ้ ชนกเหตุมีถึง 3 ประการ คือการอยูรวมกับนักปราชญ์ การคิคคนพระสั้ทธรรมและการชมอินทรีใ้ทั้งหลาย กิจใ้กระทำใ้ทั้ง 3 ประการเหล่านี้เรียกว้า ทุกขสุสโม คือความเข้าไปสงบทุกขใ้ หมายถึงพระนิพพานไมปรากฏเป็นจันเป็นอัน หมายความว่า เหตุที่ใ้ทำนั้ กิจของเหตุไมปรากฏ เช่นใ้เรียกว้า "อภาวกิจจชนกเหตุว้าสังการ"

2. ฎาปกเหตุ เหตุใหญ่ หมายความว่า เหตุที่ใหญ่สิ่งใด ๆ ว่ามีอยู่ เช่น
 ควันเป็นเหตุใหญ่ว่ามีไฟอยู่ เป็นต้น ฎาปกเหตุมีแต่ฎาวิกัจญาปกเหตุวดังการ แต่เพียง
 อยางเดียว

...ข้าแต่พระจอมมุนี พระหทัยของพระองค์สัดคบาปเสียได้แล้วเบิกบานดี
 เพราะพระพักตร์ของพระองค์นั้นแสงดงามดวยความงามเพียงใดดั่งดวงจันทร์...

(พระคัมภีร์สุโฆชาดังการ หน้า 206)

ความงดงามแห่งพระพักตร์ของพระพุทธรองค์เป็นฎาปกเหตุ บอกให้ทราบว่
 พระหทัยต้องปราศจากบาปจึงเบิกบาน หมายความว่าพระพักตร์อันงดงามส่องถึงดวงพระหทัย
 ว่ปราศจากบาป เชนนี้เรียกว่ "ฎาวิกัจญาปกเหตุวดังการ"

นอกจากที่ยังมีเหตุวดังการมี 2 ชนิด ที่เรียกว่ อยุคตการีเหตุวดังการ
 และอยุคตการีเหตุวดังการ อยุคตการีเหตุวดังการ
 อยุคตการีเหตุวดังการ

...ข้าแต่พระจอมมุนี พระรัศมีจันออน มีลีแคงระเรื่อแห่งพระบุคคล
 บาทของพระพุทธรองค์ ส่องทงคอกบัวคี่อกระพุ่มนัตถแห่งสาธุชน
 ยอมยังกระพุ่มมือให้หุบเขาโคอยางไรเลา...

(พระคัมภีร์สุโฆชาดังการ หน้า 207)

ในลาถานี้พระบาทบุคคลของพระพุทธรองค์ที่มีพระรัศมีจันออน มีลีแคงระเรื่อนั้น
 เป็นจิตตเหตุ คือเหตุขันวิจิตร แต่เป็น อยุคตการี เพราะข้อความที่บรรยายนี้เหตุและผล
 ดลัดกัน เพราะตามธรรมคานัน คอกบัวเมื่อตองแสงอาทิตย์ คอกบัวนั้นก็แยมบาน แต่การ
 บรรยายในตอนักถายเป็นว่ พระรัศมีจันออนเป็นลีแคงระเรื่อ ๆ จากพระบาทบุคคลของ
 พระพุทธรองค์กลับทำให้สาธุชนกระพุ่มมือเป็นรูปคอกบัวตูม เพื่อแสดงการคารวะพระพุทธรองค์
 จึงเป็น "อยุคตการีเหตุวดังการ"

อยุคตการีเหตุวดังการ

...พระรัศมีแห่งดวงจันทร์ คือพระนขาพระบาทบุคคลของพระจอมมุนี
 ยังคอกบัวคือฝ่ามือทั้งหลายของคนทั้งหลายในโลกนี้ให้หุบเข้า...

(พระคัมภีร์สุโฆชาดังการ หน้า 208)

พระรัศมีแห่งพระนขาพระบาทบุคคลเป็นจิตตเหตุ และเปรียบพระนขานั้นเป็นดวงจันทร์ ทำให้ดอกบัวคือมือของสาธุชนหุบเข้าเหมือนดอกบัวตูม การบรรยายเช่นนี้เป็นการถูกต้อง เพราะแสงจันทร์ทำให้ดอกบัวหุบเข้าจึงเป็น "ยุตตการีเหตวาดังการ"

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ญ

คำอธิบายและตัวอย่างของเศลษ

เศลษ

ในตำราอสังการศาสตร์ของวาทุภฏกล่าวถึงเศลษไว้ 2 ชนิด คือ

1. เศลษประเภทที่หมายความไปไ้หลายอย่างโดยอาศัยการแปลคำถามที่มีปรากฏอยู่นั้น ตัวอย่าง

...อานนทุมุลาสยตะ สมบุตตตุ กโรรสบุตตปโกโร ปุรชานามุ
ยสุโยทเย กุโขภมวปเย วาญุ ชครุราท เวดางกิจ สินธุนาถะ ฯ ...

...ขณะนั้นพระจันทร์ผู้ยังความราเริงของประชาชนให้ปรากฏขึ้นโดยทั่วไป
ด้วยรัศมีอันไข้แผดเผาผู้ใดไ้คือทัยแล้ว ทะเลเกิดควุ่นวายขึ้นและยี้คฝั่ง...

ป.ส. ศาสตร์ไ้อธิบายว่าในขั้นต้นข้อความบทนี้ดูเหมือนจะมีความหมายเท่าที่
แปลนี้ แต่อาศัยที่คำว่า "กร" แปลว่ารัศมี "เวลา" แปลว่าฝั่งทะเล และ "สินธุนาถะ"
แปลว่าทะเล อาจจะมีมีความหมายอีกอย่างหนึ่งคือ "กร" หมายถึง ภาณีอากร "เวลา"
หมายถึงกาล และสินธุนาถะ" หมายถึงเจ้าผู้ครองแคว้นสินธุก็ไ้ ถ้าเป็นเช่นนี้ข้อความนี้
ก็จะแปลใหม่ไ้ว่า

...ขณะที่(พระรัศมี) ผู้ยังความราเริงของประชาชนให้ปรากฏโดย
ทั่วไปด้วยการเก็บภาณีอากรทั้งหลาย อยางไมทำให้เค็้อครอน
พระองค์ไ้โดยฉานพิภพเจ้าครองแคว้นสินธุก็ยังเวลาไหน
ไปควยตกอกตกใจ(วาทนอาจถูกมุก)...

2. เศลษประเภทที่หมายความไปไ้หลายอย่างโดยอาศัยการแปลคำที่คัด
วรรคออกไว้ให้เป็นคนละอย่างกับที่ปรากฏอยู่มาแต่เดิม ตัวอย่าง

...กฺรวบุ กฺวลโยลฺลาสมฺ รฺมฺยาโกทฺศฺริยมฺ หฺรฺนฺ ฯ
เรเช ราชานิ กฺจฺจิตฺตฺรมฺ นิสานฺเต กานฺตฺมิตฺตฺตฺยา ฯ ...

(พระคัมภีร์สุโฆชาสังการ หน้า 229)

... แปลกที่แม่พระจันทร์ก็ได้ส่งอายุคู่ความรุ่งโรจน์ในเวลาเช้า พลังทำให้บัวชม
รื่นเริง และคว่าเอาความงามของดอกบัวหลวงอันเป็นที่หึงใจไปเสีย...

ป.ส. ศาสตร์ไคอธิบายว่าในบทนี้ คำที่สามารถหมายความได้สองอย่าง
นอกจากคำว่า "ราชา" แล้วก็มีคำอื่นที่ต้องตีความให้เป็นคนละอย่างกันกับความหมายเดิม
จึงจะหมายความได้สองอย่าง

"ราชา" แปลว่าพระราชา หรือพระจันทร์ก็ได้ "กุลย" แปลว่า ดอกบัวสาย
ก็ได้ หรือ ถ้าแยกออกเป็น "กุ" แปลว่าแผ่นดิน และ "ลย" แปลว่า วง "กุลย"
จึงแปลอีกอย่างหนึ่งว่าวงแผ่นดิน "รมฺยามุโภศศฺริยมุ" แยกออกเป็น "รมฺย" แปลว่าที่หึงใจ
"อมุโภช" แปลว่า ดอกบัวหลวง และ "ศฺริยมุ" แปลว่า ซึ่งความงาม ดังนั้น "รมฺยามุโภศศฺ ยมุ"
จึงแปลว่า "ซึ่งความงามของดอกบัวหลวงอันเป็นที่หึงใจ"

แต่ถ้าแยกออกเป็น "รมฺยามุ" แปลว่า ซึ่งเป็นที่หึงใจ "โภช" แปลว่า
แห่งพระเจ้าแคว้นโภช ตละ "ศฺริยมุ" แปลว่า ซึ่งสิริราชสมบัติ ดังนั้นแปลให้อีกความหมาย
คือ "ซึ่งสิริราชสมบัติของพระเจ้าแคว้นโภช"

ดังนั้นจากข้อความนี้จึงสามารถแปลได้อีกสำนวนหนึ่งว่า "พระราชา (คือพระ
เจ้าชัยสิงห์) ก็ได้ทรงส่งอายุคู่ความรุ่งโรจน์ในพระราชวัง พลังทำให้วงแผ่นดินรื่นเริง
และคว่าเอาสิริราชสมบัติของพระเจ้าแคว้นโภชอันเป็นที่หึงใจนั้นไปเสีย"

ในหนังสือคำพิพาทพระปดะของวิศวานถ ที่ พ.ว. กาน เป็นผู้แปลได้กล่าวถึง
เศลขไวว่า

... การแสดงออกซึ่งความหมายเกินกว่าหนึ่งโดยใช้คำหลาย ๆ คำที่ตามปกติจะมี
นัยอันเดียวกัน เรียกว่า เศลข¹

ในหนังสือพระคัมภีร์สุโฆธาสังการ กล่าวถึงสิเลสาสังการ (เศลข) ไว้ว่า
... พากย์ที่ประกอบด้วยบทอันเดียวกัน มีใจความมากชื่อสิเลสะ สิเลสะนี้อาจารย์
กล่าวไว้ 3 ประการ ด้วยอำนาจของอินนปทวากยะพากย์ที่มีบทไม่แตกต่างกัน เป็นต้น...

(พระคัมภีร์สุโฆธาสังการ หน้า 229)

ข้อความในคานานี้หมายความว่าพากย์ใดที่จับพร้อมกัน คือวางบโวบทเคียว
คุมครามไค้ตลอดเรียกวาลีเลสะ เหมือนกับในศัพท์ดั่งการที่กล่าวแล้ว เรียกว่า เสดข หมายถึง
หมายถึงการเลนคำ ในบพทหนึ่งใช้คำคำหนึ่ง แต่คำนั้นอ่านแล้วตีความไค้หลายความหมาย
ซึ่งขึ้นอยู่กับผู้แต่งและผู้อ่าน ลีเลสะในพระคัมภีร์สุโฆธาสังการ จำแนกออกได้ 3 ประการ คือ

1. อภินูนปทวากุยลีเลสะ ความเพราะพริ้งของพากย์ที่มีบทมิไค้ต่างกัน ตัวอย่าง

...อนชตมทโร ทารี   สมารุพีโห   มโทยม์
ราชเต   รัสมาสัย   ภควา   โพรยญชเน...

...ดวงอาทิตย์มีระเบียบแห่งรัศมี พระผู้ทรงพระภาคเจ้านี้ก็มีระเบียบแห่งรัศมี
ดวงอาทิตย์กำจักเสียบซึ่งความมีคอันกระทำให้เป็นผู้นอกคทาปกติ พระผู้ทรงพระภาคเจ้า
พระองค์นี้ก็ทรงกำจักความมีคคือโมหะ อันกระทำให้เป็นผู้นอก ดวงอาทิตย์มีปกติจูงใจ
พระผู้ทรงพระภาคพระองค์นี้ก็มีปกติจูงใจ ดวงอาทิตย์ขึ้นสู่ภูเขาคือใหญ่คือลีเนรุ พระผู้
ทรงพระภาคเจ้าพระองค์นี้ ก็เสด็จขึ้นสู่ภูเขาคือใหญ่คือ พระสัมโพธิญาณ ดวงอาทิตย์ยัง
พุ่งชนให้ตื่น พระผู้ทรงพระภาคเจ้าพระองค์นี้ก็ทรงยังพุ่งชนให้ตื่น ดวงอาทิตย์รุ่งเรือง
พระผู้ทรงพระภาคเจ้าพระองค์นี้ก็ทรงรุ่งเรือง...

(พระคัมภีร์สุโฆธาสังการ หน้า 230-231)

คำว่า "ดวงอาทิตย์" และ "พระผู้ทรงพระภาคเจ้า" แผลจากคำว่า "ภควา"
เนื่องจกคำว่า "ภควา" นี้แผลได้ 2 อย่าง ข้อความนี้เมื่อแผลออกจากคานาจึงแผลได้

2 ความหมาย และมีดวงอาทิตย์ขึ้นสู่ภูเขาคือใหญ่ คือ ภูเขาคือพระลีเนรุ พระผู้ทรงพระภาคเสด็จ
ขึ้นสู่พระสัมมาสัมโพธิญาณ ดวงอาทิตย์ทำให้คนตื่น พระผู้ทรงพระภาคก็ทำให้คนตื่น ดวงอาทิตย์
รุ่งเรือง พระผู้ทรงพระภาคเจ้าก็ทรงรุ่งเรือง

จะเห็นได้ว่าตัวอย่างนี้ ดวงอาทิตย์มีความหมายอย่างไร พระผู้ทรงพระภาคเจ้า
ก็มีความหมายอย่างนั้นเทียบกันได้เสมอโดยตลอด แสดงว่าบทนี้มีความเพราะพริ้งของพากย์ที่มีบท
มิไค้แตกต่างกัน จึงเรียกว่อภินูนปทวากุยลีเลสะสังการ

2. ภินูนปทวากุยลีเลสะ ความเพราะพริ้งของพากย์ที่มีบทต่างกัน ตัวอย่าง

...สารทามลกาภาโส   สมานีฬปริกชโย
กุมุทากรสมุโพโธ   บีเกติ   ชนคั   สุธ...

...ดวงจันทร์ส่องแสงหามลทินมิได้ในสารทกาล พระพุทของคฤหฺรงประปรีชาญาณอันคี่ มีพระเกตุมาลาหามลทินมิได้ ทรงให้พระนิพพานดวงจันทร์มีความเลื่อมใสแสงอันกาลสัณฐิกนำมากุญตี พระพุทของคฤหฺรงมีอันสิ้นชัฏกคือกิเลสอันทรงนำมาสู่ความสงบดวงจันทร์ยังป่าแห่งโกมุทไหญ่แบนบาน พระพุทของคฤหฺรงมีอันตรัสธรรมอันเป็นบ่อเกิดแห่งความบันเทิงทั่วแผ่นดิน ดวงจันทร์ยังหมุนนให้เต็มใจ พระพุทของคฤหฺรงยังหมุนนให้อิมเอิบใจ...

(พระคัมภีร์สุโฆชาสังการ หน้า 232)

"สารทกาลภาโส" คัดบทยอกเป็น สารท-อมลก-อากาศ คำว่า "สารท" แปลได้สองความหมายคือ หมายถึงฤดูกาล ได้แก่สารทกาล หมายถึงพระพุทของคฤหฺรงก็ได้ คือ แปลว่าผู้ให้สภาวะ คือ พระนิพพาน "อมลก" แปลว่า ผู้ไม่มีมลทิน "อากาศ" แปลว่า ส่องแสง ดังนั้นบทนี้จึงแปลได้ 2 ความหมายคือ "ดวงจันทร์ส่องแสงหามลทินมิได้ในสารทกาล" และ พระพุทของคฤหฺรงประปรีชาญาณอันคี่มีพระเกตุมาลาหามลทินมิได้"

"สมนิตปริกขโย" คัดบทยเป็น ส-อนันต-ปริกขย ถ้าเป็นส่วนขยายของดวงจันทร์ก็หมายถึงพระจันทร์มีคราวสิ้นแสงในกัมพกัซ(ข้างแรม) ถ้าเป็นส่วนขยายของพระพุทของคฤหฺรงก็หมายความว่า "ความสิ้นแห่งกิเลส"

"กมุทากรสมโพธิ" คัดบทยเป็น กุ-มุท-อากร-สมโพธิ "กุ" แปลว่า แผ่นดิน "มุท" แปลว่าบันเทิง "อากร" แปลว่าบังเกิด กลุ่ม ชุม "สมโพธิ" แปลว่า แยมบาน ตรัสธรรม ถ้าเป็นศัพท์ "กมุท" เป็นชื่อของคอกบัวชนิดหนึ่ง บานด้วยแสงอาทิตย์ ต่างจากบัวชนิดอื่นที่บานด้วยแสงอาทิตย์ รูปศัพท์ทั้งหมดถ้าเป็นส่วนขยายของพระพุทของคฤหฺรง แปลว่า "ความตรัสธรรมเป็นบ่อเกิดแห่งความบันเทิงทั่วแผ่นดิน"

ส่วนคำว่า "สุธี" ในบทที่ 4 แปลได้ 2 อย่าง แปลว่า ดวงจันทร์ก็ได้ แปลว่า "พระพุทของคฤหฺรง" ก็ได้

จะเห็นได้ว่าบทเดียวกันมีความต่างกัน จึงเป็นภินนบท และพระเป็นบทเดียวกันที่คลุมความได้ทั้ง 2 ฝ่าย ทั้งพระพุทของคฤหฺรงและดวงจันทร์ เป็นพากย์ที่เพราะพริ้งจึงเป็นภินนปวากยลิลเสสาสังการ

3. ภินฺนาภินนปทวากุยฺสิเลต ความเพราะพริ้งของพากย์ที่มีบทต่างกันทั้ง
ไม่ต่างกัน ตัวอย่าง

...สมาหิตตฺตวินโย

อหินมทฺมทฺทโน

สุคโต วิสทฺมปาตุ

ปาณินฺ โส วินายโกร..

...พญาครุฑมีการบังคับบัญชาตนอันตั้งไว้คู่แล้ว พระผู้นำอันประเสริฐก็มีวินัยแห่ง
พระองค์อันประคองฐานไว้คู่แล้ว พญาครุฑย่ำยีพิธาซึ่งความเมาแห่งฝูงนาค พระวินายก
ก็ทรงยำเฝ้ายิ่งซึ่งความเมาของฝูงชนผู้ไม่ทราบ พญาครุฑไปตีพระวินายกก็ทรงคว่ำเนนตี
พญาครุฑนั้น จึงป้องกันสภาพอันให้พิษแก่ฝูงชน...

(พระคัมภีร์สุโขธาสังการ หน้า 234-235)

ควาบาทนี้บางบทก็เป็นความเดียวกัน เช่น "สมาหิตตฺตวินโย" เป็นอภินนบท
คือบทที่มีความไม่ต่างกัน "อหินมทฺมทฺทโน" เป็นภินนบท คือหาที่มีความต่างกัน "สุคโต" เป็น
อภินนบทเหมือนกัน "วิสท" เป็นภินนบทต่างกัน "วินายโก" มีความหมาย 2 อย่างคือ
หมายถึง "พญาครุฑ" ก็ได้ หมายถึง "พระพุทธองค์ผู้นำวิเศษ" ก็ได้

จะเห็นได้ว่าควาบาทนี้ บางบทก็มีความไม่ต่างกัน บางบทก็มีความต่างกัน
และเป็นพากย์ที่เพราะพริ้งจึงเป็น ภินฺนาภินนปทวากุยฺสิเลตสังการ

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ฎ

ลักษณะพิเศษหรือเอกลักษณ์ของวรรณคดีไทย มีอยู่ 9 ประการ คือ

1. สัมผัสสระ ในมหาชาติคำหลวงนอกจากจะมีสัมผัสพยัญชนะเหมือนอนุปราศ
ของสันสกฤตแล้ว ยังมีสัมผัสสระซึ่งการประพันธ์ของสันสกฤตไม่มีสัมผัสสระนี้ช่วยให้มหาชาติ
คำหลวงไพเราะขึ้นอีกมาก ตัวอย่างเช่น

1.1 ร่าย

...พระเฮอยเคอยแต่ปางบรรพ	ช่างนับพนมน้ำนับหมื่น
รูดนับแสนคณนายครอง	ชารณิมพองดองเถือก
ดูนแลวเลือกสรรเสลา	งามเท่าปากกรรณิกา
สำสารและระแทะเตน	ตามไปเหลนป่าเป็นอาทิ
แห่งลูกกรักราชคนใด	อนนวลูกสวยใจนนญา
คือรพแพศยนนคราคิดก	จะจากกอแม่ไปเอ ฅวันนี่...

(กัณฑ์ท่านกัณฑ์ หน้า 53)

1.2 กาพย์

กาพย์สุรางคนางค์

...ข้าแต่พระบาท	พระโอรสราช	บควรรบีทา	
แม่นจะผูกพัน	มันจึงตรึงตรา	ควรรแตรราชา	ชิเบศรองคอร...

1.3 ฉันท์

วสันตศิลาฉันท์

...มีราชสีหพยัคฆราช	เดียรดาษในกลางคง
มีอัครมุขีคชบรรยง	ทรนงในพนาคร...

(กัณฑ์ท่านกัณฑ์ หน้า 166)

1.4 โคลง

... โภโกโต ข้ำข้อยแต่	ฉาฐี
ยี่ ทินัน ไคคี่	แกลแกล่ง
อาหารเครื่องกินมี	เอมโคขุ
อณิโกชนหวานแจงชา	ชอบไหวเหื่อหวว...

(กัมขัมหาพน หน้า 155)

2. สัมผัสพยัญชนะข้ามวรรค เช่น

...คังงจริงตุโสคไชร	สมมุติ
เปนญี่คีลสุทธี	สืบสร้าง
ใครหุอนทกประทุษฐ	ทำโทษ
คือคุณไม้มกลาง	ดูสมทับตน มนแล...

(กัมขณยัตถยบรรพ หน้า 317)

3. สัมผัสพยัญชนะเป็นคู่ ๆ

การสัมผัสพยัญชนะเป็นคู่ ๆ นี้ต่างกันกับขมก เพราะคำขมกนั้นเป็นการซ้ำคำเป็นคู่ ๆ เช่น

...อารัญถวเถื่อนถอง นกร็รวงสยงหวาน ...สำนักานนกนาเนก
ปีกพยงเสจเตท...ภาษาศัมหมักอง ต่างต่างร้งรับกน...

(กัมขัมหาราช หน้า 310)

แต่การสัมผัสพยัญชนะเป็นคู่ ๆ นี้ หมายถึงคำทั้งสองนั้นมี 2 พยางค์ และพยางค์หน้าของคำทั้งสองนั้นออกเสียงเดียวกัน แต่พยางค์หลังจะออกเสียงต่างกันไป แต่พยัญชนะของคำทั้งสองนั้นเหมือนกัน เช่นประสาท ประสิทธิ เข็บจขชวน ประหารประทร เป็นต้น การสัมผัสพยัญชนะเป็นคู่ ๆ เช่นนี้ มีปรากฏอยู่ในทั้ง 13 กัมขัมโชน้อย ตัวอย่างเช่น

3.1

...ธเสถ์จิงสำราญสำรทธิ ...ในพิจิตรนิโครธาราม...

(กัมขัมศพร หน้า 1)

3.2

...มีอุรทก้วยควงมาลัย เป็นสังวาลย์วรรเวจ เขมจขบวน คือคำนำวนในคนนุกงาม
กว่าขึ้นแล...

(กัณฑ์ศพพร หน้า 12)

3.3

...ปรากฏพิมานพิมล ท้องศรีสยงทองทาป...

(กัณฑ์พานกัณฑ์ หน้า 49)

4. สร้อยสลัวรรค

4.1 โคลงสองสุภาพ เช่น

...แมงกตุกนลหาย แลนา ช่าสูญกายแครงง แลนา ออกคือองงไฟร่อน
แลนา เหตุเหวศจากอุกูปอน เหยื่อชานนโค กี่คี่
เหมือนแมจักมาชา ฌพอ เรือนจันทุนจาเรจาเปล้า ฌพอ รอนแลว
เลาลหอย ฌพอ เหตุเหวศจากอุกุนอย เนอนชานนนวนน แลนา...

(กัณฑ์พานกัณฑ์ หน้า 56-57)

4.2 ไร่ย

...บัวชาวงามเงื่อนโชนมพิตร ก็มี...จุงกอบทมอุคบล ก็มี
ตระกวนสนเสียดศรคย ก็มี...สระชอยช้อมจลินทร ก็มี
อินทรวบัวแบ่ง ก็มี...บานถวนแหงเหลือเห็น ก็มี

(กัณฑ์ท้าววันวัฒนา หน้า 162)

5. คำอัฟภาส คำอัฟภุสคือ คำซ้ำในไวยากรณ์ของภาษาวาดลีและสันสกฤต
หมายเอาการซ้อนหรือซ้ำอักษรลงหน้าศัพท์ เช่น ชวาลเป็นชชวาล ในภาษาไทยก็ใช้ยืม
แย้ม รื่น เป็นยะยืม ยะแย้ม ะรื่น เป็นต้น คำประเภทนี้นอกจากจะได้มาโดยวิธีการ
เช่นนี้แล้ว อาจได้มาจากการซ้ำคำอย่างที่เรียกว่า ยมก แล้วรอนคำหน้าลงเป็นเสียงอะ
เช่นใจใจ เป็นจะใจ น้อยน้อย เป็น นน้อย เรียง เรียง เป็นระเรียง แจมแจม เป็น
จะแจม เป็นต้น ในมหาชาติคำหลวงมี คำประเภทนี้มีใช้น้อย ตัวอย่าง

5.1

...ในกาลใดสองหนอไท้ทั้งคู่ ะรีนรศเรณู กลิ่นเอาใจขับร่าร้อง...

(กัณฑ์หิมพานต์ หน้า 42)

5.2

....ยามไคมาวรวรรวาวรรวริน คคฉ้านไครครยวกัน ฉาอิมเลอย
ครันนเมื่อถึงที่สังัด กามกำหนดคณิจจรจา นเนือยแล...

(กัณฑ์อุกกรบรรพ หน้า 124)

5.3

...เป่นอาทิจือทวิรท สำสารมทุชยงงุ แสงสัทรปลงงยัยบ
มาปรคัษราชูยาย กงจุกัรฝ่ายยยนน พนพลพนนทรยbung
ตาเต็มมุงยขาว ขุนหมื่นหมวยยัด แสนยสริคถึงยัค
เอกสัคกัษตรียยุยอม กุลคกุดึงกอบยบร รพีชนีพรณยบาย
นอกคางคางยูน ฉาชอยชนยยีน บากุกป็นชัชวาลย
พลทหารโทยโย ไพรพระนศรยโย ไกลพระทวารยยาว...

(กัณฑ์นครกัณฑ์ หน้า 354-355)

6. คำแผลง คำแผลงในที่นี้หมายความว่า การแผลงเสียงสระที่พยางค์ใดคำหนึ่งคำซ้ำท้ายของคำ เพื่อความไพเราะในการประพันธ์ คำทั้งสองนั้นจะต้องเป็นคำคำเดียวกัน และมาจากภาษาอื่น เช่น มฤคคามฤคเมศ หิมเวศหิมวันต์ สราพกสราเพกชนกชนกา หิมวันต์หิมเวศ ชนุชนุศ สุพรรณสุแพก โยธาโยเทศ จำเบศจำบง หิมวานตหิมเวศ มหามหิศร ทูร์ศทูลาไลย พาทพาทา คำชนิดนี้จะต่างกับคำที่สัมผัสพยัญชนะเป็นคู่ ๆ ถ้าเป็นคำประเภทนี้จะต้องเป็นคนละคำ ความหมายก็ต่างกัน เช่น พิเศษพิสุทธ จำทับจำแหง เป็นต้น ตัวอย่างคำแผลง

6.1

...เจ้ากูจะประกาศสารศุภอรรธาติเรกแกสราพกสราเพกจตุรพิธ...

(กัณฑ์ทานกัณฑ์ หน้า 60)

6.2

...ทวามฤคคามฤคฆ ในหิมเวศหิมวันต์ กับมีโสดเลอย...

(กัณฑ์กุมารบรรพ หน้า 18๗)

6.3

...หมุโยธา โยเทศ ผู้จำเบศจำบังง ประนงกชนถวายศิลปะ...

(กัณฑ์ทหาราธ หน้า 305๖)

7. คำประสม คำประสมที่กล่าวถึงในที่นี้ มีใช้คำประสมธรรมดา แต่เป็นคำ
คำประสมชนิดที่เป็นคำที่ซ้อนกันเป็น 2 คู่แต่ไม่ใช่คำซ้อน คำประสมชนิดนี้จะมีคำที่ 1 กับ
คำที่ 3 เป็นคำเดียวกัน และคำคำที่ 2 กับคำที่ 4 เป็นคำที่มีความหมายใกล้เคียงกันใช้
ซ้อนกันอยู่ ความหมายจะเด่นอยู่ที่คำข้างหน้า หรือคำข้างท้าย 2 คำ คำที่ 2 กับคำที่ 4
มักเป็นคำนาม ที่เป็นคำกิริยาก็มีบ้าง คำประสมเหล่านี้ที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวงมีมาก
เหมือนกัน ดังเช่นภาคเนื้อบาคใจ ที่รักที่ใคร อิมอกอิมใจ ฟิงรักฟิงชม เป็นต้น

7.1

...พลหงสองสี่ที่ราชฎ์ ก็บาคเนื้อบาคใจพุน...

(กัณฑ์วนประเวศน์ หน้า 103)

7.2

...เกล้าก็อิมอกอิมใจ...เมื่อจะปราไสยตอบขอบแก่นายพราน ก็สวดสารพระศาธา
คั้งนี้

(กัณฑ์จุลวันวันฉมา หน้า 148)

7.3

...อนนพราพฐพราตรีส...สวภาพอรธอุคคม...แห่งปฐมโพธิสัตว
ทงหลาย...ดูหญิงชชายุชให้แล้ว...ทุงงเมียบแก้วแก่นอนสงวน
อนนควรรักควรวไทร...แกยจากนุมาไปครางขอ...

(กัณฑ์ กุมารบรรพ หน้า 219)

8. การเล่นคำ การเล่นคำก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่ทำให้วรรณคดีของไทยเรามีความงามยิ่งขึ้น บางครั้งก็เล่นคำต้นวรรค และบางครั้งก็ทายวรรค ตัวอย่างเช่น

8.1 การเล่นคำต้นวรรค

8.1.1 "พยับเพญทองเนื้อแล้ว พยับเพญแก้วน่านิตร"

(กัณฑ์ทานกัณฑ์ หน้า 79)

8.1.2 "พพนแมนเมืองฟ้า พพนหล้าเมืองคน
โสศแล"

(กัณฑ์กุมารบรรพ หน้า 203)

8.1.3 "ทงรูปสัตว์ก็จะร่าง ทงรูปช่างก็จะโรย
แลนาเจ้า"

(กัณฑ์กุมารบรรพ หน้า 213)

8.1.4 "อันว่าลูกพวงกุ่มหงสองเจ้า ปานี้รอยอยากเข้า
อีกอาหาร.. ปานี้รอยอยากนำหิวหอม"

(กัณฑ์กุมารบรรพ หน้า 215)

8.2 การเล่นคำทายวรรค

8.2.1 "อันประดับควยอรพินธุเนานีก บุนทรีกจงกล... อีก็อุบล
พนนภณี เสาวคนชีกพนนภา"

(กัณฑ์วนประเวศน์ หน้า 107)

8.2.2 "เจตบุตรก็คำแลง แปลงปล้องไม้ ให้นำนี้้งเปนผอก
ควงเต็มบอกภอพาง เนื้ออย่างภอพยง ประโยชน์
เปนสขยงภอแพ่ง ตกแต่งให้แกพร้าหมอนั้น โสศแล"

(กัณฑ์จุลลาวนวันณา หน้า 141)

8.2.3 "เซงพระยศปวงป่า ชาพระยศปวงป้อ
 ลือพระยศท้าวสงสวรรค"¹

(กัณฑ์กุมารบรรพ หน้า 191)

8.2.4 "เซงพระยศปวงป่า ชาพระยศปวงป้อ
 ฤาพระยศท้าวสงสวรรค"²

(กัณฑ์กุมารบรรพ หน้า 223)

8.2.5 "อกรวงป่วนเปนน้ บัดนี้อกรากราล้าป่วนเปนนไฟ
 แลแมฮา"

(กัณฑ์กุมารบรรพ หน้า 223)

8.2.6 "แลผลชาติไปทาย แลดรรวายเจ็บบึงนน...
ดูไม้รากี้ จคดาค ลูกรักราชก็จคลา พอแมแล"

(กัณฑ์กุมารบรรพ หน้า 223)

8.2.7 "ยงรายทานก็ขบ เหลือบเหลือตบก็บตอม โสคเลอย...
งูมีพรรณกับติด งูมีพิศม์กับตอด โสคเลอย.. สัตว์ในคาน
ก็คฺยง สัตว์ในคางก็คฺยงแล... จะพาทกกับมา จะพาทกกับมี
จะพาทกกับมี มากโสค"

(กัณฑ์มหาพรต หน้า 286)

8.2.8

...ลางหมูเอาเคื่อนก็โคโดยถวิล ลางหมูเอาคินก็โคถวิล ลางหมูงา
ชรอัครแอน แลนก็แลนชนก็ชน ขลหูก้าง ขลหางก็แกว
งามถวนแหงบมิชา ลางหมुकลาเอาเสือกก็โคควยอก ลางหมู
คลูกเอาศึกก็โคควยอจ หมูหนึ่งผาดไล่สี่ห้กทนน หมูหนึ่ง
ผนนไล่สี่ห้กทาว ศึกพงงขาวสรีรรว.....
ลางหมูหนาแดงจกรูด กูจำรูญจกราด...

(กัณฑ์มหาพรต หน้า 300)

1,2 ในตัวอย่างทั้งสองนี้การใช้การซ้ำคำว่า "พระยศ" ทำให้เกิดความไพเราะอีกประการหนึ่งด้วย .

8.2.9 "อนึ่งคือสายสงฆ์จารยง สยงสงฆ์จารุณ

สรสงฆ์จารอณ สรรเสริญกัจจิมราช"

(กัณฑ์ศรกัณฑ์ หน้า 355)

9. กลบท กลบทเป็นวิธีการเล่นคำที่มีแบบแผนชนิดหนึ่ง ทำให้บท
ประพันธ์ หรือวรรณคดีมีความงามเป็นอย่างยิ่งอีกประการหนึ่ง

9.1 กลบทคฤบท

"กุเตือนแต่ แม่มัทรี ศรีสโร ใ้หูฟัง... ยงพพอ
ต่อความบอก"

(กัณฑ์ทานกัณฑ์ หน้า 74)

9.2 กลบทอักษรล้วน 3 คำ

"โจนางเมืองเมื่อเมื่อป่า จะชาสำสรพมฤค... โลกถึงถึง
ทยวถอง ทุกแห่งหอมหวนต... แลสดึงดาลดาวทว
เหมือนวรวนางกำนัลลูก"

(กัณฑ์ทานกัณฑ์ หน้า 75)

9.3 กลบทสิ่งหลวาท

9.3.1

...หตุถิน อสุธานี รถานี ช่างแต่งมาแต่งเรื่อง รดสดับ แต่งแฮ
ขตุถียกญญาทีน อิตุถิน นางแลนางกระษัตริสห์ แต่งไว้
เชนุณี ทาสินี ทาธานี วรวถนนทาสสาวกับ ทาสยว เลานา
สตุถสตุถกมหาทาน อทาสิ แจ็คแจ็กรอยขให้ ชื่อให้ลับคสคก อนนเลขศแล...

(กัณฑ์ทานกัณฑ์ หน้า 62)

9.3.2 "โกนุโก ข้าช้อยแท้ ฤๅษี
 ยี่ ทินัน ไคคี แกลดแกล้ง
 อาหารเครื่องกินมี เอมโอช
 อนิโกชนหวานแจ่งซ่า ขอบไหว้เหนือหวา...

(กัณฑ์มหาวนวันฉมา หน้า 155)

9.4 กลบทสัคคสัง

...ได้งคูลำดับินลบนัน คุตรหมนนครหมื่น คุรป็นรบัค
 คุลชัคคขึ้น คุลป็นอปาน บอมพอลานพลเสือก
 บอมพลสักเงือกสักงู หน้าหลงคุไหลดคาช อาจบรวค
 อวครบรอม บอมพลขอบพลขันช บอมพลสรนพลสระ
 บอมพลระพลเชรค...

(กัณฑ์มหาราช หน้า 301)

9.5 กลบทนาคราชแมลงฤทธิ

...หมูหนึ่งฤทธิบรจจ หมูหนึ่งรงคบรจจ หมูหนึ่ง
 เลอคควยผีมือ ฤคควยผีแมน แอนเอาสิกกักไคบมิคลาศ
 อาจเอาสิกกักไคบมิแคลว บอมพลแนวผลผลาญมาห
 บอมพลผลาญมา...

(กัณฑ์มหาราช หน้า 301)

9.6 กลบทนาคบริพันธ์

...คุกรสงฆ์ ป่าสามโยชนครการ ทรกคสถานรยรอนน...
 หมูพลมฤคคยวคยรคาช คยรควยราชสิงหสีห มากแล...
 เพื่อไมตรีพระแก้ว พระกอดแล้วโลมใจ สัตวนัน...
 สรรพลัตวบโกรช บกริวโฆะแกกนน หนึ่งเลอย...
 ป่าสามโยชนพระพนม พระพนสมคคูลคณน...
 นกทองหลายเปนมู เปนมวาคูผวเวีย มากแล...

(กัณฑ์นครกัณฑ์ หน้า 350)

รายการตารางประกอบ

ตารางที่ 1 รายชื่อตำราอสังการศาสตร์และชื่อผู้แต่ง

ช่วงที่แต่ง	ตำราอสังการศาสตร์	ผู้แต่ง
คริสต์ศตวรรษที่ 1	นาฏยศาสตร์ อัคนีปุราณะ	ภทมุนี อัคนี
คริสต์ศตวรรษที่ 5	โชน 7 ข้อของอุปมา สูตรอสังการ	เมชาวิน ชรรวมกীরติ
คริสต์ศตวรรษที่ 8	กาวยาลังการ กาวยาทรรศ อสังการสารสังเคราะห์ (ไม่ปรากฏ)	ภามหะ ทัณจิน อุทภฏะ ภัญญะ โสลดภฏะ
คริสต์ศตวรรษที่ 9	กาวยาลังการสูตร กาวยาลังการ (ไม่ปรากฏ)	วามนะ รุทภฏะ ศรีสังกุกะ
คริสต์ศตวรรษที่ 10	ชวันยาโลก ชวันยาโลกโลจนะ อภินวภารตี กาวยมีมังสา อภิชาวฤตติ-มตฤกา กาวยเกาตุกะ เหตุยทรรปณะ ทศรูป	อานันทวรรชนะ อภินวคูปตะ ยายาวรีย ราชเศษร มุกุลภัญญะ ภัญญะ โทตะ ภัญญะ นายกะ ชณัญชัย

ช่วงที่แต่ง	ตำราอสังการศาสตร์	ผู้แต่ง
คริสต์ศตวรรษที่ 11	วโภภคิชีวิต วักทิวเวกะ สรัสวตีกัณฐาภรณ์ ศตงคารประกาศ ศตงคารติลภ เอาจิตยวิจารจรรจา สรวุคคตติลภ กวิกัณฐาภรณ์ กาวยประกาศ	กุณฑกะ ราชนภ (มหิมภักฎะ) โคชะ รุทรมภักฎะ เกษเมเนทร มัมมภวะ
ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 11 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 12	อสังการสรวิสวะ วาคภฎาลังการ กาวยานุศาสน์	รุชยกะ วาคภฎะ เหมจันทร
คริสต์ศตวรรษที่ 13	จันทรालอก เอกาวลี ประตาปรุทรโยศกฤษณะ กาวยานุศาสน์	ชยเทวะ วิทยาธร วิทยานาด วาคภฎะ (วาคภฎะ 2)
คริสต์ศตวรรษที่ 14	สาหิตยทรปณะ	วิศวานาด
คริสต์ศตวรรษที่ 15	รสมัญชรี รสตรังคินี	ภาณุทัตตะ
คริสต์ศตวรรษที่ 16	ภักทิสามฤตสินธุ อุชชวลนีมณี อสังการ เกาสตุปะ	รูปโคสวามิน กวิกการปุร

ข่วงที่แต่ง	ตำราอสังการศาสตร์	ผู้แต่ง
คริสต์ศตวรรษที่ 17 คริสต์ศตวรรษที่ 18	อสังการ เศษร รสประทีป วฤตติวารตีก กุวลยานันตะ จิตรมีมางสา รสคองคาธร นาฎยประทีป อสังการ เกาสตุปะ	เกศวมิศร ประภากร อภิปิยะะทิกมิต ชคันนาค สุนทรมิศร วิศเวศวร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 2 ตารางเปรียบเทียบศัพทาดังการของนักอสังการศาสตร์ 9 คน

ลำดับที่	ชื่อหนังสือและชื่อผู้แต่ง	อนุปราศ	ยมก	เศษษ	วโภกรกดิ	จิตร	ปุนรุกท วทาภาส
1.	กาวยาดังการของรุทรภูษะ	/	/	/	/	/	-
2.	กาวยประกาศของมัมมภูษะ	/	/	/	/	/	-
3.	อสังการสรววิสวะของรุชยกะ	/	/	/	-	/	/
4.	วาคภฎาดังการ ของวาคภฎะ	/	/	-	/	/	-
5.	กาวยานุศาสน์ ของเหมจันทร	/	/	/	/	/	/
6.	กาวยานุศาสน์ ของวาคภฎะ 2	/	/	/	/	/	/
7.	สาหิตยทรปณะ ของวิศวานถ	/	/	/	/	-	-
8.	อสังการเศษร ของเกศวมิศร	/	/	/	/	/	-
9.	จันทรโลภ ของชยเทวะ	/	/	/	-	/	-

ศูนย์วิทยพัทพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 3 ตารางเปรียบเทียบบรรณานุกรม ของนักอสังการศาสตร์ 6 คน

ลำดับ ที่	สาขาวิทยาระยะ ของวิศวกรรม	กาวยาดังการ ของภามหะ	วาคภญาซังการ ของวาคภญะ	กาวยาทรรศ ของทัณติน	สรวิตตี กับฐากรณ ของโกชะ	อสังการเศษ ของเกศวิศร
1.	อุปมา	/	/	/	/	/
2.	อนันว	/	-	-	-	-
3.	อุปเมโยปมา	/	-	-	-	-
4.	สมรณัม	-	-	-	-	-
5.	รูปกัม	/	/	/	/	/
6.	ปริชาม	-	-	-	-	-
7.	สันเทหะ	/(ลัสนุห)	-	-	-	-
8.	ภรานติมาน	-	/	(ภรานติ)	-	-
9.	อุคเลช	-	-	-	-	-
10.	อปหนุติ	/	/	/	/	/
11.	นิศจย	-	-	-	-	-
12.	อุตเปรกษา	/	/	/	/	/
13.	อติศโยกติ	/	-	/	/	-
14.	ตุลยโยคิตา	/	/	/	/	-
15.	ทีปกะ	/	/	/	/	/
16.	ประติวิสตุปมา	/	/	-	-	-
17.	ทฤษฎานตะ	-	/	-	-	-
18.	นิทรรคณา	/	-	/	/	-
19.	วยติเรก	/	/	/	-	-

ลำดับ	สาहितยทรรปณะ ของวิศวานาด	ทวยาสังการ ของภามหะ	วาคฎาลังกษ ของวาคฎะ	ทวยาทรรศ ของทัณดิน	สร้สวตี กัณฐารณ ของโกช	อสังการ เศษ ของเกศวมิศร
20.	สโหกติ	/	/	/	/	/
21.	วิโนคติ	-	-	-	-	-
22.	สมาสกติ	/	/	/	/	/
23.	ปริกร	-	-	-	/	-
24.	เศกษ	/(ศลิษฎะ)	/	/	/	-
25.	อปร้สตุตประคังสา	/	/	/	/	-
26.	วยาช้สตุติ	/	-	-	/(เหมือนเดศ)	-
27.	ปรยาโยกคัม	/	/	/	-	-
28.	อรรถานครันยาส	/	/	/	/	-
29.	กาวยฉิงคัม	-	-	-	-	-
30.	อนุนานัม	-	/	-	/	-
31.	เหตุ	-	/	/	/	-
32.	อนุกคัม	-	-	-	-	-
33.	อากเขป	/	/	/	/	-
34.	วิภาวนา	/	/	/	/	/
35.	วิเศโษกติ	/	-	/	/	/
36.	วิโรช	/	/	/	/	/
37.	อสังคติ	-	-	-	-	-
38.	วิษมัม	-	/	-	-	-

ลำดับ	สาहितยพรรณปะ ของวิศวานาด	กาวยาดังการ ของภามหะ	วาคฎาดังการ ของวาคฎะ	กาวยาพรรค ของพันหิน	สร้สวตี- กับฐากรณ์ ของโกษ	อสังการเพชร ของเทศวมิศร
39.	สมัน	-	-	-	-	-
40.	วิจิตรมี	-	-	-	-	-
41.	อชิกัม	-	-	-	-	-
42.	อันโยนยัม	-	-	-	/	-
43.	วิเศษ	-	-	-	-	-
44.	วยาฆาต	-	-	-	-	-
45.	การฆมาลา	-	-	-	-	-
46.	มาลาที่ปกัม	-	-	-	-	-
47.	เอกาวสี	-	/	-	-	-
48.	สาร	-	/	-	-	/
49.	ยถาสังสมัน	/	/	/	/(กรม)	-
50.	ปรยาย	-	-	-	/	-
51.	ปริวฤติ	/	/	/	/	-
52.	ปริสังขยา	-	/	-	-	-
53.	อุตกรรม	-	-	-	/	-
54.	อรรถายาตตะ	-	-	-	-	-
55.	วิกัดปะ	-	-	-	-	-
56.	สมุจจิบ	-	/	-	/	-
57.	สมารี	-	-	-	/	-
58.	ปรักขนิกัม	-	-	-	-	-

ลำดับ	สาहितยพรรณณะ ของวิศวานาด	กาวยาดังการ ของภามหะ	วาคฎาดังการ ของวาคฎะ	กาวยาทรรศ ของทัฬหิณ	สรวิสา กัณฐากรณ ของโกชะ	ยสังการเศฐร ของเศฐมิศร
59.	ประทีปัม	-	-	-	-	-
60.	มีลิตัม	-	-	-	/(มีลิตะ)	-
61.	สามานยัม	-	-	-	-	-
62.	ทัฬหุณ	-	-	-	-	-
63.	อทัฬหุณ	-	-	-	-	-
64.	สุกษมัม	-	-	/	/	-
65.	วยาโชกติ	-	-	/	-	-
66.	สวภาโวคติ	/	-	/	-	/(สภาว)
67.	ภาวิกัม	/(ภาวิก)	-	/(ภาวิก)	/(ภาวิก)	-
68.	อุหาตหม	/	-	/	-	-
69.	รสวัสดิ	/	-	/	-	-
70.	เปรยัส	/	-	/	-	-
71.	อูรชวิน	/	-	/	-	-
72.	สมาหิตัม	/	/	/	/	/
73.	ภาโวหยะ	-	-	-	-	-
74.	ภาวสนธิ	-	-	-	-	-
75.	ภาวศพล	-	-	-	-	-
76.	สังคณวิ	/	-	-	/	-
77.	สังกร	-	/	/(สังกรณ)	-	-
		อุปมารูปกะ				

ลำดับ	สาहितยพรรณมะ ของวิศวานาถ	กาวยาดังการ ของภามหะ	วาคณาดังการ ของวาคณภู	กาวยพรรณศ ของพันดิน	สร้สวตี กัษฎาภรณ์ ของโกษะ	อสังการเศษ ของเกศวมิศร
		อตุเปรภษาวยะ อาสี:	ชาติ สังคยะ อติศยะ อาสระ ปรศโนตุระ	/(อาสี:) อวทตติ เลศ(ลว)	/ / / อาเหตุ สัมภาวะ เกท วิตรระกะ สัมฤติ ภาวะ ปรตยัภษะ อุปมาน อาคมะ อรรณปตติ อภาวะ สามยะ	อันยเพศ์ทวะ

ตารางที่ 4 "ตารางเปรียบเทียบศัพท์ทางดารและอรรณาดังการ¹ของนักอรรณาดังการศาสตร์ 5 คน"²

ลำดับที่	ศัพท์ทางดาร และอรรณาดังการ	วินิต	หัตถิน	ภามหะ	อุทกฏะ	วามนะ
1	อติศโยกติ	/	/	/	/	/
2	อนันวย	/	-	/	/	/
3	อนุปราส ³	/	/	/	/	/
4	อปทนต์	/	/	/	/	/
5	อปรัสตุตปรังสา	-	/	/	/	/
6	อรรณาดันทรินยาสะ	/	/	/	/	/
7	อากเขป	/	/	/	/	-
8	อวทันติ	-	/	-	-	-
9	อาสี:	/	/	/	-	-
10	อุตเปรกษา	/	/	/	/	/
11	อุทานต	/	/	/	/	-
12	อุบันยาต	/	/	/	/	/
13	อุปมา	/	/	/	/	/
14	อุปมารูปกะ	/	-	/	-	/

¹เป็นศัพท์ทางดาร 6 และอรรณาดังการ 49 (แต่ อ (35) เหมือน ล (37) จึงมี 48)

²จากหนังสือ History of Sanskrit Poetics ของ P.V.Kane หน้า 148-151.

³อนุปราส เป็นศัพท์ทางดาร นอกนั้นเป็นอรรณาดังการ

ลำดับที่	ศัพทาสังการ และอรรถาสังการ	ภัญญิ	ทัณฑิน	ภามหะ	อุทกฏะ	วามนะ
15	อุปเมโยปมา	/	-	/	/	/
16	อรุชสวิน	/	/	/	/	-
17	กาวยลึงค	-	-	-	/	-
18	กรม	-	-	-	-	/
19	เจกานุปราส*	-	-	-	/	-
20	ชาติ	-	/	-	-	-
21	ตุลยโยคิตา	/	/	/	/	/
22	ทีปกะ	/	/	/	/	/
23	ทฤษฎานต	-	-	-	/	-
24	นิทรทศ(นิทรุศนา)	/	/	/	/	/
25	นิปฺณ	/	-	-	-	-
26	ปรีวฤตติ	/	/	/	/	/
27	ปรยาโยกติ	/	/	/	/	-
28	ประทีวีรสทุปนท	-	-	-	/	/
29	เปรย	/	/	/	/	-
30	ภาวีกะ	/	-	-	-	/
31	ยถาสังขย	/	-	/	/	-
32	ยมก*	/	/	/	-	/
33	รลวิท	/	/	/	/	-
34	รูปกะ	/	/	/	/	/
35	ลว (เหมือนเลศ)	-	/	-	-	-

* เจกานุปราส และยมกเป็นศัพทาสังการ นอกนั้นเป็นอรรถาสังการ.

ลำดับที่	ศัพทาดังการ และอรรธาดังการ	ภัญญิ	ทัณฑิน	ภามหะ	อุทภฏะ	วามนะ
36	อาฎานุปราศ*	-	-	-	/	-
37	เลศ	-	/	-	-	-
38	วโภรกติ*	-	/	-	-	/
39	วาที	/	-	-	-	-
40	วิภาวนา	/	/	/	/	/
41	วิโรช	/	/	/	/	/
42	วิเศโยกติ	/	/	/	/	-
43	วยติเรก	/	/	/	/	/
44	วยาชัสตุติ	/	/	/	/	/
45	วยาโชกติ	-	-	-	-	/
46	ศลิษฏ (เศษ)	/	/	/	/	/
47	สัสมัญญิ	/	-	/	-	-
48	สังกร	-	-	-	/	-
49	สังขยานะ	/	/	/	/	/
50	สมาโสกติ	/	/	/	/	/
51	สมาหิต (สมาชิ)	/	/	/	/	/
52	สสันเทหะ	/	-	/	/	/
53	สโหกติ	/	/	/	/	/
54	สวภาโวกติ	-	/	/	/	-
55	เหตุ	/	/	-	-	-

* อาฎานุปราศ, วโภรกติ, เศษเป็นศัพทาดังการ นอกจากนั้น
เป็นอรรธาดังการ.

ตารางที่ 5 ตารางเปรียบเทียบสภาวะวิภาวะ อนุภาวะและวรกิจารีของรศทั้ง 9

รศ	สภาวะ (ภาวะแห่งตัวการประจำ)	วิภาวะ (เหตุการณ์ที่ปรากฏ)	อนุภาวะ (การทำทาง)	วรกิจารี (เหตุร่วมมือกัน, เหตุคุดหนุนส่งเสริม, เหตุบันดาล)
<p>ก. ศฤงคารรศ</p> <p>- สัมโภคะ</p> <p>- วิประดัมภะ</p>	<p>ความยินดี</p> <p>ความพอใจ</p>	<p>1. สัมโภคะ-วิภาวะ คืออตุ (หมายถึง อตุณ) ทักทรงทวงมาลัย ลูบทาของหอม แถงตัวสะอาคองใส ชื่อคนที่ตั้งขึ้นจากโคตรตระกูล หรือประเพณีนิยม ทำให้พึงไพเราะ เสนาะขอบใจ คนที่ขอมกันอยู่ในที่อยู่หรือบ้านเรือนที่คิงาม เทียวชมอุทยาน ด้รับอารมณที่ดี พังเสียงที่ดี และเห็นสิ่งที่ดี เล่นกีฬาและเล่นสนุก เป็นต้น</p> <p>2. วิประดัมภะ-เกิดจากความชวนชวาย ความวิตกกังวล มีภาวะต้องอาศัยสิ่งอื่นช่วยให้เกิด</p> <p>ศฤงคารรศนั้น เกิดจากหญิงชายที่เค้นค้ายความสูงส่ง และอยู่ในวัยเจริญ (สาว, นุ่ม)</p>	<p>1. สัมโภคะ-ทำตามคหม้อย ยักคิ้วหลิวตา ทำจริตกรिया แซมชอย ทำทางงคงาม และพุกจาอนหวาน</p> <p>2. วิประดัมภะ-ความไม่มีศรัทธา หรือไม่แยแส ความเหน้อยออน ความสงสัย ความริษยา ความอนเพดลี่ย ความวิตกกังวล ความชวนชวาย นอนหลับ ผัน ตื่น ป่วยไข้ ค้าง เป็นลมชัก ซึมเซอะ (โมหะ, ความหลง) แถงง ทำตาย เป็นต้น</p>	<p>พึงเว้นจากความเกียจคร้าน หรือความครุร้าย และเว้นจากการพุกครหานินทา</p>

รส	สภาวะภาวะ (ภาวะแห่งตัวการประจำ)	วิภาวะ (เหตุการณ์ที่ปรากฏ)	อนุภาวะ (การทำท่าทาง)	วยกิจารี (เหตุร่วมมีอ กัน, เหตุอุคหนุนสงเสริม, เหตุบันกาล)
2. ทาสยรส	การหัวเราะ	เห็นคนอื่นแแต่กตัวผิด ๆ ถูก ๆ แสดงท่าทะเล่น โลเล กระทบ กระเงิน พุดโกหก พุดพลอย ๆ แสดงท่าทางแปลก ๆ ยกตัว- อย่างผิด ๆ เป็นต้น	ทำปากสั้น จมูกสั้น แก้มสั้น ทำตาลุก ตาหรี่ เหงื่อแตก หน้าแดง หัวสละเอว เป็นต้น	เป็นการเกิดโดยแแต่กต่าง มีความเกียจคร้าน ง่วงนอน การนอน การหลับ การตื่น และการริษยาให้ร้ายท่าน เป็นต้น
3. กรุณารส	ความโศก	ถูกแแต่กคำ ตกทุกข์ได้ยาก การพลัดพรากจากคนรัก ทรัพย์สินสมบัติพินาศ หนีหาย ถูกฆ่า ถูกลงโทษ กักขังจองจำ ล้ม-หายตายจาก ถูกจองเวร ประสบความเสื่อม ได้ยินคำที่ไม่น่ารัก เป็นต้น	มีน้ำตาตก คร่ำครวญ ร่ำพัน หน้าแห้งถอดสี ร่างกาย สะดุ้งกลัว ถอนใจใหญ่ สิ้นตัว เป็นต้น แสดงโดย การร้องไห้ออกมาดัง ๆ ทำสลดไม่รู้สีกตัว การคร่ำครวญ ร่ำพัน บนเพ้อ ห่ม หอดคั่วลง ตีอกชกหัว	ความไม่มีศรัทธา หรือไม่แแต่ส ความเหนื่อຍ ความคิควิตกกังวล ความชวนชวนเย พุ่ต สะเทือนใจ ความปวยไซ ความซึมเซอะ ความบา คดุ้ง ความเป็นลมชัก แน่นิ่ง ความสะดุ้งกลัว ความเกียจคร้าน ความตาย ความมื่อคาน ความสิ้นสะทาน ความถอดสี น้ำตาตก เสื่อม เครื่อ เป็นต้น

รส	สถาปน์ภาวะ (ภาวะแห่งตัวการ ประจำ)	วิภาวะ (เหตุการณที่ปรากฏ)	อนภาวะ (การทำทาทาง)	วยกิจารี่ (เหตุรุ่มมือ กัน, เหตุอุคหนุนสง- เสริม, เหตุบันดาล)
4. เราทรรส	ความโกรธ	ความโกรธ พุคใส่ความ พุคให้ เจ็บใจ คุมมึน กล้าวเท็จ อา อาฆาตจองเวร กล้าวคำหยาบ ประพดิกคชี่ขมเหง ความ ตระหนี่ เป็นต้น	เขียน ฉีก บีบ ตัด ตี จับอาวุธ ขวาง มา ทำให้ เสื่อคออก และโดยการทำ ทาทางอีก คือ ทำตาแดง เหงื่อตก ขมวดคิ้ว เม้มปาก ขบฟัน แก้มสัน บีบปลายมือ เป็นต้น	ความไม่งง คือประ เปรี้ยว ความอุตสาหะ คือขะมักเขม่น เหตุ สะเทือนใจ คือไหวตัว ทันต่อเหตุการณ์ ความ โกรธเหลือกลิ่น ความ หวั่นไหว คือไหวระริก ความดุ ความทะนงตัว ความเข้มแข็ง เหงื่อ ตก ความลั่นสะท้าน ขนลุก พุคตะกุกตะกัก เป็นต้น

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รส	สถาปัตยกรรม (ภาวะแห่งตัวการ ประจำ)	วิภาวะ (เหตุการณ์ที่ปรากฏ)	อนุภาวะ (การทำทาทาง)	วยกิจาริ (เหตุรวมมือ กัน, เหตุอุทหนุณสง- เสริม, เหตุมันคาล)
5. วีรรส	อุทสาหะ (ความเพียร)	อสมิมโหทะ (ความไม่เมา, ไม่ ดุ่มหลง) อธิยาสาหะ (ความ ตั้งใจเด็ดเดี่ยวแน่วแน่) นยะ (การข่มอินทรีย์ การบังคับอินทรีย์, พละ (กำลังกาย, กำลังทหาร) ปรากรมะ (ความแก่วกล้า ความจูงใจเอาชนะศัตรู) ศักติ (ความสามารถในการรบ) ประตาปะ (ความทำให้ศัตรู เร่าร้อน ความองอาจสง่า) ประภาวะ (ความมีตระกูลสูง และมีประเพณีขนบธรรมเนียม ดี) เป็นต้น	สไกรยะ (ความตั้งมั่น) ไ รยะ (ความมั่นคง) เศารยะ (ความกล้า) ตยาคะ (ความเสียสละ) ไวศาระ (ความฉลาด) เป็นต้น	ชฤติ (ความมั่นคง) มติ (ความรู้) ครรพะ (ความหยิ่งจองทอง) อาเวคะ (เหตุสะเทือน ใจ) อุกริยะ (ความคุ) อมรรษ (ความโกรธ เหลือกลั่น) สมฤติ (ความจำ) โรมะ (ชน ลูก) ประติโพษะ (ความสิ้นจากหลับ)

รศ	สถาปนิภาวะ (ภาวะแห่งตัวการ ประจำ)	วิภาวะ (เหตุการณที่ปรากฏ)	อนุภาวะ (การทำทาทาง)	วยภิจารี (เหตุร่วมมือ กัน, เหตุอุคหนุนสง- เสริม, เหตุบันกาล)
6. ภยานกรส	ความกลัว	ไคยีนเสียงนิคปกติ เห็นภุคบีตัจ สะคุงกลัว หวาดเสียวเพราะ เห็นหมาป่า นกฮูก และการไป สู่เรือนร้าง ไปป่าเปลี่ยว เห็น หรือไคยีนเรื่องของญาติพี่น้อง ถูกฆ่า หรือต้องโทษ ถูกจองจำ เป็นต้น	มือสั่น เท้าสั่น ตากลอก ขนลุก หน้าซีด เลียง กระเส่า เป็นต้น	ความจิงจิง เหงื่อแตก พุกจาละล่าละลัก ขนลุก ตัวสั่น เลียงกระเส่า หน้าซีด สงสัย มีคมน หาที่พึ่ง มีเหตุสะเทือน ใจ (สะคุงตกใจอยู่เสมอ) หวั่นไหว ซึมเซอะ (เซอะ ชา) ความสะคุงกลัว ลม จับ (เป็นลมชักแน่นิ่ง) ทำตาย เป็นต้น
7. พิกัตสรส	ความข้ง ความเบื้อ	การไคยีนหรือเห็นสิ่งที่ไม่ (ประสงค) ขอบใจ สิ่งทีสปรก สิ่งทีไม่ปรารณา หรือเล่าเรื่อง สลคใจ เป็นต้น	ห่อตัว สยัหน้า ทำอวก ถม่น่าลาย สลคใจ เป็นต้น	ลมจับ (เป็นลมชักแน่นิ่ง) สลคใจ เหตุสะเทือนใจ ความมีคมน ป่วยไข้ และความตาย เป็นต้น

รศ	สถานีภาวะ (ภาวะแห่งตัวการ ประจำ)	วิภาวะ (เหตุการณ์ที่ปรากฏ)	อนุภาวะ (การทำทาทาง)	วยภิจารี (เหตุรวมมือ กัน, เหตุอุกทนต์สง- เสริม, เหตุบันดาล)
8. อัฏฐุครส	ความสงสัยสนเทห์	เห็นเทวดา ใ้รับสิ่งของที่ ต้องการตามปรารถนา ไป เที่ยวสวนอุทยาน ไปเที่ยววัด (โบราณสถาน) เห็นสภา เห็นวิมาน (วิจิตรสถาน) และภูเขาลูก เป็นต้น	ทำตาพอง จ้องดู ขนลุก น้ำตาไหล เหงื่อแตก ตีใจ พุกชม ให้ทาน ร้องไห้ ไห้! ไม่หยุดปาก สิ้นแขน สิ้นหน้า แกว่งผ้าเช็ดหน้า กระดิกนิ้ว เป็นต้น	จิ้งจิ้งจัน น้ำตาไหล เหงื่อแตก พุกละล่ำ ละล้า ขนลุก เหตุ- สะเทือนใจ กระทบ- กระเจิง ตีใจมาก หัวน้ไหว คลั่ง มั่นคง ซึ่มเซอะ ความตาย หรือ ความพินาศ เป็นต้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รศ	สถานีภาวะ (ภาวะแห่งตัวการ ประจำ)	วิภาวะ (เหตุการณที่ปรากฏ)	อนุภาวะ (การทำทาทาง)	วยกิจารี (เหตุรวมมือ กัน, เหตุอุคทุนสง- เสริม, เหตุบันศาล)
9. ศานตรศ	ความสงบ เป็นไปในโมกษ (ความรอกศน)	คัตวณณ (ความรู้จริงอันถอง แท้) ไวราคะ (ความปราศจาก ราค) และความบริสุทธิ์ในจิต เป็นต้น	ยมะ (การบังคับอินทรีย์) นิยมะ (การประพฤติตาม วินัย) อธิษยาคัมชยาน (เพ่งดวงจิตตนเอง หรือ ความรู้เกี่ยวกับดวงจิตของ คน หรือเจ้าสมาธิ) ชารณา (ความตั้งใจแน่ว แน่) อุปาสนา (การปฏิบัติ ในทานังสมาธิ) และความ กรุณาปรานี จับคลำ จับ ตองสัตว์ทั้งปวง เป็นต้น	ความไม่มีศรัทธา หรือ ไม่แยแสต่อสิ่งอะไร นึก ถึงองค์ภาวนา ตั้งมั่นอยู่ ในองค์ภาวนา ปฏิบัติใน อาศรมธรรมทั้งปวง (1. พรหมจารี เป็น นักเรียน 2. คฤหี เป็น คฤหัสถ์ครองเรือน 3. วานปรสดี สละบ้านเรือน ถือบวชอยู่ในป่า 4. สัน ยาดี เป็นผู้เสียสละหมด ทุกอย่าง) สะอาด ไม่ไหวติง ชนลูก เป็นต้น

ตารางที่ 6 ตารางเปรียบเทียบส่วนประกอบแต่ละรสของรสถั้ง 9 การเกิดรสและการแสดงรสต่าง ๆ

รส	ส่วนประกอบแต่ละรสของรสถั้ง 9	การเกิดรสต่าง ๆ	การแสดงรสต่าง ๆ
1. ศฤงคารรส	<p>ศฤงคารรสมี 3 อย่าง คือวาจา การแต่งตัว และกิริยา สามอย่างนี้เป็นเหตุให้เกิดความรัก</p> <p>ศฤงคารตั้งอยู่ในฐานะ 10 อย่างคือนยมนปรีติ (ชอบกันด้วยนัยน์ตา) จิตตสังคตา (เกิดความรักสุมอยู่ในใจ) ลักลปะ (มีความมุ่งหมายจะให้ได้ตามความคิด) นินทรา (นอนคิด) อาจเฉตะ (ตัดอาหารไม่เป็นอันกิน) ทนุตา (ยอมลงจนตัวเบา) วิษยนิเวตติ (ไม่เอาใจใส่ในเรื่องใด ๆ) ลัชชานาศ (สิ้นอายุ) อนุมาหะ (เพื่อคลัง) มูรณา (สลับไม่รู้ตัว) และ มรณะ (ตาย)</p>	<p>ศฤงคารรสย่อมเกิดขึ้นด้วยการของเสพคุณ (ถูกฝน) ทัดทรงพวงมาลัย การแต่งตัว รวมกับคนรัก ขับร่อง กายกัลลอน ไปเที่ยวและอยู่ในสวน อุทยาน</p> <p>ศฤงคารต้องอาศัยความกรุณา ความกรุณาเกิดจากการถูกแซงตา ตกอยู่ในความทุกข์ยาก ทรัพย์สินสมบัติของคนรักได้พินาศฉิบหายไป การถูกสาถูลงโทษ ถูกกักขังจองจำ ความกรุณานั้นมีภาวะเกิดขึ้นเอง เรียกว่า นินร เปกษา คือไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่นช่วย</p> <p>ศฤงคารที่ทำโดยวิประลัมภะ เกิดจากความช่วยชววย ความวิตกกังวล มีภาวะต้องอาศัยสิ่งอื่นช่วยให้เกิด เรียกว่าสาเปกษะ</p>	<p>1. สัมโภคะ - ทำท่าชมคชม้อย ยักคิ้วหงัดหงาย ทำจริตกิริยา แซม-ชอย ทำท่าทางงองาม และพุกจา อ่อนหวาน</p> <p>2. วิประลัมภะ - ความไม่แยแส ความเหน้อยอ่อน ความสงสัย ความริษยา ความอ่อนเพลีย ความวิตกกังวล ความชวนชววย นอน หลับ ฉับ ตื่น ป่วยไข้ คลั่ง เป็นลมชัก ชิมเซอะ แกล้งทำตาย เป็นต้น</p>

รศ	ส่วนประกอบแต่ละรศของรศทั้ง 9	การเกิดรศต่าง ๆ	การแสดงรศต่าง ๆ
2. หาสยรศ	<p>หасыรศมี 3 อย่าง คือ ร่างกาย ของผู้แสดง การแต่งตัว และวาจา สามอย่างนี้เป็นเหตุให้เกิดการหัวเราะ การหัวเรานั้นมี 2 อย่าง คือตั้งอยู่ในตัวเอง และตั้งอยู่ในผู้อื่น คราวใดนี้กว่า หัวเราะขึ้นมาเอง คราวนั้นเรียกว่าตั้งอยู่ในตัวเอง แต่คราวใดผู้อื่นทำให้หัวเราะเรียกว่าตั้งอยู่ในผู้อื่น และมีที่ตั้งประจำอยู่ 3 ทาง ตามนิสัยของคนชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ</p> <p>ประเภทของหасыรศมี 6 อย่าง ได้แก่ สมิตะ, หลิตะ, วหลิตะ, อุปหลิตะ, อปหลิต และอติหลิตะ</p>	<p>หасыรศเกิดจากตัวเอง และเกิดจากผู้อื่น และมีที่ตั้งประจำอยู่ 3 อย่าง ตามนิสัยของคนชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ หасыรศนี้เป็นนิสัยของสตรีและบุรุษชั้นต่ำมากที่สุด</p>	<p>แสดงออกมาได้ 6 อย่าง คือ 1. สมิตะ ยิ้มแก้มพอง ตาหรี แยกปาก ไม่ให้เห็นไรฟัน 2. หลิตะ ยิ้มในหน้าแก้มพอง ตาพอง เห็นไรฟันนิดหน่อย 3. วหลิตะ หัวเราะออกเสียงพอเหมาะ หน้าแดงเรื่อ ๆ 4. อุปหลิตะ หัวเราะขนาดกลาง เสียงไม่ดังนัก จมูกบาน ตาลุก 5. อปหลิตะ หัวเราะขึ้นลอย ๆ นำตาไหล โคลงตัว 6. อติหลิตะ หัวเราะกันเนื้อตัวโยกโคลงไปหมด (1-2 เป็นนิสัยของคนชั้นสูง 3-4 เป็นนิสัยของคนชั้นกลาง 5-6 เป็นนิสัยของคนชั้นต่ำ)</p>

รศ	ส่วนประกอบแต่ละรสของรศทั้ง 9	การเกิดรศต่าง ๆ	การแสดงรศต่าง ๆ
3. กรุณาารศ	<p>กรุณาารศมี 3 อย่าง คือ เกิดจากได้รับความ อยุติธรรม เกิดจากความเลื่อมทรพี (ยากจน) และเกิดจากเหตุที่ทำให้เกิดความโศก (การ จากเป็นหรือจากตาย) เป็นต้น</p>	<p>กรุณาารศเกิดจากสภาพ พิเศษ (สิ่งที่ปรากฏ) เหล่านี้คือ เห็นคนรักถูก ฆ่า หรือถูกทำร้าย หรือ ไต่ยีนคำที่ไม่น่ารัก</p>	<p>การแสดงกรุณาารศ ฟังแสดงโดยการ ร้องไห้ออกมาดัง ๆ ทำสลบไม่รู้ตัว การคร่ำครวญ ร่ำพัน บนเพอ พุ่ม หอคดตัวลง คืออกชกหัว</p>
4. เราทรศ	<p>เราทรศมี 3 อย่าง คือร่างกายของผู้แสดง การแต่งตัวและวาจา สามอย่างนี้เป็นเหตุให้ เกิดความดูร้าย มีนิสัยเป็นรากษส ทานพและคน ญนเฉียว มีการสู้รบเป็นเหตุ พวกรากษสและ ทานพ มีมือมาก มีหนามาก ตัวสั้นเพิ่ม งามลีเหลื่อ กระจายอยู่เหมือนเปลวไฟ ตาแดง โปน รูปร่าง ก่าย่านากลัว เริ่มจะทำอะไร ไม่ว่าจะเป็ทาง ภาย หรือทางวาจา ลวนแต่ดูร้าย รุนแรง ตาม วิสัยของเขาทั้งนั้น ชอบทำสงคราม ประหัตประ หารกัน แม่เขาจะแสดงความรักใคร่ก็แสดงในรูป ของความดูร้ายเป็นส่วนมาก ผู้เป็นบรวารก็มีแต่ ความกลัว</p>	<p>เราทรศ รศคือความ ดูร้าย ย่อมเกิดโดยการ ที่ ฆ่า ทำลาย ตัด ฉีก ในการรบ และการวน เวียนป่วนเป็ยอยู่ใน สงคราม เป็นต้น</p>	<p>การแสดงเราทรศ ฟังแสดงโดยวิธี การพิเศษเหล่านี้คือ ขว้าง หรือช้ด อาวุธต่าง ๆ ตัดหัว ตัดตัว ทำให้ เป็นผีหัวขาด และตัดแขน เป็นการ กระทำด้วยกายและวาจา อันหว่าด เฉียว ประหารกันด้วยห้สงครามมากที่ สุด และเป็นรูปกิริยาแห่งการกระทำ ร้ายแรง</p>

รศ	ส่วนประกอบแต่ละรศของรศทั้ง 9	การเกิดรศต่าง ๆ	การแสดงรศต่าง ๆ
5. วีรรศ	วีรรศมี 3 อย่าง คือ กล่าวให้ กล่าวประพาศิธรรม และกล่าวรบ	วีรรศเกิดโดยความอดุสาหะ ความตั้งใจ แน่วแน่ ความไม่เกรงำโศก เสียใจ ความ ไม่พิศวงสงสัย และความไม่มีโมหะ และ โดยเหตุพิเศษต่าง ๆ	ควรแสดงเป็นอย่างไรก็โดยความ ตั้งมั่น ความมั่นคง ความเพียร ความหยิ่งจองทอง (ทรนงตน) การออกกำลัง ความจู้จิม เอาชนะศัตรูโดยกำลัง ความ สามารถ ควยวาจา ระบุโทษ
6. ภยานกรรศ	ภยานกรรศมี 3 อย่างคือ เกิดจาก การหลอกลวง เกิดจากการลง โทษ และการขู่ให้กลัว	ภยานกรรศเกิดจากไคยินเสียงนิตปกติ เห็น ภูตผีปีศาจ ไปสงคราม ไปป่าเบ็สียว ไปสู่ เรือนร้าง และเรื่องที่ทำนิตในครุ และพระ เจ้าแผ่นดิน (รัฐบาล) ความกลัวเกิดขึ้นด้วยอาการเนื้อตัว หน้าตา ฉีกแปลกไป ขาแข็งก้าวไม่ออก ตาลอกแตก เหลือกลาน ตัวตั้งงันงก หน้าแข็ง ใจเห็น แรง ขนลุกเกรียว	ภยานกรรศพึงแสดงโดยทำมือสั่น เท้าสั่น หัวแข็งทื่อ และใจคอ หดหู่ และใจเกินแรง ปาก เพดาน คอ แห้งนากเสมอ ผู้แสดงทองแกล้งนิกกลัว และ ทำให้เหมือนกลัวจริง ๆ

รส	ส่วนประกอบแต่ละรสของรสทั้ง 9	การเกิดรสต่าง ๆ	การแสดงรสต่าง ๆ
7. พีภักตรส	พีภักตรสมี 2 อย่างคือ ความขยะแซงที่ไม่สะอาด และความขยะแซงที่ไม่สะอาด ความขยะแซงที่สะอาด เกิดจากการเห็นเลือด เป็นต้น (เกิดจากความเกลียดชัง) ความขยะแซงที่ไม่สะอาด เกิดจากเห็นอุจจาระและหนอน เป็นต้น	พีภักตรสเกิดขึ้นโดยสิ่งไม่ปรารถนา และโดยโทษของกลิ่น รส คัสสะเสียง (อารมณ์ที่เป็นโทษ) และโดยจิตใจฟุ้งซ่านขนาดหนัก	พีภักตรส พึงแสดงให้ถูกต้อง เป็นอย่างดี โดยทำหน้าที่ตาหตุ (หน้านิ้วควมวค) ปิดจมูก หน้า ก้าวเท้าเดินโซเซ (เดินไม่คล่อง)
8. อัฏฐตรส	อัฏฐตรสมี 2 อย่างคือ เกิดจากทิพย์และเกิดจากอำนาจ (ความสุข) เกิดจากทิพย์ ไค้แก่ เห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ (เช่น เห็นเทวดา) เกิดจากอำนาจ (ความสุข) ไค้แก่ ความดีใจ	คำพูด ศิลปะ หรือกิจการซึ่งประกอบด้วยความหมายพิเศษยิ่ง เป็นเหตุการณ์ที่ปรากฏในอัฏฐตรส	อัฏฐตรสพึงแสดงโดยดูบุคลำ สัมผัส กระทบ โคลง โคลง และพูดชมว่าเหมะ เหมะ ซ้ำ ๆ ทำตัวสั้น พูดละล้าละลัก เหงื่อแตก เป็นต้น

รส	ส่วนประกอบแต่ละรสของรสทั้ง 9	การเกิดรสต่าง ๆ	การแสดงรสต่าง ๆ
9. ศานตรส	<p>ศานตรส เป็นปรกติรูป (หมายถึงรูปที่เป็นพื้นธรรมดา ไม่เปลี่ยนแปลง เช่นรสจืดเป็นรสธรรมดา เป็นรสพื้นเดิม ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นรสอื่นได้ นั่นคือ ความสงบ (ศานตะ) เป็นรสพื้นธรรมดาไม่เปลี่ยนแปลง เป็นรสคงที่</p>	<p>ศานตรส ประกอบด้วยความตั้งมั่นแห่งใจที่กั้นกระแส ญาเณทรีย์ (อินทรีย์รับรู้ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย) และกั้นกรรเมนทรีย์ (อินทรีย์ทำงานได้แก่ มือ เท้า ปาก ท้อง อวัยวะสืบพันธุ์) เป็นความสุข และประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง</p>	<p>รสที่เรียกว่าศานตะนั้น ไม่ทุกข์ ไม่สุข ไม่เกลียด ไม่ริษยา สมน้ำเสมอในสัตว์ทั้งปวง</p>

ศูนย์วิทยพัชยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ ๗ ตารางแสดงกลุ่มพยัญชนะที่นิยมใช้แต่งในกัณฑ์ต่างๆ

ชื่อกัณฑ์	กร	กค	กช	กน	ขง	ขน	ขบ	ขล	ขว	จร	จล	จว	ฉก	ฉม	ฉล	ฉว	ชน	ชร	ชร	จร	ถก	ถง	ถน	ถล	ถว	ทอ	นค	ปค	ปล	ยค	ยล	ยว	พค	พล	พว	มค	มท	รท	รน	รล	รว	ลค	ลว	สค	สน	ลค	ลว	ลย				
1. ทศพร	/	/	/	-	-	-	/	-	-	-	/	-	-	-	-	-	-	-	-	/	-	-	-	-	-	-	/	/	-	-	-	-	-	/	-	-	/	-	-	-	-	-	/	-	-	-	-	-				
2. หิมพานต์	/	/	-	-	-	-	-	-	-	/	/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	/	/	-	-	-	-	/	/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	/			
3. กานกัณฑ์	/	/	/	-	-	/	-	-	/	/	/	-	-	-	-	-	-	-	-	/	-	-	-	-	-	-	-	/	/	-	/	-	/	-	/	-	-	/	/	-	/	/	/	/	-	-	-	-	-			
4. วนประสาธน์	/	/	/	-	-	-	-	-	/	/	-	/	-	-	-	/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	/	/	-	-	/	/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	/	-	-	-	-	-			
5. รัชก	/	/	-	-	-	-	-	-	/	/	/	/	-	-	/	/	-	/	-	-	-	/	-	-	-	-	-	/	/	-	-	-	/	/	/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	/	-	-	-	-	-		
6. ภูวนร	/	/	/	-	-	-	-	-	/	/	-	/	-	-	-	/	-	-	-	/	-	-	-	-	/	/	-	/	/	-	-	-	/	/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	/	-	-	-	-	
7. มทวทร	/	/	/	-	-	-	-	/	/	/	/	-	/	-	-	/	-	/	-	/	-	-	-	-	/	-	/	/	-	-	-	-	/	/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	/	-	-	-	-	-	
8. ภูมร	/	/	-	-	-	/	-	-	/	/	/	/	-	-	-	-	-	-	-	/	/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	/	/	/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	/	/		
9. มกร	/	/	-	-	-	/	-	-	/	/	/	-	-	-	-	-	-	-	-	/	/	-	-	-	/	-	-	/	/	-	-	-	/	/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	/	-	-	-	-
10. ลักรบรรพ	/	/	-	-	-	-	-	-	/	/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	/	-	-	/	-	-	-	-	/	/	-	-	-	/	/	/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11. มหาราช	/	/	/	-	/	/	-	-	/	/	/	-	-	/	/	-	-	/	/	/	/	-	-	-	-	-	/	/	-	/	-	/	/	/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	/	-	/	-	-	
12. รัตนบรรพ	/	/	/	-	-	-	-	-	/	/	/	-	-	/	-	-	-	/	-	-	/	-	-	-	-	-	-	/	/	-	-	-	/	/	/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	/	/	/	-	-	-	-
13. นรกกัณฑ์	/	/	/	/	-	/	/	/	-	/	-	-	/	-	-	/	-	-	-	/	-	-	-	-	-	-	-	/	/	/	/	-	/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

ประวัติการศึกษา

นางสัลลดา คิริเจริญ ผู้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ได้รับพระราชทาน
ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต ครุศาสตรบัณฑิต และครุศาสตรมหาบัณฑิต จาก
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีพุทธศักราช 2496, 2498 และ 2517 ตามลำดับ
ขณะที่เขียนวิทยานิพนธ์นี้รับราชการในตำแหน่งรองศาสตราจารย์ ระดับ 9 ที่ภาค
วิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
ทบวงมหาวิทยาลัย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย